

Émile Zola

Thérèse Raquin

s francuskog preveo

Božidar Zajčić

eLektire.skole.hr

PREDGOVOR

U svojoj sam prostodušnosti mislio da će moj roman proći i bez predgovora. Kako običavam glasno reći sve ono što mislim i poduprijeti svoju misao najsitnijim detaljima onoga što pišem, nadao sam se da će me ljudi razumjeti i suditi mi bez ikakvoga moga objašnjenja. Međutim, čini mi se da sam se u tome prevario.

Kritika je moju knjigu dočekala grubo i s ogorčenjem. Neki kreposni ljudi u jednako kreposnim redakcijama učinili su grimasu gađenja i dohvatili moju knjigu hvataljkama kako bi je bacili u vatru. Čak i oni mali književni listovi koji svaku večer donose izvještaje iz ložnica i posebnih soba, začepili su nosove i stali govoriti o nečistoći i smradu. Ja se ne žalim nimalo nad takvim prijamom, baš naprotiv, vrlo mi je drago ustvrditi da su živci mojih kolega po zvanju osjetljivi kao u malih djevojčica. Jasno je da moje djelo pripada od sada mojim procjeniteljima i da ga oni mogu pronaći i ogavnim, a ja ostati bez svakog prava prigovora. Ali mi je žao što izgleda da nijedan od tih stidljivih novinara, koji su porumenjeli čitajući moju *Thérèse Raquin*, nije razumio smisao toga romana. Jer, da su ga razumjeli, oni bi porumenjeli još jače i ja bih imao barem to intimno zadovoljstvo vidjeti ih kako se s pravom gnušaju. A ništa vas toliko ne ljuti, nego kad čujete i čestite pisce kako viču nad pokvarenošću, a u sebi ste osvjedočeni da viču, a ni sami ne znaju zašto viču.

Potrebno je, dakle, da sam prikažem svoje djelo svojim sucima. Učinit ću to s nekoliko redaka i jedino zato da se ubuduće uklonim svakom nesporazumu.

Ja sam u *Thérèse Raquin* htio studirati temperament, a ne karaktere. U tome je, eto, čitava knjiga. Izabrao sam likove kojima suvereno vladaju njihovi živci i njihova krv pa su lišeni svakog dara slobodnog prosuđivanja i na svaki čin njihova života nagoni ih kob njihove puti. *Thérèse* i *Laurent* su ljudske životinje, i ništa više. Nastojao sam u tim životinjama korak po korak slijediti podmukla djelovanja strasti, nagonске provale i mozgovne poremećaje zbog kakve živčane krize. Ljubav moje dvojice junaka je udovoljavanje jednoj potrebi; zločin koji čine posljedica je njihova preljuba, posljedica koju oni uzimaju onako kako vuci uzimaju ubijanje volova; a ono što sam bio prisiljen nazvati njihovim grizodušjem, to nije ništa nego jedan obični organski poremećaj, uzbuna živčanog sustava koji se napeo do kraja, samo što ne pukne. Duša u svemu tome potpuno izbiva, što s lakoćom dopuštam jer sam upravo tako i htio.

Nadam se da čitatelj počinje već poimati da je moja namjera bila prije svega znanstvena. Kad sam stvarao svoja dva lika, *Thérèse* i *Laurenta*, pokušao sam postaviti i riješiti neke probleme: tako sam nastojao protumačiti čudnovati brak do kojeg može doći između dvaju različitih temperamenata; pokazao sam duboke pomutnje jedne sangvinične naravi u dodiru s jednom nervoznom. Pročitajte li pažljivo moj roman, vidjet ćete da je svako poglavlje studija o nekom osobnome fiziološkom slučaju. Jednom riječi, želio sam samo jedno: kad sam već dao jednoga snažnog čovjeka i jednu nezasitnu ženu, htio sam potražiti u njima životinju i vidjeti samo tu životinju, baciti ih onda oboje u jednu snažnu dramu i bilježiti do u sitnice sve senzacije i postupke tih stvorenja. Ja sam jednostavno na dvama živim tijelima napravio analizu kakvu kirurzi izvode na mrtvacima.

Priznat ćete da je čovjeku teško kad iziđe iz takvoga posla, sav još obuzet ozbiljnim užitkom traženja istine, i čuje ljude koji ga optužuju da mu je jedina namjera bila slikanje

sramotnih slika. Moj je slučaj bio kao slučaj onih slikara što preslikavaju golotinje, a da ih se ne dirne ni jedna jedina želja, i koji se nađu u silnome čudu kada koji kritičar izjavi da ga je sablaznilo živo meso njihova djela. Pišući Thérèsu Raquin, zaboravio sam na sav svijet oko sebe, izgubio se u minucioznom preslikavanju života, potpuno se predao analizi ljudskog mehanizma, i uvjeravam vas da u krvavoj ljubavi Thérèse i Laurenta nije za mene bilo ništa nemoralno, upravo ništa što bi moglo navesti čovjeka na ružne strasti. Ljudskost mojih modela iščezavala je potpuno, baš kao što nestaje u očima umjetnika koji ima pred sobom голу ženu i misli jedino o tome kako je prenijeti na platno u čitavoj istinitosti njezinih oblika i boja. Zato se i jesam silno iznenadio kad sam čuo kako se o mom djelu govori kao o kaljuži blata i krvi, o kloaci punoj nečistoće, i što ja znam o čemu još. Meni je dobro poznata lijepa riječ kritike jer sam se i sam time bavio; ali priznajem da me je ukupnost toga napada malo zbunila. Što? Zar nema među mojim kolegama baš ni jednoga koji bi protumačio moju knjigu, ako je već ne bi branio? U toj galami glasova koji su vikali: "Pisac Thérèse Raquin - to je neki histerični jadnik koji nam u lice baca pornografije", ja sam uzalud čekao glas koji će odgovoriti: "Ma nemojte! Taj je pisac naprosto analitičar koji se mogao zaboraviti u ljudskim gadostima, no koji se u njima zaboravio onako kako se liječnik zaboravi u nekom amfiteatru."

Upamtite, ne tražim nikakve simpatije od tiska za djelo koje, kako on kaže, vrijeđa njegove istančane osjećaje. Ja nemam tolike ambicije. Čudi me samo što bi me moji kolege silom htjeli učiniti nekom vrstom književnoga smetlara, i to baš oni čije bi izvježbane oči morale s deset stranica razabrati namjeru romanopisca, pa mi je dovoljno ako ih ponizno zamolim neka me ubuduće pokušaju vidjeti takvog kakav jesam, i raspravljati o meni takvom kakav jesam.

Bilo je uostalom lako shvatiti Thérèsu Raquin, stati na tlo opažanja i analize i upozoriti me na istinske pogreške, a ne zagrabiti šaku blata i baciti mi je u lice u ime morala. Za taj posao trebalo je samo malo inteligencije i nekoliko općenitih ideja o pravoj kritici. Progovor nemorala u znanosti ne dokazuje apsolutno ništa. Ja ne znam je li moj roman nemoralan i priznajem da nisam niti nastojao učiniti ga više ili manje čudorednim. Znam samo to da nisam ni trenutka pomišljao da u nj stavim prljavštine koje u njemu otkrivaju moralni ljudi; da sam pisao svaki prizor, pa i onaj najpuniji groznice, jednakom radoznalošću znanstvenika; da pozivam svoje suce neka mi nađu jednu jedinu stranicu uistinu nečudorednu, napisanu za čitatelje onih malih ružičastih knjižica, onih indiskrecija iz budoaara i kulisa, što se tiskaju sve do deset tisuća primjeraka, a toplo ih preporučuju baš one novine koje se zgražaju nad istinama u Thérèsi Raquin.

Nekoliko psovki i mnogo gluposti, to je sve što sam do danas čitao o svome djelu. Kažem to ovdje posve mirno, kako bih to rekao prijatelju koji bi me povjerljivo zapitao što mislim o držanju kritike prema meni. Jedan pisac velikoga dara, kojemu sam se tužio na slabu simpatiju na koju nailazim, odgovorio mi je ovom dubokom izrekom: "Vi imate jednu neizmjernu pogrešku koja će vam zatvoriti sva vrata: vi ne možete razgovarati ni dva trenutka s nekim glupanom a da mu ne pokažete da je glup." To je možda istina. Osjećam da činim krivo kritici, prigovarajući joj neinteligenciju, ali ne mogu ne priznati prezir što ga osjećam prema njezinu ograničenom vidokrugu i sudovima kojima se tako slijepo i bez ikakve metode nabacuje. Govorim tu, da ne bude zabune, o običnoj kritici, o onoj kritici koja sudi sa svim književnim predrasudama budala jer nije u stanju staviti se na široko ljudsko stanje, a upravo to je potrebno ako hoćemo razumjeti jedno ljudsko djelo. Nikad nisam vidio tolike ljudske nespretnosti. Nekoliko udaraca šakom, što mi ih je ta mala kritika htjela zadati povodom moje Thérèse Raquin, izgubilo se, kao uvijek, u

praznom. Ta mala kritika udara doista u prazno, odobravajući skokovima kakve napudrane glumice i odmah potom vičući o nemoralu povodom jedne fiziološke studije, ne razumijevajući ništa, ne hoteci išta razumjeti, lomatajući uvijek pred sobom, ako joj njezina ludost, obuzeta strahom, veli neka lomata. Čovjeka zbilja žalosti kada ga tuku zbog nečega za što nije kriv. Koji put požalim što zbilja nisam pisao sramotne stvari; čini mi se da bih bio sretan kada bih dobio zaslužene batine usred ove tuče udaraca što padaju po mojoj glavi upravo životinjski, kao opeke, a da još uvijek ne znam - zašto.

Danas postoje samo dva-tri čovjeka koji su podobni čitati, razumjeti i prosuditi jednu knjigu. Pristat ću da mi oni daju pouke jer sam uvjeren da oni neće govoriti ako prije toga ne shvate moje namjere i ne ocijene rezultate njihovih nastojanja. Oni neće izricati prazne fraze o književnoj moralnosti i nemoralnosti; oni će mi priznati pravo da u današnje vrijeme slobode u umjetnosti odabirem predmete gdje mi se sviđa, ne tražeći da jedina glupost vrijeđa dostojanstvo književnosti. Zaista, njih ne bi iznenadila znanstvena analiza koju sam nastojao primijeniti u *Thérèse Raquin*; oni bi u tome otkrili modernu metodu, oruđe općenite ankete kojim se današnje stoljeće služi tolikom grozničavosti na svom putu u budućnost. I ma kakvi bili njihovi zaključci, oni bi odobrili moju polaznu točku, studij temperamenta i dubokih promjena organizma pod pritiskom sredine i prilika. Tako bih se našao pred pravim sucima, pred ljudima koji u dobroj vjeri, bez vike i lažne stidljivosti, traže istinu i ne misle kako se moraju činiti ogorčenima kad im se iznesu goli i živi anatomske komadi. Iskren studij čisti sve, baš kao oganj. Istina je da bi pred takvim sudom moje djelo bilo vrlo neznatno, ali ja bih o njemu izazvao svu strogost kritike i htio da ono iz te sudnice iziđe sve crno od križanja. Imao bih barem tu duboku radost vidjeti kako me kritiziraju zbog onoga što sam htio učiniti, a ne zbog onoga što nisam učinio.

Čini mi se da ću odsada čuti presudu velike kritike, metodične i naturalističke kritike koja je obnovila znanost, povijest i književnost: "*Thérèse Raquin*" je studija o jednom odviše iznimnom slučaju: drama modernog života mnogo je lakša i mnogo manje udarena užasom i ludilom. Želja da ništa ne izgubi od svojih opažanja nagnala je pisca da istakne svaku pojedinost, što je još više nategnulo cjelinu i učinilo je tvrdom. Osim toga, stil mu nema onu jednostavnost koja je potrebna jednom analitičkom romanu. Općenito, da bi sada stvorio jedan dobar roman, trebao bi pisac pogledati na društvo širim okom, slikati ga u njegovim brojnim i raznolikim vidovima i prije svega služiti se prostim i prirodnim jezikom."

Htio sam tako s dvadeset redaka odgovoriti na napade koji su me uzbunili svojim naivnim nepovjerenjem, a eto vidim da sam stao razgovarati sam sa sobom, što mi se događa uvijek kada predugo držim pero u ruci. Prestat ću jer znam da čitatelji to ne vole. Kad bih imao volje i vremena napisati jedan manifest, možda bih pokušao obraniti ono što je jedan novinar, govoreći o *Thérèse Raquin*, nazvao "trulom književnosti". Ali čemu? Skupina naturalističkih pisaca, kojoj mi je čast pripadati, ima dovoljno i smjelosti i djelotvornosti za stvaranje snažnih djela koja sama u sebi nose svoju obranu. Uostalom, potrebna je sva pristranost i zaslijepljenost jedne kritike kako bi prisilila jednog romanopisca da napiše svom djelu predgovor. Ako sam dakle iz ljubavi prema jasnoći i napisao jedan ovakav predgovor, molim oprostaj od svih razumnih ljudi kojima - da bi vidjeli jasno - ne treba paliti svjetlo po danu.

ÉMILE ZOLA

15. travnja 1869.

I.

Na kraju ulice Guénégaud, ako dođete s obale, naići ćete na Prolaz du Pont-Neuf, neku vrstu uskog i mračnog hodnika koji spaja ulice Mazarine i De Seine. Taj je prolaz dugačak trideset koraka, a širok dva, najviše toliko; optočen je žućkastim, istrošenim pločama koje uvijek odišu nekom jetkom vlagom; stakleni svod, koji ga pokriva, sveden je u pravi kut i sav se crni od nečistoće. Za lijepih ljetnih dana, kada se ulice žare na vrelom suncu, prodire kroz prljava stakla neka bjelkasta svjetlost i bijedno se uvlači u prolaz. Za ružnih zimskih dana, u maglovitim jutrima, pada sa stakala na prljave ploče samo noć, prljava i odvratna noć.

Na lijevoj strani redaju se mračni, niski, porušeni dućančići iz kojih se osjeća zadah vlažnih podruma. Tu ima antikvara (bukinista), prodavača igračaka, kartonijera, kojih police, sive od prašine, spavaju u sjeni; izlozi, sastavljeni od malenih četvrtastih okana, bacaju na robu neke čudne zelenkaste odsjaje; iza njih, s druge strane policama, ti mračni dućani nisu nego tužne rupe u kojima se kreću neke čudne sjene.

Na desnoj strani, duž čitavoga prolaza, porazmjestili su trgovci uza zid svoje uzane ormare; na uskim daskama, premazanim ružnom smeđom bojom, redaju se bezimena predmeta, roba zaboravljena više od dvadeset godina. U jednom od tih ormara smjestila se trgovkinja lažnih dragulja; ona tu prodaje prstenje po petnaest sua¹, delikatno postavljeno na jastučićima od modrog baršuna, u kutijama od lažnog mahagonija.

Nad staklenim pokrovom diže se zid, crn, grubo ožbukano, kao pokriven lišajima gube, i sav išaran brazgotinama.

Prolaz du Pont-Neuf nije nikakvo mjesto za šetnje. Čovjek se služi njime da presiječe obilazne putove i tako prištedi nekoliko minuta. Njime se služi poslovni svijet kome je jedina briga ići brzo i ravno. Tuda prolaze šegrti u radnim pregačama, radnice s dovršenim radovima, ljudi i žene noseći pod pazuhom razne zamotke; čovjek vidi kojiput i starce kako se vuku kroz sumrak što pada sa stakala, i jata malene djece koja dolaze onamo poslije škole galamiti i natjerivati se po prolazu. Čitav dan čuju se hitri koraci koji odjekuju po pločama očajnom nepravilnošću; nitko ne govori, nitko ne zastaje, svatko trči za svojim poslom, spuštene glave, brza koraka i ne pogledavajući dućane, poredane uzduž prolaza. Staretinari uznemireno pogledaju svakog prolaznika koji se nekim čudom zaustavi pred njihovim policama.

Uvečer obasjavaju prolaz tri plinska plamenika, zatvorena u teške i četvrtaste fenjere. Te plinske svjetiljke, obješene na staklenom krovu po kojem bacaju mrlje sivoga svjetla, rasprostiru oko sebe krugove blijedoga svjetla koje dršće i kao da iščezava na mahove. Prolaz tada pruža sliku nekakvoga užasnog legla; po pločama se produžuju velike sjene, s ulice dolazi dah vlage; čovjek ima dojam podzemne galerije, premalo osvijetljene trima pogrebnim fenjerima. Prodavači rabljene robe se zadovoljavaju, mjesto svakoga drugog osvijetljenja, tim mršavim zrakama što ih plinske svjetiljke šalju u njihove izloge; u svojim dućanima pale oni samo malu, zaslonom okruženu svjetiljku koju postavljaju na kraj svoga pulta, a prolaznici mogu tada razlikovati čega sve ima u dnu tih rupa, gdje noć

¹ *su* (franc. *sou*) – sitni novac, 5 santima ili 1/20 franka

caruje preko dana. U crnoj liniji izloga svjetlucaju okna jednog kartonijera: dvije svjetiljke od škrljevca prodiru kroz sjenu s dvama žutim plamenovima. S druge strane, voštanica usađena u čašu baca zvijezde svjetla na kutiju lažnih dragulja. Prodavačica drijema u dnu svojih polica umotavši ruke u veliki šal.

Prije nekoliko godina stajao je nasuprot toj prodavačici mali dućančić, čije su drvene vratnice, neugodne zelene boje, odisale vlagom na sve svoje pukotine. Cimer, izdjeljan na dugačkoj i uskoj dasci, nosio je natpis u crnim slovima: Trgovina kratkom robom, a na jednom oknu vrata stajalo je žensko ime: Thérèse Raquin, napisano crvenim pismom. Zdesna i slijeva udubili se prostrani izlozi, obloženi modrim papirom.

Preko dana nije se moglo razabrati ništa osim polica u mutnome, sumornom svjetlu.

S jedne strane bilo je nešto rubenine: kape od tila po dva i tri franka komad; orukvice i ogrlice od muslina;² zatim trikotaža, čarape, naramenice. Svaka stvar, požutjela već i propala, visjela je bijedno na svojoj žici. Izlog je od vrha do dna bio prepun bjelkastih krpica koje su se upravo jadno doimale svojom prljavom prozirnosti. Nove kapice, nešto svjetlije, grubo su se isticale na modrom papiru koji je pokrивao police. Čarape u najrazličitijim bojama, obješene na jednoj žici, djelovale su sumorno u tom uvelom i pustom bljedilu muslina.

S druge strane, u mnogo užem izlogu, bila su poslagana velika vretena zelene vune, crna puceta, prišivena na bijeli papir, kutije svih boja i u svim veličinama, nizovi lažnih bisera naredanih na valjcima modrikaste ljepenke, svežnjići igala za pletenje, uzorci veziva, vrpce: - čitava jedna gomila uvelih i propalih predmeta koji su bez sumnje pet ili šest godina snivali u tom kutu. Sve su se boje pretvorile u prljavosivu u toj ladici, koju su uništavale vlaga i prašina.

Oko podneva, ljeti, kad je sunce svojim jarkim zrakama palilo trgove i ulice, mogao se iza kapa u drugom izlogu razabrati blijed i sumoran profil jedne mlade žene. Taj se profil jasno isticao iz mraka koji je vladao dućanom. S niskog i prostog čela spuštao se dugačak, uzak i ušiljen nos; usne su joj bile dvije blijedorumene crte koje je kratka i nervozna brada vezala s vratom u mekoj i punoj liniji. Tijelo se gubilo u mraku i nije se moglo vidjeti; pojavljivao se samo profil, zagasitobijel, probušen široko rastvorenim okom i nekako skriven pod pustom, tamnom kosom. Taj je profil stajao tu čitave sate nepomičan i šutljiv, između dviju kapica, na kojima su vlažne kvačice ostavile mrlje od hrđe.

Uvečer, kad bi upalili svjetiljke, mogla se vidjeti unutrašnjost dućana koja je bila dulja nego šira; u jednom kutu stajao je stol; s druge strane vodile su zavojite stepenice u sobe na prvom katu. Uza zidove stajali su stakleni ormari i police. Četiri stolice i jedan stol upotpunjavali su namještaj.

Prostor se doimao pusto i hladno.

Obično su za pultom sjedile dvije žene: mlada žena sa sumornim profilom i jedna stara dama koja se drijemajući smješkala. Potonjoj je bilo nekih šezdeset godina; njezino puno i spokojno lice bijeljelo se na odrazu svjetiljke. Ogromni prugasti mačak, sklupčan na uglu pulta, promatrao ju je kako spava.

Nešto dublje čitao je neki čovjek, od svojih trideset godina, sjedeći na stolici, ili je govorio u pola glasa s mladom ženom. Bio je sitan, kržljiv, umorna držanja; kosa mu bijaše plava

² Fina pamučka tkanina (ime prema iračkom gradu Mosulu u kojemu se prvotno proizvodila).

i bez sjaja, brada rijetka, lice osuto crvenim mrljama. Nalikovao je bolesnu i zakržljalu djetetu.

Stara se gospođa budila nešto prije deset sati. Onda su zatvarali dućan i čitava se obitelj uspinjala na počinak. Prugasti mačak slijedio je brundajući svoje gospodare, tarući glavu o svaki stup na ogradi stepenica.

Gore se stan sastojao od triju prostorija. Stepenice su vodile u blagovaonicu koja je ujedno bila i salonom. Nalijevo je u jednoj udubini stajala glinena peć; nasuprot je bio kredenc; duž zida redale su stolice, a sredinu sobe zapremao je okrugli otvoreni stol. U dnu, iza staklenih vrata, nalazila se tamna kuhinja. Sa svake strane blagovaonice bila je po jedna spavaonica.

Stara je gospođa, poljubivši najprije sina i snahu, odlazila u svoju ložnicu. Mačak je zaspa na stolici u kuhinji. Supruzi su otišli u svoju sobu. Ta je soba imala još jedna vrata na stubište, s kojega se izlazilo u prolaz uzanim i mračnim hodnikom.

Muž, koji je uvijek drhtao od groznice, lijegao je u postelju; dotle je mlada žena otvarala prozore da zatvori kapke. Tu bi ostajala nekoliko trenutaka pred ogromnim crnim zidom koji se dizao nad galerijom. Neko je vrijeme tupo promatrala taj zid, a onda šutke lijegala u postelju, s nekom upravo prezirnom ravnodušnosti.

II.

Gospođa Raquin bila je nekada prodavačica u Vernonu. Gotovo dvadeset pet godina provela je u jednome malom dućančiću toga grada. Nekoliko godina nakon smrti njezina muža obuzela ju je nujnost i ona je prodala svoje imanje. Njezina ušteđevina, zajedno s novcem od te prodaje, predstavljala je sumu od četrdeset tisuća franaka, koju je ona uložila i koja joj je nosila dvije tisuće franaka rente. Ovo je dostajalo za njezin povučen život bez zanimanja za užitak i brige svijeta; ona je sebi stvorila život mira i spokojnog zadovoljstva.

Za četiri stotine franaka godišnje unajmila je malu kućicu, kojoj se vrt spuštao do obale Seine. Bilo je to povučeno i diskretno boravište u kom se osjećao pusti zadah samostana; uska staza vodila je do te kuće, smještene usred prostranih livada; s prozora stana otvarao se pogled na obalu i puste brežuljke na suprotnoj obali. Dobra žena, koja je prošla pedesetu, zatvorila se u dnu te samoće, gdje je uživala vedru radost kraj svojega sina Camillea i svoje nećake Thérèse.

Camilleu je tada bilo dvadeset godina. Mati ga je tetošila kao malog dječaka. Obožavala ga je jer ga je otimala smrti za cijele njegove boležljive mladosti. Dijete je pobolijevalo od svih groznica i svih mogućih bolesti. Gospođa Raquin punih petnaest godina borila se protiv tih strašnih opasnosti koje su dolazile redom kako bi joj ugrabile sina. I sve je pobjeđivala svojom strpljivošću, marom i ljubavi.

Camille je, odrastavši i spašen od smrti, ostao slabašan i shrvan od ponovnih udaraca koji su mu uzdrмали zdravlje. Pogođen u doba rasta, ostao je malen i kržljiv. Njegovi su tanki udovi bili tromi i izmučeni. Njegova mati još više ga je voljela zbog te njegove slabosti koja ga je skršila. Nekom ponositom nježnosti gledala je njegov bijedni lik i mislila pri tome da mu je dala život više nego deset puta.

Za vrijeme rijetkih odmora koje mu je ostavljala bolest, dječak je polazio neku trgovačku školu u Vernonu. Učio je pravopis i aritmetiku. Njegovo se znanje ograničilo na četiri računska pravila i vrlo površno poznavanje gramatike. Kasnije je učio krasnopis i knjigovodstvo. Mati bi uvijek zadrhtala kad bi joj tkogod savjetovao da pošalje sina u kolegij; znala je da će on bez nje umrijeti, govorila je da će ga knjige ubiti. Camille je ostao neznanica i njegovo neznanje bila je još jedna slabost.

Camille je s osamnaest godina, besposlen, dosađujući se do očaja u nježnostima kojima ga je okružila mati, stupio u dućan nekom trgovcu platna kao pomoćnik. Dobivao je šezdeset franaka mjesečno. Bio je nemirna duha i nije mogao podnositi besposlicu. Osjećao se mnogo mirniji, mnogo zadovoljniji u tom tupom radu, u poslu namještenika, koji se stalno sagiba nad fakturama, nad golemim svotama, gdje strpljivo pazi na svaku brojku. Uvečer je, skršen, prazne glave, nevjerojatno uživao u tuposti koja ga je obuzimala. Morao se prepirati s majkom da ga pusti u trgovce; ona ga je htjela vječno čuvati uza se, među pokrivačima, daleko od životnih nezdoda. Mladi je čovjek govorio odrješito; zahtijevao je rad kako druga djeca traže užitak, ali ne po shvaćanju dužnosti, već po instinktu, po potrebi svoje naravi. Nježnost i odanost njegove majke učiniše ga grubim egoistom; mislio je da voli one koji su ga žalili i milovali, ali je stvarno živio postrance, u samom sebi, ne starajući se ni o čemu drugome do o svome zadovoljstvu, nastojeći umnožiti svim mogućim sredstvima svoje užitke. Kako ga je nježnost gospođe Raquin učinila su-

rovim, bacio se s užitkom u glupavo zvanje koje ga je spašavalo od čajeva i ljekarija. A uvečer, poslije ureda, trčao je s rodicom Thérèsom po obali Seine.

Thérèsi je bilo skoro osamnaest godina. Jednoga dana, prije šesnaest godina, dok je gospođa Raquin imala još svoju radnju, njezin brat, kapetan Degans, donio joj je malu djevojčicu. Došao je iz Alžira.

- Evo ti dijete kome si ti tetka - reče smijući se. - Mati mu je umrla... Ne znam što bih s njim. Evo ti ga.

Prodavačica je uzela dijete, nasmijala mu se i poljubila ga u rumene jabučice. Degans je ostao osam dana u Vernonu. Sestra ga je ispitivala o djetetu koje joj je darovao. Doznala je samo to da je draga curica rođena u Oranu³ i da joj je mati bila vrlo lijepa urođenica. Kapetan joj je jedan sat prije odlaska dao krštenicu u kojoj je Thérèse, priznata po njemu za kćer, nosila njegovo ime. Otputovao je i više ga nisu vidjeli; nekoliko godina poslije pogibe u Africi.

Thérèse je rasla, spavala u jednoj postelji s Camilleom, pod nježnom brigom svoje tetke. Bila je čelična zdravlja, a starali su se oko nje kao oko kakva bolesnog djeteta; ona je dijelila sve ljekarije sa svojim bratićem i živjela u mlakom zraku sobe malog bolesnika. Po nekoliko sati ona bi prosjedila pred ognjem, zamišljena, gledajući u plamen i ne skidajući s njega očiju. Taj silom joj nametnuti život boležljivog čeljadeta učinio je da se povuče sama u sebe. Privikla se govoriti u pola glasa, hodati bez šuma i prosjediti na stolici izvjesno vrijeme nijemo i nepomično, razrogačenih i ukočenih očiju. A čim bi podigla ruku, čim bi zakoračila, osjećala se njezina mačja elastičnost, njezine kratke i snažne mišice, jedna cijela energija i strast koja je u njoj spavala. Jednog dana njezin je bratić pao klonuvši od slabosti; ona ga je podigla i ponijela i snagom i lakoćom, i taj napor snage oblio je njezino lice širokim rumenim mrljama. Taj samostanski život koji je vodila nije mogao oslabiti njezino mršavo, ali snažno tijelo, jedino joj je pobljedio obraz na koji su pale neke žućkaste sjene i njezino je lice postalo gotovo ružno. Pokoji put otišla bi na prozor i promatrala odande kuće nasuprot po kojima je sunce prostrlo zlatne pokrove.

Kad je gospođa Raquin prodala svoje imanje i povukla se u svoju kućicu na obali Seine, Thérèse je potajno sva drhtala od radosti. Tetka joj je često ponavljala: "Nemoj galamiti, budi mirna." I ona je brižno krila na dnu duše sav polet svoje naravi. Bila je nadasve hladnokrvna u nekoj prividnoj mirnoći koja je u sebi krila strašnu napetost. Uvijek se nalazila u sobi svog bratića, u blizini umirućeg djeteta, njene su kretnje bile raznježene, bila je tiha, spokojna, govorila tepajući poput kakve stare žene. Kad je ugledala vrt, bijelu obalu, prostrane zelene obronke koji su se uspinjali prema obzorju, obuze je ludu želja da trči i viče; ona je osjećala svoje srce koje joj je kucalo sitnim udarcima u grudima, ali se pritom nije pomakao ni jedan mišić njenoga lica; zadovoljila bi se podsmijehom mjesto odgovora kad bi je tetka upitala kako joj se sviđa novo boravište.

Tu je njen život postao boljim. Sačuvala je svoj mekani način, svoju mirnu i ravnodušnu fizionomiju, ostala djetetom odraslim u bolesničkoj sobi, ali je u svojoj unutrašnjosti živjela strasnim i poletnim životom. Ostajući sama na livadi, uz obalu rijeke, legla bi potruške poput životinje, crnih i razrogačenih očiju, spremna na skok. Ostajala je tamo čitave sate ne misleći ni na što, paleći se na suncu, sretna što može zariti svoje prste u zemlju. Tu se puštala ludim snovima, sa strahom promatrala šumnu obalu, zamišljajući kako

³ Drugi po veličini grad u Alžiru, tada francuskoj koloniji, u zapadnom dijelu zemlje na obali Sredozemnog mora.

će se voda podići protiv nje i napasti je; ona bi se tada ukočila, spremna na obranu, pitajući se ljutito kako bi se mogla obraniti i pobijediti valove.

Uvečer bi Thérèse, smirena i mučaljiva, šila uza svoju tetku; njezino je lice izgledalo kao da spava u svjetlu koje je mekano klizilo sa zaslona svjetiljke. Camille je, zgrbljen u svom naslonjaču, mislio na zbrajanje. Pokoja u pola glasa izgovorena riječ omela je samo načas mir njihova uspavanog stana.

Gospođa Raquin promatrala je svoju djecu blagom dobrotom. Ona je odlučila da se njih dvoje uzmu. Sa svojim je sinom uvijek postupala kao s djetetom na umoru, drhtala od pomisli da će ona umrijeti, a on ostati sam i bolestan. U takvim je mislima računala na Thérèsu, govoreći u sebi da će mlada djevojka pažljivo bdjeti nad Camilleom. Neograničeno se pouzdavala u svoju nećaku radi njene mirnoće, njene tihe odanosti. Ona ju je vidjela na djelu i htjela je dati svome sinu kao anđela čuvara. Taj je brak bio predviđeno i ugovoreno rješenje.

Djeca su već odavno znala da će se jednog dana vjenčati. Odrasla su u toj misli koja im je postala sasvim porodična i obična. U obitelji se govorilo o toj vezi kao o stvari potrebitoj, suđenoj. Gospođa Raquin je govorila: "Čekat ćemo dok Thérèsi bude dvadeset jedna godina." I čekalo se strpljivo, bez groznice, bez rumenila.

Camille, čiju su krv oslabile bolesti, nije znao za požudne momačke čežnje. Pred svojom sestričnom ostao je malenim dječakom, cjelivao je kao što je cjelivao majku, od običajaja, ne gubeći baš nimalo od svoje sebične mirnoće. Gledao je u njoj dragu družicu koja mu je sprječavala da se odviše dosađuje i koja mu je prema potrebi kuhala čajeve. U igri s njom, držeći je u svojim rukama, osjećao je kao da drži kojega druga, njegova se koža nije ježila. I nikad mu u tim trenucima nije došla ni sama pomisao da poljubi vrele usne svoje rodice Thérèse, koja se trzala od nervoznoga smijeha.

Djevojka je također budila dojam da će uvijek ostati hladnom i ravnodušnom. Ponekad bi ustavljala svoje velike oči na Camilleu i gledala ga nekoliko trenutaka netremice i suverenom mirnoćom. Tek su joj se usne nezamjetno pomicala. Ništa se nije moglo pročitati s toga nepomičnog lica koje je nasmiljena volja činila uvijek blagim i pažljivim. Kad se govorilo o vjenčanju, Thérèse bi se uozbiljila, zadovoljavajući se da kimanjem glave potvrdi sve što je govorila gospođa Raquin. Camille bi obično zaspao.

Za ljetnih večeri odlazilo je to dvoje na obalu rijeke. Camille se ljutio zbog neprestanih majčinih briga, bunio se, htio trčati kako bi se razbolio, kako bi se uklonio tetošenju koje mu se gadilo. Tada je vukao Thérèsu, zazivao je da se rvu, da se valjaju po travi. Jednog dana gurnuo ju je tako da je pala. Djevojka se u jedan mah podigla, podivljala poput zvižeri, i zažarena lica, crvenih očiju navalila na njega razmahnutim rukama. Camille se samo spustio na zemlju. Uplašio se.

Prošli su mjeseci i godine. Došao je i dan određen za vjenčanje. Gospođa Raquin povelala je Thérèsu u stranu, govorila joj o njezinom ocu i njezinoj majci, ispričala joj povijest njezinoga poroda. Djevojka je slušala tetku, a zatim je poljubila ne odgovorivši ni riječi.

Uvečer je Thérèse, umjesto u svoju sobu na lijevoj strani stubišta, otišla u bratićevu koja se nalazila desno. To je bila sva promjena koja je zadesila njen život onoga dana. A sutradan, kad su mladenci sišli, Camille je i dalje bio boležljivo nemoćan u svom svetome egoističnom miru. Thérèse je očuvala svoju blagu ravnodušnost, svoje ukočeno lice, gotovo zastrašujuće od mirnoće.

III.

Osam dana poslije vjenčanja izjavio je Camille otvoreno majci da je naumio ostaviti Vernon i otići u Pariz. Mati se opirala: ona je tu uredila svoj život i neće ga nipošto promijeniti. Sin joj je pao u živčanu krizu i prijetio da će oboljeti ako ona ne popusti njegovoj želji.

- Ja se nisam nikada opirao tvojim osnovama. - reče joj - uzeo sam svoju sestričnu i pio sve ljekarije koje si mi davala. Najmanje što danas mogu tražiti je da mi ispuniš moju volju... Putovat ćemo potkraj mjeseca.

Gospođa Raquin nije spavala te noći. Camilleova je odluka uskomešala sav njezin život i ona je očajno tražila kako bi stvorila neku novu egzistenciju. Malo-pomalo, i ona se smirila. Domišljala se da bi mladi par mogao imati djece i da više ne bi dostajao njezin mali imetak. Trebalo je još zarađivati, baciti se na trgovinu, naći neko unosno zanimanje za Thérèsu. Sutradan se već sprijateljila s mišlju o odlasku i stvorila osnovu za novi život.

Za ručkom je već bila sasvim vesela.

- Eto što ćemo uraditi - rekla je djeci. - Ja ću sutra u Pariz da potražim kakvu malu trgovinu i mi ćemo se, Thérèse i ja, baciti na prodaju konaca, igala. To će biti naše zanimanje. Ti, Camille, radit ćeš što budeš htio, šetat ćeš po suncu ili ćeš naći kakvo zanimanje.

- Naći ću kakav posao - odgovori mladi čovjek.

Zapravo je samo neka luda ambicija nagnala Camillea na tu odluku. Htio je biti namješten u nekoj velikoj administraciji, sav se rumenio od radosti zamišljajući se u kakvome velikom uredu s baršunastim dolacticama i perom za uhom.

Thérèsu nisu pitali, ona se oduvijek tako pasivno pokoravala da njezina tetka i njezin muž uopće nisu smatrali potrebitim pitati je za njezino mišljenje. Ona je išla kud su oni išli, radila što su oni radili, bez žalbe, bez prigovora, štoviše bez ikakvog znaka da opaža, da je promijenila mjesto.

Gospođa Raquin je došla u Pariz i otišla ravno u Prolaz du Pont-Neuf. Neka stara gospođica uputila ju je na neku svoju rodicu koja je imala u tome prolazu trgovinu koje se htjela riješiti. Nekadašnja prodavačica pronašla je da je dućan nešto premalen, nešto premračan, ali ona se, prolazeći Parizom, zgadila nad uličnom bukom i raskoši dućana, i ta ju je mala prostorija sa svojim malenim izlozima sjećala njezina nekadašnjeg tako mirnog dućančića. Ona se tu mogla osjećati kao da je u provinciji, malo je odahnula i pomislila kako će njezina draga djeca biti sretna u tom zabitnom kutiću. Naposljetku je odlučila skromna cijena tog dućana: nudili su joj ga za dvije tisuće franaka. Najamnina za dućan i stan na prvom katu iznosila je samo dvanaest stotina franaka. Gospođa Raquin, koja je imala oko četiri tisuće franaka, izračunala je da bi mogla kupiti dućan i isplatiti za prvu godinu najamninu, a da ne dirne u svoju imovinu. Camilleova plaća i prihod od dućana bili bi dovoljni za dnevne troškove. Na taj način ne bi ona dirala u svoje rente, kapital bi se povećao i ona bi tako mogla dati nešto miraza za svoje unuke.

Vratila se sva sretna u Vernon i rekla da je našla pravi biser, dražesnu rupicu usred Pariza. Malo-pomalo, nakon nekoliko dana, malena i vlažna trgovina u prolazu postala je palačom, ona ju je već vidjela prijatnom, širokom, mirnom, s tisuću neprocjenjivih prednosti.

- Dobra moja Thérèse - rekla je - vidjet ćeš kako ćemo biti sretni u onom kutiću! Gore su tri lijepe sobe... Prolaz je pun svijeta... Nećemo se dosađivati.

Bila je neiscrpna u svom pričanju. U njoj su se razbudili svi instinkti nekadašnje trgovkinje; ona je već unaprijed davala Thérèsi savjete o prodaji, o kupovanju, o trikovima malih trgovaca. Konačno je obitelj ostavila kuću na obali Seine i iste se večeri smjestila u prolazu du Pont-Neuf.

Kada je Thérèse stupila u dućan u kojem je odsad imala živjeti, pričinilo joj se kao da se spustila u masnu zemlju nekakve jame. Nešto ju je stislo u grlu, a koža joj se naježila od straha. Pregledala je prljavi dućan, uspela se u prvi kat, razgledala sve tri sobe. Te gole sobe bez pokućstva bile su odvratne od samoće i otrcanosti. Mlada žena nije smogla ni jedne kretnje, nije rekla ni jedne riječi. Bila je kao okamenjena. Kad je tetka s njezinim mužem sišla, ona je sjela na neki kovčeg, grlo joj se lomilo od grcanja, jer nije mogla plakati.

Gospođa Raquin smela se pred zbiljom, postidjevši se zbog svojih snova. Nastojala je obraniti svoju tekovinu. Nalazila je lijeka svakoj novoj nepodesnosti koja se ukazala, objašnjavala mrak i tvrdila da je oblačno vrijeme, i završavala da bi sve to popravio mali, mali vjetar.

- Ah, odgovarao je Camille. - Sve je vrlo dobro... Uostalom, nećemo odlaziti gore prije mraka. Ja neću dolaziti prije pet ili šest sati... A vas dvije, vi ćete biti zajedno i neće vam biti dosadno.

Taj mladi čovjek ne bi nikada pristao živjeti u takvom stanu da nije neprestano sanjao o ljepotama svoga novog ureda. Pomišljao je da će mu cijeli dan biti toplo u njegovom uredu, a uvečer će rano lijegati.

Cijeli tjedan bili su dućan i stan u silnom neredu. Od prvog dana Thérèse je zasjela za pult i nije se više micala s toga mjesta. Gospođa Raquin čudila se toj nepomičnosti, ona je očekivala da će mlada žena nastojati uljepšati svoje novo boravište, da će okititi prozore cvijećem, zahtijevati nove papire, nove zastore, nove sagove. Kad bi ona sama predlagala kakvu preinaku, kakvo poljepšanje, odgovarala bi njezina nećakinja:

- Čemu? Nama je ovdje vrlo dobro, ne treba nam nikakve raskoši.

I tako je gospođa Raquin morala sama namjestiti sobe i urediti dućan. Thérèse je napokon počelo živcirati gledati svoju tetku kako joj se neprestano mota pred očima, uzela je ženu za spremanje i prisilila tetku da sjedne do nje.

Camille nije cijeli mjesec mogao naći posao. Zadržavao se što je manje bilo moguće u dućanu, tumarao je čitav dan. Najzad mu je sve to tako dodijalo da je već počeo govoriti o povratku u Vernon. Naposljetku je nekako stupio u administraciju Kompanije orleanske željeznice, s mjesečnom plaćom od sto franaka. Njegov se san ispunio.

Jutrom je odlazio u osam sati. Spuštao se ulicom Guénégaud i dolazio na obalu. Zatim je kratkim koracima, s rukama u džepovima, išao uza Seinu, od Instituta⁴ do Jardin des Plantesa.⁵ Taj dugački put, kojim je išao dvaput dnevno, nije mu bio nimalo dosadan. Gledao je vodu kako teče, zastajkivao i gledao kako prolaze splavi koje su se spuštale niz

⁴ Institut de France, osnovan 1795. Smješten je u sveučilišnoj palači Collège des Quatre-Nations, na Quai de Conti uz obalu rijeke Seine. Obuhvaća pet akademija, od kojih je najpoznatija Académie française, kao i brojne druge kulturne zaklade, muzeje i institucije.

⁵ Glasoviti botanički vrt u Parizu, koji uključuje i mali zoološki vrt.

rijeku. Nije mislio ni na što. Često bi se ukopao pred crkvom Notre-Dame i promatrao skele što su opasale crkvu koja se tada popravljala; zanimale su ga te ogromne grede, a da ni sam nije znao zašto. Zatim je malo zavirio u Port aux Vins,⁶ brojio kočije koje su dolazile sa stanice. Uvečer je, otupio, s kakvom glupom pričom koju je čuo u uredu, prolazio Jardin des Plantesom i odlazio, ako mu se nije žurilo, gledati medvjede. Tamo bi ostao, naslonjen nad jamom, pola sata, slijedeći pogledom medvjede koji su se polagano gegali; sviđale su mu se kretnje tih ogromnih životinja, on ih je ispitivao otvorenih usta i raširenih očiju, uživajući u blesavom zadovoljstvu što ih vidi kako se kreću. Najzad bi odlučio poći kući vukući noge i promatrajući prolaznike, kočije i dućane.

Došavši kući, jeo bi i zatim se dao na čitanje. Kupio je Buffonova⁷ djela i svake večeri pročitao tridesetak stranica, unatoč tome što ga je ta lektira umarala. Čitao je još u izdanjima od deset santima Thiersovu⁸ "Povijest Konzulata i Carstva" i Lamartineovu⁹ "Povijest Žirondinaca", ili neka popularizirana znanstvena djela. Mislio je da radi na svom odgoju. Ponekad bi silio Thérèsu da sluša čitanje nekih stranica ili izvjesnih anegdota. Silno se čudio što mu je žena mogla prosjediti cijele večeri zamišljena i mučaljiva, a da ni jednom nije osjetila potrebu uzeti knjigu. On je u dnu duše priznavao da mu je žena vrlo slabe inteligencije.

Thérèse je nestrpljivo odbijala knjige. Voljela je dangubiti, sjediti ukočenih očiju, izgubljena u mislima koje su tumarale. Bila je uostalom uvijek jednako raspoložena. Cijeli se njezin trud sveo na to da učini svoje biće nepokretnim instrumentom, da ga učini sposobnim za krajnju uslužnost i samoodricanje.

Posao je išao jako slabo. Prihodi su svakog mjeseca bili redovito isti. Kupci su bili radnici iz kvarta. Svakih pet minuta ulazila je koja djevojčica kupiti robe za nekoliko sua. Thérèse je posluživala mušterije uvijek istim riječima i s nekim mehaničkim osmijehom na usnama. Gospođa Raquin je bila mnogo mehanika, mnogo brbljavija, i zapravo je ona bila osoba koja je privlačila mušterije i zadržavala ih.

Tako su prolazili dani pune tri godine i svi su bili jedan kao drugi. Camille nije ni jedanput izostao iz ureda, njegova mati i njegova žena jedva su kojiput izišle iz dućana. Thérèse, živeći u vlažnoj sjeni, u sumornoj i ubojitoj šutnji, vidjela je kako se život pruža pred njom pust i prazan, donoseći svake večeri istu hladnu postelju, a svakog jutra isti pusti dan.

⁶ Riječna luka na Seini, na Quai St. Bernard, nedaleko Jardin des Plantes i željezničke stanice Gare d'Austerlitz, u kojoj se trgovalo vinima.

⁷ Georges-Louis Leclerc, Comte de Buffon (1707-1788), francuski prirodoslovac, matematičar, fizičar i enciklopedist, autor obimnog i utjecajnog djela *Histoire naturelle*.

⁸ Adolphe Thiers (1797-1877), francuski državnik i povjesničar; ugušio je Parišku komunu i bio prvi predsjednik Treće Republike (1871-1873). Najpoznatiji je po djelu *Povijest francuske revolucije*.

⁹ Alphonse de Lamartine (1790-1869), francuski pisac, pjesnik i političar, poznat po poemi *Jezero*. Godine 1848. bio je predsjednik privremene vlade i ministar vanjskih poslova. *Histoire des Girondins* (1847) njegovo je popularno historičarsko djelo.

IV.

Jedan dan u tjednu, četvrtkom uvečer, obitelj Raquin je primala. Tada se u blagovaonici palila velika svjetiljka, a na ogranj se stavljao lonac s vodom za čaj. To je bila cijela priča. Ta je večer odskakivala od ostalih, ona je postala obiteljskom navikom poput kakve lude i radosne građanske orgije. Na počinak se išlo u jedanaest sati.

Gospođa Raquin našla je u Parizu jednoga od svojih starih prijatelja, policijskog komesara Michauda, koji je dvadeset godina služio u Vernonu i stanovao u istoj kući gdje i gospođa Raquin. Među njima se razvilo čvrsto prijateljstvo, a kako je trgovkinja prodala svoje imanje i otišla se nastaniti u kućici na obali rijeke, pomalo su se jedno drugome izgubili s vida. Michaud je nekoliko mjeseci poslije ostavio provinciju i otišao u Parizu mirno trošiti petnaest stotina franaka svoje mirovine. Jednoga kišnog dana sreo je u Prolazu du Pont-Neuf svoju staru prijateljicu i te večeri jeo kod Raquinovih.

Tako su nastala primanja četvrtkom. Bivši je policijski komesar navikao dolaziti točno jednom u tjednu. Najzad je doveo i svog sina Olivera, visokoga mladog čovjeka od trideset godina, koji se oženio posve malenom ženom, sporom i boležljivom. Oliver je imao na policijskoj prefekturi mjesto s tri tisuće franaka, na što je Camille bio nadasve ljubomoran. Oliver je bio odsječni šef policijskom odjelu za red i sigurnost. Thérèse je od prvog dana mrzila toga hladnog i oporog čovjeka, koji je mislio kako čini čast malenom dućanu time što donosi u nj suhoću svoga dugačkog tijela i pogreške svoje sitne žene.

Camille je uveo drugog uzvanika, nekoga starog namještenika u svom uredu. Grivet je služio već dvadeset godina, bio prvi pomoćnik i zarađivao mjesečno dvije tisuće franaka. On je raspolagao potrebom za namještenicima u Kompaniji, gdje je radio Camille, i ovaj ga je donekle uvažavao. Camille je pomišljao da će Grivet jednog dana umrijeti, a on će ga možda, poslije kojih deset godina, nadomjestiti. Grivet je bio očaran primanjem gospođe Raquin, pa je i on počeo dolaziti svakog tjedna savršenom točnošću. Poslije šest mjeseci postali su za nj posjeti četvrtkom nekom dužnošću i on je odlazio u Prolaz du Pont-Neuf onako kako je svakog jutra išao u ured, mehanički, po nekom tupom instinktu.

Sastanci su postali vrlo ugodni. Gospođa Raquin je u sedam sati palila svjetiljku na stolu, ložila vatru, priređivala po strani igru domina i otirala pladnjeve za čaj. Točno u osam sati sreli bi se stari Michaud i Grivet pred dućanom, jedan došavši iz Ulice de Seine, a drugi iz Ulice Mazarine. Kad bi ušli, čitava se obitelj penjala na prvi kat. Svi bi posjedali oko stola i čekali se Oliviera Michauda i njegovu ženu, koji su uvijek kasnili. Kad je zbor bio potpun, poslužila ih je gospođa Raquin čajem. Camille bi iskrenuo kutiju s dominom na voštano platno i svatko bi se udubio u igru. Čulo se samo kuckanje pločica. Poslije svake partije prepirali su se igrači dvije-tri minute, dok opet ne bi zavladao muk, sumoran i isprekidan osornim šumom.

Thérèse je igrala tako ravnodušno da se Camille ljutio. Uzela bi k sebi Françoisa, velikoga prugastog mačka što ga je gospođa Raquin donijela iz Vernona, i stala ga maziti jednom rukom, dok je drugom postavljala domine. Ta primanja četvrtkom uvečer bila su za nju prava muka. Često se žalila da se slabo osjeća, da boluje od migrene, samo da ne mora igrati i da može sjediti u kutu mirno, besposleno, napola usnulo. Naslonjena laktom na stol, podbočivši lice dlanom, ona je promatrala uzvanike svoje tetke i svoga muža,

gledajući ih kroz neku žućkastu i dimnu maglu što se dizala sa svjetiljke. Sve su je te glave tjerale u očaj. Promatrala je jednu za drugom pogledom koji je pokazivao duboko gađenje i neku muklu razdraženost. Stari je Michaud pokazivao svoje uvelo lice, posuto rumenim mrljama kakve imaju starci koji su podjetinjili. Grivet je imao usko lice, okrugle oči i tanke usnice kretena. Olivier, kome su kosti probijale kroz obraze, nosio je na smiješnom tijelu ukočenu i beznačajnu glavu. Suzanne, njegova žena, bila je sasvim blijeda, praznih očiju, bijelih usana, mlohava lica. Među tim grotesknim i nezgrapnim kreaturama, koje su je okružile, nije Thérèse našla nijednog čovjeka, nijednog živog bića. Ponekad je upadala u halucinacije, osjećala se bačenom na dno nekog podruma, u družbu mehaničkih leševa koji bi, kao da ih netko poteže za uzicu, kimali glavama i razmahivali se rukama i nogama. Davio ju je teški zrak blagovaonice i jezovita tišina, a žuto svjetlucaje svjetiljke ispunjavalo je nekom pustom grozom, nekom neizrecivom tjeskobom.

Dolje, na dućanska vrata, postavili su maleno zvonce koje je oštrim cilikanjem najavljivalo dolazak mušterija. Thérèse je budno pazila; ona je brzo silazila čim bi se začuo zvončić, odahnuvši i sva sretna što se mogla ukloniti iz društva. Kupca bi posluživala vrlo polagano. Kad je ostajala sama, sjela bi za pult, zadržavala se tamo što je dulje mogla, od straha da se vrati, iskreno se radujući zadovoljstvu što ne vidi pred sobom ni Griveta ni Oliviera. Vlažni dah dućana umirio je groznicu koja je žarila njezine ruke. I tako bi opet zapadala u svoje svakidašnje teško sanjarenje.

Međutim, dugo se nije mogla zadržati. Camille se ljutio zbog njezinog izostajanja. On nije mogao shvatiti kako netko može više voljeti dućan nego blagovaonicu, barem četvrtkom uvečer. Došao bi na ogradu stepenica i pogledom potražio ženu.

- Ej, čuješ - viknuo bi - što radiš dolje? Što ne dolaziš gore?... Grivet ima vražju sreću. Opet je dobio.

Mlada bi žena s mukom ustala i pošla na svoje mjesto nasuprot starome Michaudu kome su se obješene usne odvratno smijale. Tu je do jedanaest sati mirno sjedila na stolici, gledajući mačka koji se ispružio u njezinom krilu, samo da ne gleda u te kartonske lutke koje su se cerile oko nje.

V.

Jednog četvrtka, vraćajući se iz ureda, doveo je Camille sa sobom nekoga krupna čovjeka širokih pleća i nekako familijarno gurnuo ga u dućan.

- Majko - upitao je gospođu Raquin pokazujući ga - poznaješ li ovoga gospodina?

Stara trgovkinja pogleda došljaka, potraži u svojim uspomenama i ne nađe ništa. Thérèse je mirno promatrala taj prizor.

- Kako? - nastavi Camille - zar ne prepoznaješ Laurenta, maloga Laurenta, sina starog Laurenta, koji ima tako divne oranice blizu Jeufosse?... Ne sjećaš se?... Išli smo zajedno u školu, dolazio je svakog jutra po mene vraćajući se od svog ujaka koji je bio naš susjed, a ti si mu uvijek davala kruha s marmeladom.

Gospođa Raquin najednom se sjetila maloga Laurenta i našla da je nečuveno porastao. Ima već dobrih dvadeset godina što ga nije vidjela. Htjela je prekriti svoj hladni doček valom uspomena i majčinskom blagošću. Laurent je sjeo, zadovoljno se smiješio, odgovarao na sva pitanja jasnim glasom, gledao sve oko sebe mirnim i bezbrižnim pogledom.

- Pomislite - reče Camille - taj je veseljak već osamnaest mjeseci činovnik na kolodvoru Orleanske željeznice i mi se nismo sastali niti prepoznali sve do večeras. Tako je prostran, tako velik ured te administracije!

Mladi je čovjek izrekao tu primjedbu razrogačenih očiju i skupljenih usana, sav ponosan što je i on jedan skromni kotačić u tako velikom stroju. Zatim nastavi kimajući glavom:

- Jest! Ali njemu je dobro, on je učio, on dobiva već petnaest stotina franaka... Njegov ga je otac dao u gimnaziju, završio je pravo i izučio slikarstvo. Zar ne, Laurent?... Večerat ćeš s nama!

- Vrlo rado - odgovori prostodušno Laurent.

Odložio je šešir i smjestio se u dućanu. Gospođa Raquin otrčala je do svojih lonaca. Thérèse je, ne rekavši ni riječi, samo promatrala došljaka. Ona dosad nije vidjela još nijednog čovjeka. Laurent ju je zablenuo svojim rastom, svojom snagom, svojim svježim licem. Ona je s nekim divljenjem promatrala njegovo nisko čelo, zaraslo oporom crnom kosom, njegove pune obraze, njegova rumena usta, njegovo pravilno lice neke punokrvne ljepote. Zaboravila se promatrajući njegove krupne ruke koje je pružio po svojim koljenima; prsti su mu bili uglati; zgrčena mu je pesnica morala biti izvanredno snažna i mogla bi satrti vola. Laurent je bio pravi seljački sin, malo opor i težak, savijene šije, mirnih i odmjerenih kretnji, mirnog i tvrdoglavog izražaja. Pod njegovim su se odijelom osjećale okrugle i razvijene mišice i cijelo njegovo tijelo, sazdano od punog i zbijenog mesa. Thérèse ga je gledala radoznalo od pete do glave, osjećajući kako joj se ježi koža kad bi joj pogled zastao na njegovom bikovskom vratu.

Camille je rasprostro svojega Buffona i izdanja po deset santima kako bi pokazao prijatelju da i on nešto radi. Zatim progovori, kao da odgovara na pitanje:

- Zbilja, ti valjda poznaš moju ženu? Sjećaš li se one male rodice što se igrala s nama u Vernonu?

- Zaista, prepoznao sam gospođu - reče Laurent pogledavši Thérèsu u oči.

Mlada se žena nekako uznemirila od toga ravnog pogleda, koji kao da je prodirao u nju. Usiljeno se nasmijala i progovorila nekoliko riječi s Laurentom i svojim mužem, a onda

pohitala za tetkom. Bilo joj je teško.

Posjedali su za stol. Camille je već kod juhe mislio da mora zabavljati prijatelja.

- Kako tvoj otac? - upita ga.

- Ne znam - odgovori Laurent. - Mi smo zavađeni; ima već pet godina kako se ne dopisujemo.

- Što? - povikne činovnik u čudu.

- Jest, moj dragi tatica ima svoje račune... Budući da se vječno svađa sa susjedima, dao je mene u gimnaziju kako bi dobio jednog odvjetnika koji će dobiti sve njegove procese... Da, da! Gospodin Laurent misli samo o svojoj koristi. On bi htio izvući neku korist čak i iz svojih ludorija.

- I ti nisi htio u odvjetnike? - reče Camille još začuđeniji.

Zapravo, nisam - odgovori prijatelj smijući se. - Dvije sam godine lagao kako posjećujem satove predavanja, tako da dobijem svojih dvanaest stotina franaka koje mi je otac davao. Živio sam zajedno s nekim drugom iz kolegija koji je slikar, pa sam se i ja dao na slikanje. To me je zabavljalo; posao je veseo i ne umara. Cijeli dan smo pušili i smijali se.

Raquinovi razrogače oči.

- Na nesreću, to nije moglo dugo potrajati - nastavi Laurent. - Otac je doznao da sam ga lagao, pa mi je uskratio mojih sto franaka mjesečno i pozvao me da dođem k njemu obrađivati zemlju. Pokušao sam praviti svetačke slike; loš posao... Kad mi je puklo pred očima da ću umrijeti od gladi, poslao sam dovruga umjetnost i krenuo potražiti nekakvu zaradu... Otac će sigurno jednog dana umrijeti, na što i čekam da bih mogao živjeti, a da ništa ne radim.

Laurent je govorio mirnim glasom. U nekoliko je riječi ispričao jednu značajnu povijest koja je oslikala čitavo njegovo biće. U stvari, on je bio lijenčina koji ima sangvinične požude, vrlo točno određene za lakim i trajnim užicima. Taj snažni čovjek tražio je samo da ne mora raditi, da može bančiti u besposlici i neprestanom zadovoljavanju svojih požuda. Želio je dobro jesti, dobro spavati, ispunjavati obilno sve strasti, a da se ne makne s mjesta i da se ne mora mučiti oko kakva napornog posla.

Odvjetničko zvanje ga je zaplašilo, a jeza spopadala pri pomisli na obrađivanje zemlje. Bacio se na umjetnost u nadi da će u njoj naći prikladno zanimanje za lijenčinu; kist mu se učinio oruđem kojim se lako radi. Vjerovao je, osim toga, da će tako uspjeti. Dočaravao je život pun jeftinih zadovoljstava, okružen ženama, izležavanje po divanima, gozbama i pijančevanjima. Taj je san trajao dok je stari Laurent slao novaca. Ali kad je mlađić, kojemu je već bilo trideset godina, ugledao pred sobom bijedu, dao se na razmišljanje, osjetio je da je suviše kukavica da bi se mogao čega odreći i ne bi za svu umjetničku slavu ostao jedan dan bez jela. Kako je rekao, poslao je slikanje dovruga onog trenutka kad se uvjerio da ono neće moći zadovoljiti njegov ogromni apetit. Njegovi su prvi pokušaji bili ispod prosječnosti, njegovo je seljačko oko naopako i prljavo gledalo prirodu, njegove su se slike, loše crtane i nacerene, bojale svake kritike. On, uostalom, nije odviše očajavao kad je trebalo odbaciti kistove. Stvarno je žalio jedino za prijateljevim atelijerom, širokim atelijerom u kome se tako lagodno šepirio četiri ili pet godina. Žalio je još za ženama koje su dolazile pozirati i čiji hirovi nisu prelazili granice njegova džepa. To doba brutalnih užitaka ostavilo je u njemu plamenu potrebu za mesom. U zvanju činovnika osjećao se posve udobno, živio posve dobro kraj svojih surovih potreba, volio taj rad iz dana u dan, koji ga nije umarao i koji je umirivao njegov duh. Bunile su ga samo

dvije stvari: nije imao žena, a hrana u restoranima od osamnaest sua nije mogla zadovoljiti lakom apetit njegova želuca.

Camille ga je slušao i promatrao glupo i začuđeno. Taj slabunjavi mladi čovjek, čije mlahavo i skršeno tijelo nije nikad zadrhtalo od kakve strasti, dječaćki je sanjario o tom životu u atelijeru, o kojemu je govorio prijatelj. Mislio je na te žene koje su pokazivale svoju golotinju. Ispitivao je Laurenta.

- Dakle - reče - dolazile su, prema tomu, i takve žene koje su pred tobom skidale košulju?

- Naravno - odvrati Laurent smiješeći se, gledajući u Thérèsu koja je sva probljedila.

- To mora da je bilo osobito - nastavi Camille s djetinjim smiješkom. - Ja, ja bih se smeo... Prvi put mora da si bio sasvim zbunjen.

Laurent rastvori šaku jedne ruke i pozorno stade promatrati svoj dlan. Njegovi su prsti lagano drhtali. U obraze mu navali rumen.

- Prvi put - nastavi kao da govori sam sa sobom - čini mi se da je to bilo posve prirodno... Umjetnost je vrlo zabavna, samo ne nosi lovu... Imao sam za model neku crvenokosu koja je bila prekrasna: bila je puna, sjajna tijela, divnih grudi, širokih bokova...

Laurent je podigao glavu i ugledao pred sobom Thérèsu, nijemu, nepomičnu. Mlada ga je žena gledala plamenom upornošću. Njezine oči, nekako preliveno crne, izgledale su kao dvije udubine bez dna, a kroz napola rastvorene usne zamjećivao se ružičasti sjaj njezinih usta. Bila je kao slomljena, kao prikovana. Ona je slušala.

S Thérèse upravio je Laurent oči na Camillea. Bivši je slikar suspregao podsmijeh. Završio je frazu kretnjom, širokom i požudnom kretnjom koju je mlada žena pratila pogledom. Došli su do deserta i gospođa Raquin je sišla poslužiti nekog kupca.

Kad su skinuli stolnjak, Laurent se, poslije šutnje od nekoliko minuta, odjednom obrati Camilleu:

- Znaš - reče - naslikat ću ti portret.

Ta je misao oduševila gospođu Raquin i njenog sina. Thérèse je šutjela.

- Sad je ljeto - nastavi Laurent - i kako izlazim iz ureda u četiri sata, mogu doći ovamo pa ćeš mi sjediti svaki dan dva sata prije večere. To će trajati osam dana.

- Vrlo dobro - odvrati Camille, sav rumen od radosti. - Večerat ćeš s nama... Ja ću se počesljati i navući crni kaput.

Odbilo je osam sati. Grivet i Michaud su već ulazili. Olivier i Suzanne su stigli poslije njih.

Camille je prijatelja predstavio društvu. Grivet je skupio usne. Mrzio je Laurenta, čija je plaća prenapro porasla prema njegovoj. Uostalom, uvođenje novog uzvanika bilo je čitava afera: gosti Raquinovih nisu mogli primiti nepoznatog čovjeka tek tako, bez izvjesne hladnoće.

Laurent se ponio kao dobro dijete. Shvatio je položaj, htio je dopasti se, biti primljen odjednom. Pričao je anegdote, razvedrio društvo svojim gromkim smijehom i stekao prijateljstvo i samoga Griveta.

Thérèse te večeri nije nastojala sići u dućan. Ostala je na svome mjestu do jedanaest sati, u igri i razgovoru, čuvajući se kako ne bi srela pogled Laurenta koji se, uostalom, nije njome ni bavio. Punokrvna narav toga mladića, njegov jedri glas, njegov gromki smijeh, snažan i žestok miris kojim je odisala njegova ličnost, sve je to zbunjivalo mladu ženu i bacalo je u neku nervoznu tjeskobu.

VI.

Laurent je od te večeri dolazio gotovo svakog dana k Raquinovima. Stanovao je u Ulici Saint-Victor, preko puta Port aux Vinsa, u nekoj maloj namještenoj sobici koju je plaćao osamnaest franaka mjesečno. Ta je sobica u potkrovlju, s malenim prozorčićem koji se izdizao od krova i davao pogled u vrlo malen dio neba, imala jedva šest četvornih metara. Laurent se vraćao u tu rupu što je mogao kasnije. Kako nije imao novaca za smucanje po kavanskim klupama, zadržavao se prije svog susreta s Camilleom u zdravljaku gdje je večeravao, pušio lule i pio kavu s rakijom, što je stajalo tri sua. Zatim je polagano išao prema Ulici Saint-Victor, šetajući obalom i sjedajući na klupe, kad je vrijeme bilo blago.

Dućan u Prolazu du Pont-Neuf postao mu je divnim skrovištem, toplim, mirnim, punim prijateljskih riječi i pažnje. Prištedio je dnevno tri sua i pio s užitkom izvrstan čaj gospođe Raquin. Ostajao je tamo do deset sati, drijemajući i osjećajući se kao da je kod kuće. Odlazio je tek onda kad je pomogao Camilleu zatvoriti dućan.

Jedne večeri donio je svoj stalak i kutiju s bojama. Sutradan je morao početi Camilleov portret. Kupili su platno i brižno obavili sve pripreme. Konačno se umjetnik dao na posao, u samoj ložnici bračnoga para. Tamo je, reče, danju najviše svjetla.

Tri večeri je trebao da bi nacrtao glavu. Pažljivo je vukao po platnu kratke, tanke crte; njegov je crtež, surov i opor, groteskno podsjećao na crteže primitivnih majstora. Crtao je Camilleovo lice kao kakav učenik na akademiji, drhtavom rukom, nekom nespretnom točnošću koja je davala liku izražaj nezadovoljstva. Četvrti je dan naslagao po paleti sasvim male mrlje boja i počeo slikati vrškom kista; posuo je platno malenim prljavim mrljama, pravio tanke i zatvorene crte kao da radi olovkom.

Gospođa Raquin i Camille su bili oduševljeni poslije svakog sjedenja. Laurent je govorio da će sličnost nadoći.

Otkako je počeo raditi na portretu, Thérèse više nije odlazila iz sobe koja se pretvorila u atelijer. Tetku je ostavljala samu u dućanu, uspinjala se pod svakom izlikom i zaboravljala se gledajući Laurenta kako slika.

Uvijek sumorna i potištena, još više blijeda i mučaljiva, ona je tu sjedala i pratila rad kistova. Činilo se da je to gledanje nije odviše zabavljalo; ona je dolazila ovamo kao privučena nekom silom i ostajala u sobi kao prikovana. Laurent se ponekad okretao, nasmijao se i upitao sviđa li joj se portret. Ona je jedva odgovarala; stresla bi se i opet sva prepuštala svome zamišljenom ushitu.

Laurent je, vraćajući se jedne večeri u Ulicu Saint-Victor, mislio polagano i raspravljao sam sa sobom, bi li smio, ne bi li smio postati Thérèsinim ljubavnikom.

- Eto žene - govorio je u sebi - koja će postati mojom ljubavnicom kad god ja poželim. Ona je uvijek tu, za mojim leđima, da me ispituje, da me mjeri, da me procijeni... Ona dršće, njezin je lik čudan, nijem i strastven. Ona zacijelo treba ljubavnika, to joj se čita iz očiju... Valja priznati da je Camille bijedan muž.

Laurent se smijao u sebi pri pomisli na prijateljevu blijedu mršavost. Zatim je nastavljao:

- Njoj je dosadno u tom dućanu... Ja odlazim onamo jer ne znam kamo bih. Bez toga bi me rijetko tko zatekao u Prolazu du Pont-Neuf. Tamo je vlažno i tužno. Žena će umrijeti... Ja joj se sviđam, to je sigurno, i čemu da joj se ne svidim ja prije nego netko drugi?

Zastao je, počele su nadirati gluposti i on sumorno pogleda niz Seinu.

- Pa neka, to gore - povikne. - Poljubit ću je prvom zgodom... Kladim se da će mi odmah pasti u naručaj.

Pođe, ali ga obuze neodlučnost.

- Jedino što je ružna - mislio je. - Dugačak nos, velika usta. Ne volim je nimalo. Navući ću možda i kakvu neugodnost. Još ću promisliti.

Laurentu, koji je bio vrlo oprezan, vrzmale su se misli po glavi cijeli tjedan. Vodio je računa o svim neizgodama koje bi mogle nastati iz odnosa s Thérèsom i odlučio je da se u to upusti tek onda kad se dobro uvjeri da ima stvarnog interesa to učiniti.

Njemu je Thérèse doista bila ružna i nije mu se sviđala, ali ga ona ne bi ništa stajala. Žene koje je jeftino kupovao nisu zacijelo bile ni ljepše ni voljenije. Već sami ekonomski razlozi savjetovali su mu da se posluži ženom prijatelja. S druge strane, već davno nije udovoljio svojim slabostima; kako je imao malo novca, mučio je svoje tijelo i nije htio propustiti prigodu malo ga nasititi. Najzad, takav odnos, kad dobro razmisli, nije mogao imati loših posljedica: Thérèsi je u interesu da sve krije i on je može uzeti kad samo poželi, a za slučaj da Camille sve otkrije i razljuti se, može ga oboriti jednom šakom, ako bi na nj navalo. Čitava se stvar, sa svih strana, činila Laurentu lakom i privlačnom.

Od toga je trenutka živio u spokojnome miru, čekajući samo prigodu. Odlučio je prvom zgodom istupiti otvoreno. Vidio je pred sobom ugodne večeri. Svi bi Raquinovi nastojali ugoditi mu: Thérèse bi umirivala žar njegove krvi, gospođa Raquin bi ga tetošila poput majke, a Camille bi svojim razgovorima činio da se toliko ne dosađuje u dućanu.

Izradba portreta približavala se kraju, a prigoda se nikako nije ukazivala. Thérèse je uvijek bila tu, potištena i tjeskobna, a Camille nije nikad izlazio iz sobe; Laurent je očajavao što ga ni na trenutak ne može ukloniti. A jednog je dana ipak morao reći da će sliku dovršiti sutra. Gospođa Raquin najavila je da će tom zgodom zajedno večerati i proslaviti slikarevo djelo.

Sutradan, kad je Laurent posljednji put povukao kistom, skupila se čitava obitelj kako bi se divila sličnosti. Portret je bio užasan, prljavosiv, pun širokih mrlja. Laurent nije mogao upotrijebiti ni najsvjetlije boje, a da ne postanu zagasite i nečiste, pa je i nehotice odviše pretjerao u tonu svoga modela, te je Camilleovo lice naličilo zelenkastom liku utopljenika. Crtež je zgrčio sve crte i učinio tako lošu sličnost još čudnovatijom. Ali Camille je bio očaran; našao je da na slici izgleda vrlo otmjeno.

Kad se do mile volje nadvio svojoj slici, izjavi da će donijeti dvije boce šampanjca. Gospođa Raquin se vratila u dućan. Umjetnik je ostao sam s Thérèsom.

Mlada je žena ostala, skupljena, gledajući pusto preda se. Izgledala je kao da dršćući čeka. Laurent je oklijevao, pregledavao platno i igrao se kistovima. Vrijeme je odmicalo, Camille se mogao vratiti svakog trena i zgoda se možda neće više pružiti. Odjednom se slikar okrenuo i našao licem u lice s Thérèsom. Gledali su se nekoliko sekunda.

Zatim se žestokim pokretom Laurent sagnuo i privukao mladu ženu na grudi. Zabaci joj glavu gnječeci joj usne svojim. Ona se jednim pokretom oprla, divlje, zbunjeno, a zatim se u jedan mah pustila i prostrla po tlu. Nisu izmijenili ni jedne riječi. Akt je bio tih i brutalan.

VII.

Od samog početka ljubavnici su shvatili svoj odnos potrebitim, sudbinskim i sasvim prirodnim. Pri svome prvom sastanku dodirivali su se, ljubili, bez zabune, bez rumenila, kao da njihova intimnost traje već nekoliko godina. Uživali su se u tu novu situaciju savršenom mirnoćom i bestidnošću.

Ugovorili su sastanke. Kako Thérèse nije mogla izlaziti, odlučeno je da će Laurent dolaziti k njoj. Mlada mu je žena jasnim i uvjerljivim glasom objasnila način koji je pronašla. Sastanci će biti u bračnoj ložnici. Ljubavnik će dolaziti hodnikom kojim se izlazi u prolaz, a Thérèse će mu otvoriti vrata na stepenicama. Za to vrijeme bit će Camille u svome uredu, gospođa Raquin dolje u dućanu. To je smionost koja mora dovesti do uspjeha.

Laurent je pristao. Pored sve svoje opreznosti imao je neku brutalnu odvažnost, odvažnost čovjeka koji ima snažne šake. Miran i težak lik njegove ljubavnice naveo ga je da dolazi uživati u strasti koja mu je tako hrabro ponuđena. Našao je neku izliku, dobio od svoga šefa izlaz na dva sata i dotrčao u Prolaz du Pont-Neuf.

Već na ulazu u prolaz strujali su mu tijelom slatki žmarci. Trgovkinja lažnih dragulja sjedila je upravo prema ulazu u hodnik. Trebalo je počekati da se ona pozabavi, da kakva mlada radnica dođe kupiti mjedeni prsten ili naušnice. Zatim je naglo stupio u hodnik. Uspinjao se uskim i mračnim stepenicama, hvatajući se za zid, mastan od vlage. Noga je tapkao po kamenim stepenicama, a pri šumu svakoga koraka osjećao je kako ga nešto žari u prsima. Otvorila su se jedna vrata. Na pragu usred bijelog sjaja ugleda on Thérèsu u bijelom haljetku, u podsuknji, svu zajapurenu, kose zabačene na zatiljak. Ona zatvori vrata i baci mu se oko vrata. Mirisala je nekim mlakim mirisom, mirisom bijeloga rublja i svježe okupanom puti.

Laurent se začudi i njegova ljubavnica učini mu se lijepom. Nikad nije vidio tu ženu. Thérèse ga je, mekana i snažna, grlila zabacujući glavu, a preko njenog lica prelazio je radosni žar pomiješan sa strastvenim osmijehom. Lice ljubavnice nekako se preobrazilo, lik joj je bio i lud i umilan, usne vlažne, a oči sjajne, ona je sva sjala. Mlada žena, savijena i nemirna, bila je puna neke čudne ljepote, sva zanesena. Čovjek bi rekao da se njezin lik rasvijetlio, da su iz njenog mesa buknuili plamenovi. A oko nje gorjela je njegova krv, njegovi su se živci grčili odajući tople struje nekoga prodornog i jetkog mirisa.

Pri prvom poljupcu ona se pokazala kurtizanom. Njezino se netaknuto tijelo bacilo izgubljeno u užitak. Kao da se budila iz nekog sna, ona se rađala za strast. Prešla je iz slabih Camilleovih ruku u snažni Laurentov zagrljaj i to približavanje snažnom čovjeku značilo je za nju silan udarac koji je iz sna trgnuo njezino meso. Nečuvenom žestinom provalili su instinkti razdražene žene, a krv njezine majke, afrička krv, koja joj je palila lijene žile, počela je bjesnjeti i bjesomučno biti u njenome mršavom tijelu. Gotovo još nevina, ona se pružala, ona se davala suverenom bestidnošću. A od glave do pete prolazili su je trnci.

Laurent još nikad nije upoznao sličnu ženu. Ostao je iznenađen i nespretnan. Redovito ga njegove ljubavnice nisu primale s toliko žara. Bio se priviknuo na hladna i ravnodušna milovanja, na klonule i prekovoljne ljubavi. Thérèsini uzdasi i krize gotovo su ga onesvijestili, razbuđujući međutim njegovu ćutilnu radoznalost. Kad je ostavio mladu ženu, zatateturao je kao pijan. Sutradan, kad mu se vratila razboritost, pitao se hoće li otići do ljubavnice koja mu je svojim poljupcima dala groznicu. Odlučio je ostati kod kuće. No bio je

preslab. Htio je zaboraviti, ne vidjeti više Thérèse u njezinoj golotinji, s blagim i brutalnim nježnostima i milovanjima, ali ona je uvijek bila tu, neumoljiva, pružajući za njim svoje ruke. Fizička patnja koju mu je ta predodžba izazvala postala je nepodnošljivom.

Popustio je, ugovorio novi sastanak i opet otišao u Prolaz du Pont-Neuf.

Od toga dana Thérèse je prodrila u njegov život. On je još nije primio, ali ju je podnosio. Bilo je trenutaka kada se zgražao, kad je bio razboritiji, i sve u svemu taj ga je odnos neprijatno dirao. Ali sve njegove strepnje, sva njegova neraspoloženja pali su pred njegovim željama. Sastanci su slijedili jedan za drugim i bivali sve češći

Thérèse nije imala nikakvih dvojbi. Ona se davala bez promišljanja, idući ravno kamo ju je uputila njezina strast. Ta žena, koju su prilike satirale i koja se konačno razbudila, razgalila je svoje čitavo biće i razotkrila sav svoj život.

Ponekad bi zagrlila Laurenta oko vrata, naslonila se na njegova prsa i govorila mu drhtavim glasom:

- Oh, kad bi ti znao - govorila je - koliko sam ja patila! Odgajali su me u mlakoj vlazi bolesničke sobe. Spavala sam zajedno s Camilleom. Noću sam se okretala od njega zbog neugodna mirisa koji je izlazio iz njegova tijela. Bio je zao i tvrdoglav. Nije htio uzimati lijekove koje sam odbijala dijeliti s njime. Da bih se svidjela svojoj tetki, morala sam piti sve one ljekarije. Ne znam ni sama kako nisam umrla... Učinili su me ružnom, bijedni moj prijatelju, ukrali mi sve što sam imala, i ti mene ne možeš ljubiti koliko ja tebe ljubim.

Plakala je, grlila Laurenta i nastavila s muklom mržnjom:

- Ja im ne želim zlo. Odgojili su me, uzeli me k sebi i branili od bijede... Ali ja bih voljela da sam ostavljena, nego što uživam njihovu gostoljubivost. Moja je krv svim žarom tražila slobodan zrak; još sasvim malena, sanjala sam kako trčim cestama bosonoga, kako molim milostinju i živim poput ciganke. Rekli su mi da mi je majka bila kći nekoga plemenskog poglavice u Africi. Ja sam često mislila o njoj i shvatila sam da joj pripadam po krvi i instinktima i voljela bih da je nikad nisam ostavila, pa da prolazim pustinjom, obješena o njena pleća... Ah, kakva bi to bila mladost! Još sada mi se gadi i sve se budi u meni kad se sjetim koliko sam dugih dana proživjela u sobi gdje je kunjao Camille. Šćućurila bih se kod vatre promatrajući tupo kako vriju čajevi, osjećajući kako mi udovi kržljaju. A nisam se mogla maknuti jer bi me tetka ukorila da pravim buku... Mnogo kasnije imala sam dubokih radosti u maloj kućici na obali. Ali već sam bila poblesavila, jedva sam znala i hodati, a pri trčanju sam padala. Poslije svega toga zakopali su me živu u taj odvratni dućan.

Thérèse je duboko disala, punim rukama grlila svoga ljubavnika, svetila se, a njene se tanke i mekane nozdrve trzale malenim nevoznim trzajima.

- Nećeš mi vjerovati - nastavi ona - koliko su me učinili zlom. Učinili su od mene lice-mjerku i lažljivicu... Ugušili su me u svojoj buržoaskoj tišini i ja ne mogu shvatiti kako u mojim žilama još ima krvi... Poniknula sam očima i moje je lice, kao i njihovo, postalo sumorno i blesavo, i ja sam počela živjeti njihovim mrtvim životom. Kad si me vidio, zar ne, izgledala sam poput životinje. Bila sam teška, skršena, zaglupljena. Nisam se nadala više ničemu, bavila sam se mišlju da se jednog dana bacim u Seinuu... Koliko sam užasnih noći provela prije svoje apatičnosti! Tamo u Vernonu, u svojoj studenoj sobi, kidala sam zubima jastuke da prigušim očajne krikove. Prigovarala sam sebi što sam takva kukavica. Krv me je palila i bila bih razderala svoje tijelo. Dvaput sam htjela pobjeći ravno u svijet, na sunce. Ali nisam imala hrabrosti jer su od mene učinili tupu pitomu zvijer, svo-

jom mlakom dobronamjernošću, svojom odvratnom nježnošću. I tako sam lagala, uvijek lagala. Ostajala sam mirna i uvijek šutjela misleći kako da tučem i da grizem.

Mlada je žena zastala, otirući vlažne usne o Laurentov vrat. Poslije kratke šutnje nastavi:

- Ne znam više zašto sam pristala poći za Camillea. Nisam protestirala sve od neke prezirne nebrige. To mi se dijete smililo. U igrama s njime osjećala sam da mi prsti upadaju u njegovo meso kao u ilovaču. Pošla sam za njega jer mi ga je tetka ponudila i jer sam računala da mi on nikada neće smetati... I eto, našla sam u svome mužu onoga istog malog dječaka, bolesnog, s kojim sam spavala već sa šest godina. Bio je isto tako slab, isto tako plašljiv, a i miris mu je uvijek bio onaj isti miris kojim me je toliko odbijao dok je još bio bolesno dijete... Sve ti to govorim da ne budeš ljubomorana. U grlu me gušila neka odvratnost; sjetih se ljekarija koje sam pila. Lomila sam se i provodila grozne noći. Ali ti, ti...

I Thérèse bi se trgnula, uzmaknula, gurnula prste u krupne Laurentove ruke i stala promatrati njegova široka pleća, njegov orijaški vrat...

- Ali tebe, tebe ljubim! Ljubim te od onog dana kad te je Camille uveo u dućan. Ti me možda i ne cijeniš jer sam se sva dala odjedanput... Doista, ne znam kako se to dogodilo. Ja sam ponosna, zanesena. Htjela sam te tući prvog dana kad si me zagrlio i bacio na pod u toj sobi. Ne znam kako sam te ljubila. Točnije, ja sam te mrzila. Tvoj me pogled ljutio i zadavao mi muke. Kad si ti bio ovdje, moji su se živci grčili do krajnje granice, moja se glava vrtjela, pred očima su mi vrcale iskre. Oh, koliko sam trpjela! A ja sam tražila tvoju pažnju, iščekivala tvoj dolazak, vrtjela se oko tvoga stolca da budem u tvom ozračju, da te dodirujem svojim odijelom. Činilo mi se kao da mi tvoja krv dobacuje valove topline pri prolazu. Ta žarka magla, u koju si se zavio, privlačila me i vukla u tvoju blizinu usprkos svim mojim unutrašnjim uzbunama... Sjećaš se, dok si još tu slikao? Neka sudbonosna sila dovođila me k tebi i ja sam sa surovim užitkom disala tvoj zrak. Shvaćala sam da izgledam kao da tražim poljubaca, bilo me je stid svojega ropstva, osjećala sam da ću pasti ako me samo dirneš. I popuštala sam svojim slabostima i drhtala od studeni, čekajući da me uhvatiš svojim rukama.

Thérèse je zašutjela, dršćući, osjećajući se ponosnom i osvećenom. Pritisla je Laurenta kao pijanog na grudi i u goloj ledenoj sobi stale su se odigravati scene žarke strasti. Svaki novi sastanak donosio je sa sobom sve luđe krize.

Činilo se kao da se mladoj ženi sviđa smionost i bestidnost. Za nju nije bilo oklijevanja, nije znala za strah. Bacala se u požudu nekom energičnom iskrenošću, prkoseći pogibelji, lomeći je nekim ponosom. Kad joj je trebao doći ljubavnik, ona je za svaku sigurnost upozorila tetku da se ide malo odmoriti. A kad je bio tu, ona je koračala i govorila i kretala se slobodno i ne misleći da se mora čuvati buke. Ponekad, još u početku, Laurent se bojao.

- Zaboga! - rekao bi sasvim tiho Thérèsi - ne pravi toliko galame. Gospođa Raquin će doći.

- I onda - odgovorila bi ona smijući se - ti se uvijek bojiš... Ona se zabila za pult, a zašto bi i došla ovamo? I previše se boji da je tko ne okrade... A osim toga, neka dođe ako baš hoće. Ti ćeš se sakriti... Meni je svejedno, ja te ljubim.

Ali to nije umirilo Laurenta. Strast još uvijek nije uspavala njegovu opreznu seljačku pamet. Međutim, uskoro ga je navika prisilila da se smiri i prihvati bez straha te sastanke u pola bijela dana, u Camilleovoj sobi, dva koraka od stare trgovkinje. Njegova mu je ljubavnica govorila neprekidno kako opasnost mimoilazi one koji za nju ne mare, a imala je

i pravo. Nikad ne bi ljubavnici našli sigurnijega mjesta od te sobe u koju nitko ne bi došao smetati ih. Tu su mogli udovoljavati svojoj ljubavi u gotovo nevjerojatnom miru.

Međutim, jednoga dana gospođa Raquin ipak se uspela u strahu da joj nećaka nije bolesna. Prošla su gotovo tri sata što je mlada žena bila u sobi. Ona je pretjerivala u svojoj odvažnosti toliko da nimalo nije pazila vrata što su vodila u blagovaonicu.

Čim je Laurent začuo teške korake stare gospođe na drvenim stepenicama, zaprepastio se i grozničavo potražio prsluk i šešir. Thérèse se počela smijati njegovom licu. Uhvati ga svom silom za ruku, savije ga u dno kreveta u jedan kut, te mirnim i tihim glasom reče:

- Ostani tu... ne miči se.

Bacila je na njega mušku odjeću, koja je bila naokolo porazbacana, i prebacila preko svega svoju bijelu podsuknju koju je skinula. Činila je to polagano i proračunato, ne gubeći nimalo od svoga mira. Zatim je legla, raščupane kose, onako gola, još sva rumena i zajapurena.

Gospođa Raquin otvori polagano vrata i približi se krevetu, stišavajući šum svojih koraka. Mlada se žena pretvarala da spava. Laurent se znojio pod bijelom suknjom.

- Thérèse, dijete moje - upita trgovkinja brižljivo - zar si bolesna?

Thérèse otvori oči, zijevne, okrene se i odvrati bolnim glasom da je užasno boli glava. Stane preklinjati tetku neka je ostavi spavati. Stara je gospođa otišla kako je i došla, ne praveći nikakvu buku.

Ljubavnici se nasmiju i tiho poljube strasnom žestinom.

- Vidiš - reče Thérèse pobjedonosno - ne trebamo se ničega bojati... Svi su ti ljudi slijepi. Oni ne ljube.

Sljedećeg dana došla je mlada žena na osobitu misao. Ponekad je bila kao luda, kao u nekom bunilu.

Prugasti mačak François sjedio je nasred sobe. Težak, nepokretan, gledao je svojim okruglim očima ljubavnike. Izgledao je kao da ih brižno ispituje, ne mičući trepavicama, izgubljen u nekoj vražjoj ekstazi.

- Vidi François - reče Thérèse Laurentu. - Čovjek bi rekao da razumije i sve će večeras ispričati Camilleu... Što bi bilo zgodno da jednog dana stane pričati u dućanu. Zna on dosta lijepih stvari o nama.

Ta se misao, da bi François mogao progovoriti, silno svidjela mladoj ženi. Laurent je pogledao velike zelene mačkove oči i osjetio kako su ga prošli žmarci.

- On bi to ovako učinio - nastavi Thérèse. - Ustao bi i pokazujući na mene jednom šapom, a na tebe drugom, viknuo bi: "Gospodin i gospođa se vrlo žestoko ljube u sobi. Nisu se dali smetati ni od mene, ali, jer mi je njihovo divlje ljubakanje odvratno, molim da ih oboje zatvorite. Neće oni više uznemirivati moj popodnevi mir."

Thérèse se šalila poput djeteta, oponašala mačkove kretnje, pružala prste poput kandža, a ramena su joj se uvijala u mačjim pokretima. François, ostajući nepomičan kao od kamena, promatrao ih je neprestano i samo su njegove oči izgledale žive, a u kutićima njegove njuške bila su dva duboka nabora koji su Thérèsu nagnali u smijeh.

Laurenta je prošla jeza do kosti. Thérèsina dosjetka učini mu se smiješnom. Ustao je i iznio mačka na vrata. On se stvarno bojao. Njegova ljubavnica nije ga još sa svim imala. U dnu njegove duše ostalo je još uvijek malo neugodnosti koju je osjetio kod prvih milovanja mlade žene.

VIII.

Uvečer, u dućanu, Laurent je bio sasvim sretan. Redovito je dolazio iz ureda s Camilleom. Gospođa Raquin je osjećala za nj neko majčinsko prijateljstvo. Ona je znala da je on u neprilici, da loše jede, da spava u nekoj rupi i rekla mu je jednom zauvijek da je njihov stol uvijek prostrt za njega. Voljela je toga mladića onom brbljavom nježnošću koju stare žene imaju za ljude koji dolaze iz njihova kraja, noseći sa sobom nešto uspomena na njihovu prošlost.

Mladi se čovjek bez ustezanja služio gostoljubivošću. Prije nego što je odlazio kući, izlažeći iz ureda, prošetao bi malo s Camilleom uz obalu. Obojici je godila ta intimnost. Bilo im je manje dosadno, šetali su brbljajući. Zatim su se odlučili otići na juhu kod gospođe Raquin. Laurent je kao kod kuće otvarao dućanska vrata, sjedao slobodno na stolice, pušio i pljuvao, baš kao da je kući.

Thérèsina prisutnost nije ga nimalo smetala. S mladom ženom postupao je prijateljski, šalio se, banalno se udvarao, a da mu se nije pomakla ni jedna crta lica. Camille se smijao, a kako je njegova žena odgovarala samo kratko njegovom prijatelju, bio je tvrdo uvjeren da se mrze. Čak je jednog dana prigovorio Thérèsi njezinu hladnoću prema Laurentu.

Laurent je pogađao vrlo točno: postao je ljubavnikom žene, prijateljem muža i razmaženim djetetom majke. On još nikad nije na sličan način udovoljavao svojim apetitima. Uspavljivao se na dnu bezgraničnih zadovoljstava što mu ih je pružila obitelj Raquinovih. Njemu se uostalom njegov položaj u toj obitelji činio sasvim prirodnim. Camille je govorio bez gnjeva, bez grizodušja. Nije pazio ni na geste, ni na riječi, toliko se pouzdavao u svoju razboritost, u svoju mirnoću. Egoizam kojim je uživao sva ta zadovoljstva čuvao ga je od svake pogreške. U dućanu je njegova ljubavnica postajala ženom kao i svaka druga koju ne bi smio poljubiti i koja za njega uopće ne postoji. Nije ljubio pred svima jer se bojavao da više neće moći dolaziti. Zadržavala ga je jedino pomisao na to, inače bi se on sasvim lako izrugao boli Camillea i njegove majke. Nikako nije bio svjestan do čega bi moglo dovesti otkrivanje tog odnosa. Držao je da radi onako kako bi svaki čovjek na njegovu mjestu radio, osobito siromašan i gladan čovjek. U tome je bio izvor sve njegove blažene mirnoće, njegove razborite odvažnosti, njegovih nekoristoljubivih i pomalo zlobnih djela.

Thérèse, nervoznija i uzbuđenija od njega, bila je prisiljena glumiti. Zahvaljujući licemjerju koje je dobila svojim odgojem, ona je svoju ulogu igrala odlično. Ona je lagala gotovo petnaest godina, gušeći u sebi sve trzaje, pretvarajući svoju neumoljivu volju da izgleda sumornom i uspavanom. Nije joj bilo teško ukočiti meso na maski koja joj je ledenila lice. Kad je Laurent dolazio, našao bi je tešku, sumornu, izduljena nosa, istanjenih usnica. Uostalom, ona nije pretjerivala s efektima; igrala je svoju prijašnju ulogu kako ne bi pobudila ničiju pozornost kakvim naglim preokretom. Ona je nekako gorko uživala u tome da vara Camillea i gospođu Raquin. Nije bila kao Laurent zadovoljna samim udovoljavanjem svojim požudama. Znala je da čini zlo, a bilo joj je teško što se ne može dignuti od stola i zagrliti Laurenta te pokazati tako svome mužu i svojoj tetki kako baš nije glupa i kako ima ljubavnika.

Bilo je trenutaka kad su joj vrele radosti ispunile glavu. Koliko god je bila dobra glumica, nije se mogla suzdržati a da ne zapjeva kad joj ljubavnika nije bilo. Zapjevala bi bez straha da će se odati. Te nenadane radosti svidjele su se gospođi Raquin koja je prigovarala svojoj nećakinji da je i suviše sumorna. Mlada žena je kupila lončice s cvijećem i okitila njima prozor svoje sobe. Zatim je izlijepila novim papirom svoju sobu i htjela je nabaviti sag, zavjese i pokućstvo od palisandra. Sve je to bilo za Laurenta.

Izgledalo je da su priroda i prilike stvorile Thérèsu baš za toga čovjeka i napokon ih sje-dinile. Njih dvoje, ta nervozna i licemjerna žena i on, čovjek sangviničan i brutalna živo-ta, činili su čvrsto povezani par. Oni su se izmjenično dopunjavali i pokrivali. Uvečer, pri stolu, uz blijedo svjetlo svjetiljke, osjećala se sva snaga njihove veze: nasmijani Laurent i neprobojna Thérèsina maska.

To su bile blage i nježne večeri. U tišini, u prozirnoj i mlakoj sjeni, padale su prijateljske riječi. Svi bi se stisnuli oko stola. Poslije slatkoga, brbljalo se o stotinu sitnica toga dana, o jučerašnjim uspomjenama i sutrašnjim nadama. Camille je volio Laurenta koliko ga je mogao voljeti u zadovoljavanju svojih egoističnih zahtjeva, a izgledalo je da mu Laurent to vraća jednakom privrženošću. Izmjenjivali su odane riječi, uslužne geste, prijateljske poglede. Gospođa Raquin, smirena lika, okruživala je tim mirom svoju djecu u stišanom zraku koji su disali. Čovjek bi rekao da su to sastanci starih prijatelja koji se poznaju u dušu i uspavljaju vjerom u svoje prijateljstvo.

Thérèse, nepokretna, mirna kao i drugi, promatrala je te gospodske radosti, ta nasmijana zadovoljstva. U dnu njezine duše skupljala su se divlja cerekanja i čitavo joj je biće drhtalo dok joj se obraz kočio u hladnoj strogosti. Sjećala se s rafiniranim zadovoljstvom kako je upravo bila u susjednoj sobi, napola gola, raščupane kose, na Laurentovim prsima. Sjećala se svakog detalja tog popodneva ludih strasti; ona ih je slagala u svojoj pameti i uspoređivala te vatrene prizore s mrtvom scenom koja joj je sada bila pred očima. Ah, kako ona vara te dobre ljude i kako je sretna što ih vara tako trijumfalnom bestidnošću! Evo ovdje, na dva koraka, za tom tankom bravom, dočekala je ona jednoga muškarca, ovdje se ona grčila u izljevima strasti. A u taj mah je njezin ljubavnik postao za nju nepoznat, prijatelj njezinog muža, neka vrsta glupana i nametnika o kome ne bi trebalo voditi računa. I ta surova komedija, te podvale životne, to uspoređivanje žarkih poljubaca po danu s ravnodušnošću igranom uvečer ulijevalo je u krv mlade žene novi žar.

Kad bi gospođa Raquin i Camille slučajno sišli, Thérèse bi naglo ustala i tiho i šutke prili-jepila brutalnom energijom svoje usne na usne svoga ljubavnika i ostajala tako drščući i daščući dok ne bi čula kako je zacviljelo drvo na stepenicama. Zatim bi se mirno vratila na svoje mjesto i spokojila u svojoj smirenoj grimasi. Laurent bi mirnim glasom s Camilleom nastavio prekinuti razgovor. Izgledalo je to kao bljesak koji bi brzo i vatreno sijevnuo na mrtvome nebu.

Četvrtkom su večeri bile malo življe. Laurent, kojemu je toga dana bilo do smrti dosadno, smatrao je međutim svojom dužnošću ne izostati ni s jednog sastanka; kako je bio proračunat, htio je da ga poznaju i uvažavaju i Camilleovi prijatelji. Morao je stoga slušati brbljarije Griveta i staroga Michauda. Michaud je pričao uvijek isto, o ubojstvima i krađama; Grivet je u isto vrijeme govorio o svojim namještenicima, o svojim pretpostavljenima, o svom uredu. Mladi se čovjek sklonio k Olivieru i Suzanni, koji su mu izgledali manje pogibeljno glupi. I ustrajno je pozivao na igru domina.

Četvrtkom uvečer Thérèse je određivala dan i sat ljubavnoga sastanka. U buci, pri odlasku, kad su gospođa Raquin i Camille ispraćali uzvanike do vrata u prolazu, mlada bi se

žena priljubila uz Laurenta, tiho mu govorila i stiskala mu ruku. Ponekad, kad su im svi bili okrenuti leđima, ona bi ga ljubila kao da im se ruga.

Taj život stresa i smirivanja trajao je osam mjeseci. Ljubavnici su živjeli u potpunom blaženstvu. Thérèsi više nije bilo dosadno, ona više ni za čim nije čeznula. Laurent, oporavljen i sit, bojao se jedino da taj lijepi život ne prestane.

IX.

Jednog popodneva, kad je Laurent izišao iz ureda kako bi dotrčao do Thérèse, koja ga je očekivala, pozvao ga je njegov šef i zabranio mu da ubuduće odlazi. On je zlorabio te izlaske. Uprava ga je odlučila otpustiti ako iziđe još jedanput.

Laurent je, prikovan za stolicu, očajavao do večeri. Morao se brinuti za svoj kruh svagdašnji i nije smio na cestu. Navečer ga je mučilo namršteno Thérèsino lice. Nije znao kako joj rastumačiti neodržanu riječ, a kad je Camille zatvarao dućan, hitro se približi mladoj ženi:

- Ne možemo se više vidjeti, reče potihom. Moj mi šef zabranjuje izlaske.

Camille se vratio. Laurent se morao povući i nije mogao dalje objašnjavati, ostavljajući Thérèsu pod udarcem te brutalne izjave. Očajna i ne dopuštajući da je itko smeta u njezinim zadovoljstvima, provela je Thérèse cijelu noć u nesani smišljajući planove za nemoguće sastanke. Narednog četvrtka govorila je s Laurentom minutu dulje. Njihova je tjeskoba bila to veća što nisu znali gdje se sastati, posavjetovati i saslušati. Mlada je žena ugovorila ljubavniku novi sastanak, ali on nije došao ni drugi put. Otada ju je mučila samo jedna misao: vidjeti ga pošto-poto.

Tako je prošlo petnaest dana da se Laurent nije mogao približiti Thérèsi. Tek sada je osjetio koliko mu je ta žena postala potrebnom. Navika užitka stvorila je u njemu nove želje koje su bile mnogo žešće. U zagrljajima svoje ljubavnice nije osjećao nikakvo neraspoloženje, zato je tražio njezine poljupce ustrajnošću izgladnjele životinje. U njegovo mišićje udomila se krvava strast. Sada, kad su mu oduzeli ljubavnicu, ta je strast prodirala slijepom žestinom. Ljubio ju je do bjesnila. Činilo se kao da bujna priroda toga brutalnoga stvora ne poznaje savjesti. Pokoravao se samo svojim instinktima, dao se voditi samo voljom svog organizma. Godinu dana prije toga bio bi se glasno nasmijao kad bi mu tko god rekao da će biti rob jedne žene do te mjere da će to smetati njegovu miru. U njemu se uzvitlao gluhi pokret želje i doveo ga do toga: on se vezanih ruku i nogu bacao u Thérèsina milovanja. Sada se bojavao da će ga ostaviti njegov razbor; nije se usudio doći uvečer u Prolaz du Pont-Neuf bojeći se kakve ludorije. Nije bio više svoj gospodar. Njegova se ljubavnica, sa svojim mačjim gipkostima i svojim nervoznim kretnjama, uvukla malo-pomalo u svaki živac njegova tijela. Ta mu je žena bila potrebna da bi živio kao što je potrebno piti i jesti.

Sigurno bi bio počinio kakvu glupost da nije od Thérèse primio pismo kojim ga moli neka sutra ostane kod kuće. Ljubavnica mu je obećala da će ga posjetiti oko osam sati uvečer.

Izlazeći iz ureda, otarasio se Laurent Camillea govoreći da je umoran i da će odmah leći. Thérèse je poslije večere jednako odigrala svoju ulogu. Govorila je o nekom kupcu koji se odselio, a ostao joj dužan. Rekla je da neće više čekati te izjavila da ide po svoje novce. Kupac je navodno stanovao na Batignollesu.¹⁰ Gospođa Raquin i Camille našli su da je to malo predaleko, a poduzeće dosta nestalno, ali se nisu baš mnogo čudili i pustili su Thérèsu mirno otići.

¹⁰ Četvrt u 17. arondismanu u Parizu, u to vrijeme na rubu grada prema sjeverozapadu od središta.

Mlada žena je trčala do Port aux Vinsa, klizujući se po vlažnim pločama, nasrćući na prolaznike, žureći kako bi stigla. Krv joj je navaljivala u obraze, ruke joj gorjele, čovjek bi rekao da ima pred sobom pijanu ženu. Žurno se uspela hotelskim stepenicama. Na šestom katu, zadihana i ukočenih očiju, ugledala je Laurenta koji ju je čekao naslonjen na ogradu.

Ušla je u sobičak. Prostor je bio tako uzak da nisu mogle stati njezine široke suknje. Jednom je rukom skinula šešir i naslonila se na krevet.

Prozor na krovu, sasvim otvoren, sipao je na užareni krevet večernju svježinu. Ljubavnici su dugo ostali u tom brlogu, kao na dnu kakve rupe. Odjednom Thérèse začuje kako sat na tornju Pitié¹¹ udara 10 sati. Htjela je biti gluha, ali je tužno ustala i ogledala se po sobi koju još nije vidjela. Potražila je šešir, pričvrstila vrpce i sjela izgovarajući polagano:

- Moram ići!

Laurent je kleknuo preda nju. Uhvatio je za ruku.

- Do viđenja - nastavi ona ne mičući se.

- Ne, ne do viđenja - vikne on - to je previše neodređeno... Kad ćeš opet doći k meni?

Ona ga pogleda u oči.

- Hoćeš da budem iskrena? - reče ona. - Pa dobro! Eto, ja mislim da više neću doći. Nemam izlike, ne mogu je smisliti.

- Onda, valja se oprostiti.

- Ne, ja neću!

Izgovorila je te riječi strašnim bijesom, a potom dodala blaže, i ne znajući što govori i ne dižući se sa stolice:

- Idem.

Laurent se zamislio. Mislio je na Camillea.

- Ja ga ne mrzim - reče konačno, ne spominjući njegovo ime. - Ali on nam i previše smeta... Zar ga se ti ne bi mogla riješiti? Poslati ga nekamo na put? Vrlo daleko?

- Ah, da poslati ga na put! - odvrati mlada žena kimajući glavom. - Misliš da takav čovjek drži do putovanja... Za njega ima samo jedan put, odakle se više ne vraća... Ali on će nas sve pokopati. Ljudi koji nisu nego sam dah ne umiru nikada.

Nastane muk. Laurent se vukao na koljenima, privijajući se uz ljubavnicu, prislanjajući glavu na njezine grudi.

- Sanjao sam san - reče. - Htio bih provesti s tobom jednu noć, usnuti u tvom zagrljaju i sutra se probuditi od tvojih poljubaca... Htio bih ti biti muž... Razumiješ?

- Da, da - odvrati Thérèse, sva drščući.

I naglo se baci na Laurentovo lice i obaspe ga poljupcima. Lomila je bridove svoga šešira o oštru bradu mladog čovjeka. Nije više vodila računa o tome da je odjevena i da će zguzvati haljine. Jecala je i u suzama izgovarala nesuvisle riječi.

- Ne govori mi tako - ponavljala je - jer neću imati snage ostaviti te, ostat ću ovdje... radije me ohrabri, reci da ćemo se vidjeti... Zar ne da me trebaš i da ćemo jednog dana naći mogućnosti da živimo zajedno?

- Onda dođi, dođi opet sutra - prihvati Laurent čije su se drhtave ruke ovile oko njenoga

¹¹ Toranj bolnice Pitié-Salpêtrière, jedne od najvećih u Parizu.

struka.

- Ali ja više ne mogu doći... Već sam ti rekla da nemam nikakve izlike.

Zalomi rukama i onda nastavi:

- Ah, ja se ne bojim skandala. Ako hoćeš, ja ću pri povratku reći Camilleu da si ti moj ljubavnik i vratit ću se ovamo spavati s tobom... Dršćem zbog tebe. Neću remetiti tvoj život, želim te učiniti sretnim.

Tu su se probudili oprezni instinkti mladoga čovjeka.

- Imaš pravo - reče on - ne valja što postupamo kao djeca. Ah, da tvoj muž umre...

- Mi bismo se vjenčali, ne bismo se više ničega bojali i široko bismo uživali svoju ljubav... Kako bi to bio sretan i radostan život!

Mlada se žena trgla. Blijedih obraza, ona se mračnim očima upiljila u ljubavnika. Usne su joj drhtale.

- Ljudi ponekad i umiru - promuca ona naposljetku - ali je to pogibeljno za one koji prežive.

Laurent ne odgovori.

- Vidiš - nastavi ona - sva su poznata sredstva loša.

- Ti me nisi shvatila - reče on mirno - nisam ja lud, ja te želim ljubiti u miru... Pomislio sam kako se svaki dan događaju nesreće. Čovjek se može okliznuti, može pasti kakav crijep... razumiješ. U posljednjem slučaju kriv je samo vjetar.

Govorio je nekim čudnim glasom. Onda se lako nasmijao i dodao nježno:

- Hajde, budi mirna; mi ćemo se ljubiti i živjeti sretno... Ako ti ne možeš doći, ja ću već sve urediti... Ako prođe i nekoliko mjeseci pa se ne sastanemo, ne zaboravi me; misli kako ja radim o našoj sreći.

Obgrli Thérèsu koja je otvorila vrata kako bi otišla.

- Ti si moja, zar ne? - nastavi on. - Zakuni mi se da ćeš biti sva moja svakog trena kad god ja to zaželim.

- Da - vikne mlada žena - ja sam tvoja i čini od mene što hoćeš.

Ostali su na trenutak smeteni i nijemi. Thérèse se otkinula naglo i ne okrenuvši glavu izišla iz mansarde te se spustila stepenicama. Laurent je slušao šum njezinih koraka koji su se udaljavali.

Kad nije čuo više ništa, vratio se u sobu i legao. Pokrivači su bili mlaki. Gušio se u dnu te tijesne rupe koju je Thérèse ostavila punu svoje plamene strasti. Činilo mu se da i njegov dah odiše još malko mirisom mlade žene. Ona je tuda prošla, prosvuši opojni miris ljubica, a sad je on više ne može zagrliti, nego tek neuhvatljivu sjenu svoje ljubavnice koja još lebdi oko njega. Spopala ga je ljubavna groznica koja se uvijek iznova rađa i nikad se ne zadovoljava. Nije zatvorio prozor; izvaljen na leđa, golih ruku, rastvorenih šaka i tražeći zraka, razmišljao je, gledajući kvadrat mračne modrine koju je okno urezivalo u nebo.

Do jutra mu je po glavi kopkala ista misao. Prije Thérèsina dolaska nije nikad ni pomislio na to da ubije Camillea; progovorio je o smrti toga čovjeka natjeran događajima, uzbuđen mislju da više neće vidjeti ljubavnicu. I evo, sad se probudio jedan novi kutak njegove nesvjesne naravi: sav se bacio na sanjarenje o ubojstvu u svome preljubničkom zanosu.

Smiren i sam usred tihe spokojne noći razmišljao je o ubojstvu. Ideja smrti, nabačena u očajanju između dvaju poljubaca, vraćala se neumoljivo i oporo. Laurent, izmučen nesanicom, uzbuđen žestokim mirisima koje je Thérèse ostavila za sobom, razmišljao je o mogućnostima, proračunavao neprikladne prigode i računao na koristi koje bi mu donio zločin.

Svi njegovi interesi gonili su ga na zločin. Govorio je sebi kako se njegov otac, seljak u Jeufosseu, ne može odlučiti umrijeti. Trebat će možda još deset godina ostati namještenikom, hraniti se u restoranu, živjeti bez žene u potkrovlju. Ta ga je ideja tjerala u očaj. Međutim, u slučaju Camilleove smrti, vjenčao bi se s Thérèsom, postao nasljednikom gospođe Raquin, dao ostavku na svoje mjesto i šetao po suncu. Svidjelo mu se sanjati o tom životu lijencine. Već je vidio sebe kako ništa ne radi, a samo jede i spava. I čeka strpljivo očevu smrt. A kada se usred njegovih snova ispriječila stvarnost, prijetio je Camilleu i grčio pesnice kao da će ga satrti.

Laurent je volio Thérèsu i htio je imati sam i uvijek do sebe. Ako ne učini da joj nestane muža, ta će mu žena izmaknuti. Ona mu je jasno rekla da ne može više doći. Mogao ju je istina odvesti bilo kuda, ali bi tada oboje umrli od gladi. Manje će riskirati ako joj ubije muža; neće to biti nikakav skandal i on će samo odgurnuti jednog čovjeka kako bi sam stao na njegovo mjesto. Prema brutalnoj seljačkoj logici, našao je taj način odličnim i prirodnim. Njegova prirodna razboritost savjetovala mu je da to izvede što prije.

Valjao se na krevetu u znoju, ležeći potrbuške, tarući izmučeno lice o jastuk na kojem je tren prije ležala Thérèse. Hvatao je isušenim usnama platno i pio njegov lagani miris ostajući tako i gledajući kako mu pod spuštenim trepavicama vrcaju iskre. Pita se kako bi mogao najbolje ubiti Camillea. A kad mu je ponestalo daha, prevalio bi se na bok i opet izvaljivao na leđa i, dok mu je obraz hladio ledeni zrak što je ulazio kroz prozor, tražio je u zvijezdama, u modrom četverokutu neba, savjet za ubojstvo, osnovu za zločin.

Nije našao ništa. Kako je rekao svojoj ljubavnici, nije on bio ni dijete ni budala. Nije se htio poslužiti ni nožem ni otrovom. Trebao je smisliti neki neobični zločin, koji se dade izvesti bez pogibelji, neku vrstu nesretnog slučaja, bez suviše buke, bez straha. Neko jednostavno iščeznuće. Strast ga je silno potresala i gurala naprijed, dok je čitavo njegovo biće kategorično zahtijevalo oprez. Bio je odviše kukavan, odviše mekušan da bi proigrao svoj mir. On bi ubio samo zato da poživi mirno i sretno.

Malo-pomalo hvatao ga je san. Hladni je zrak otjerao iz potkrovlja mlaku i mirisnu Thérèsinu sliku. Laurent, skršen i umoran, prepustio se nekom blagom i širokom uljuljkivanju. Toneći u san, odlučio je da će pričekati zgodnu prigodu, a njegova misao gubeći se u daljinu, uspavljivala ga je mrmljanjem: - Ja ću ga ubiti, ja ću ga ubiti. Pet minuta potom spavao je dišući spokojno kao uvijek.

Thérèse se vratila kući u 11 sati. Zažarene glave, napetih misli, stigla je do Prolaza du Pont-Neuf, a da nije bila svjesna prevaljenog puta. Činilo joj se da silazi od Laurenta, toliko su joj u ušima još odzvanjale njegove riječi. Našla je gospođu Raquin i Camillea u tjeskobi i uplašene. Na njihova je pitanja odgovorila suho rekavši da je išla uzalud i čekala jedan sat na autobus.

Kad je legla u postelju, pokrivači su joj bili hladni i vlažni. Zažareni udovi još su joj se trzali od odvratnosti. Camille je doskora zaspao i Thérèse je još dugo promatrala to od bljedoće sivo lice koje je idiotski i otvorenih usta počivalo na jastuku. Bio joj je odvratan i osjetila je želju da u ta usta gurne zgrčenu šaku.

X.

Prošla su gotovo tri tjedna. Laurent je redovito svaku večer dolazio u dućan. Izgledao je klonuo, kao da je bolestan. Oko očiju pojavili mu se laki modri podočnjaci, a usne su mu izbljebile i istanjile se. Uostalom, on je uvijek bio miran, gledao je Camilleu u oči i uvjeravao ga u svoje iskreno prijateljstvo. Gospođa Raquin i dalje je mazila kućnog prijatelja videći da se muči u nekoj pritajenoj groznici.

Thérèsino je lice opet postalo nijemo i nepomično. Bila je još više nepokretna, povučena u sebe i spokojnija nego ikada. Izgledalo je kao da Laurent i ne postoji za nju, jedva bi ga i pogledala, rijetko kada prozborila koju riječ, vladajući se prema njemu savršeno ravnodušno. Gospođa Raquin, koja je u svojoj dobroti trpjela radi takva postupka, rekla bi ponekad mladom čovjeku: - Ne žalite se na hladnoću moje nećakinje. Ja je poznam. Lice joj je hladno, ali joj je srce toplo i puno nježnosti i odanosti.

Ljubavnici se više nisu sastajali. Nisu bili nasamo od one večeri u Ulici Saint-Victor. Uvečer, kad bi se našli oči u oči, prividno mirni i tuđi jedno drugom, dizale su se pod mirnom kožom njihova lica oluje strasti, čežnja i želja. U Thérèsi bi tada dolazilo do uzbuđenja, do ludovanja, do grubih zanosa, a Laurent je osjećao muklu surovost i neku silovitu neodlučnost. Nisu se usudili zaviriti jedno u drugo, u samo dno te smućene groznice koja je ispunjavala njihov mozak nekom teškom i jetkom sumaglicom.

Kad bi za kojim vratima stigli, bez ijedne riječi stisnuli bi ruke, čvrsto, samo što ne polome prste. Htjeli bi jedno drugom rastrgati meso prilijepljeno za te prste kako bi utažili želju. Tomu su se podavali cijelim svojim bićem. Ništa više nisu tražili. Čekali su.

Jednog četvrtka uvečer, prije igre, gosti obitelji Raquin razgovarali su kao obično. Pitali su staroga Michauda o njegovim bivšim službama, ispitali ga o čudnim i opasnim pustolovinama u koje ga je dovela služba. Grivet i Camille su kao mala djeca slušali pripovijetke policijskoga komesara. To ih i plašilo i zabavljalo.

Toga je dana Michaud, ispričavši jedan strašni zločin, čiji su detalji naježili kožu njegovim slušateljima, zakimao glavom i dodao:

- I još se ne zna sve... Koliko zločina ostane neobjašnjeno! Koliko zločinaca izmakne ljudskoj pravdi!

- Kako - povika Grivet i začuđeno će - vi dakle mislite da među ljudima na ulici ima životinja koje su počinile kakav zločin, a ipak nisu zatvorene?

Olivier se prezirno nasmije.

- Moj dragi gospodine - odgovori on svojim isprekidanim glasom - nisu zatvoreni jedino zbog toga što se ne zna da su počinili nekakav zločin.

To objašnjenje nije moglo umiriti Griveta. Camille mu pritekne u pomoć.

- A ja mislim kao i gospodin Grivet - reče s glupavom važnošću - ja mislim da sve ovisi o policiji. Ja ne bih nikada pustio ubojicu šetati po ulici.

Olivier je u tom vidio napad na sebe.

- Policija je sasvim dobro organizirana - vikne on povišenim glasom - ali mi ne možemo učiniti nemoguće. Ima zločinaca koji su se zločinima učili u vražjoj školi. Oni bi izmaknuli i samome dragom Bogu... Zar ne, oče?

- Jest, tako je - potvrdi stari Michaud. - Dok sam još bio u Vernonu, vi se možda toga sjećate, gospođo Raquin, ubili su nekoga prijevoznika na glavnoj cesti. Leš su našli isječen u komadiće u jednom jarku. Nikad nismo mogli uloviti krivca. Taj možda još i danas živi, možda je naš susjed i možda će ga gospodin Grivet sresti dok se bude vraćao kući.

Grivet je problijedio kao krpa. Nije se usudio ni maknuti glavom misleći da mu ubojica prijevoznika stoji za leđima. Uostalom, bilo mu je drago što se bojao.

- Pa dobro - promuca ne znajući ni sam što veli - ne mora biti baš tako... I ja znam za jedan događaj: jednom su zatvorili neku sluškinju jer je navodno svojim gospodarima ukrala srebrni pribor za jelo. Dva mjeseca poslije, kad su oborili jedno drvo, našli su pribor u svračjem gnijezdu. Dakle, svraka je bila kradljivica. Sluškinju su pustili... Prema tome, vidite da krivca uvijek stigne kazna.

Grivet je uživao, Olivier se cerio.

- I - reče on - svraka je došla u tamnicu.

- Gospodin Grivet nije htio to kazati - prihvati Camille, ljut što se smiju njegovu šefu. - Majko, daj nam domino!

Dok je gospođa Raquin tražila kutiju, mladi je čovjek nastavljao obrativši se Michaudu:

- Dakle, priznajete da je policija nemoćna? Dakle, ima ubojica koji šetaju po ulici?

- Ima, na žalost ima - potvrdi komesar.

- To je nemoralno - zaključi Grivet.

Za vrijeme razgovora Thérèse i Laurent su ušutjeli. Nisu se nasmijali ni Grivetovoj gluposti. Naslonjeni laktovima na stol, oboje nešto blijedi i nepomičnih očiju, slušali su. Na tren bi im se sastali crni i plameni pogledi. U korijenu Thérèsine kose izbijale su male kapljice znoja, a od hladnih uzdaha ježila se Laurentu koža.

XI.

- Ponekad, nedjeljom, kad je bilo lijepo vrijeme, Camille je silio Thérèsu da s njim malo prošetaju po Champs-Élyséesu. Mlada bi žena voljela ostati u vlažnome mraku dućana. Nju je hvatala muka i dosada pod rukom muža koji ju je vukao po pločniku zastajkujući pred dućanima, čudeći se i dajući svoje primjedbe i zatim glupo šuteći. Ali Camille je bio tvrdoglav. On je volio pokazivati svoju ženu, a kad bi sreo kojega od svojih kolega, osobito kojega od nadređenih, bio je sav sretan što se može s njima pozdraviti u društvu svoje žene. Uostalom, on je išao da bi išao, gotovo i ne govoreći, nesretan i smiješan u svome nedjeljnom odijelu, vukući noge, glup i prazan. Thérèse je bila muka ići pod ruku s takvim čovjekom.

U danima šetnje otpratila bi gospođa Raquin djecu do kraja prolaza. Poljubila ih, kao da idu na dalek put, i natovarila ih beskrajnim opomenama i upornim molbama.

- Pazite - govorila je - da vam se što ne dogodi... U Parizu ima toliko kola... Obećajte mi da se nećete gurati u svjetinu.

Najzad bi ih ostavila neka idu prateći ih dugo pogledom. Onda bi se vratila u dućan. Noge bi joj otežale i ona nije mogla ni na kakvu dužu šetnju.

Ponekad, vrlo rijetko, supruzi su odlazili iz Pariza: išli su u Saint-Quen ili u Asnières i tamo pojeli nešto u kakvom restoranu na obali rijeke. To su bili dani velikog zadovoljstva, o kojima se govorilo mjesec dana unaprijed. Thérèse je vrlo rado, gotovo sa zadovoljstvom, prihvaćala te izlete, na kojima je do 10 ili 11 sati uvečer ostajala na čistom zraku. Saint-Quen ju je svojim zelenim otocima sjećao na Vernon. Osjećala je da se tu ponovo bude sve njezine drage privrženosti koje je osjećala za Seinu dok je još bila malom djevojčicom. Sjela bi tako na obalu, brčkala rukama po vodi i osjećala kako oživljava pod žarom sunca, koji je blažila svježina hladovine. I dok je ona derala i močila svoju haljinu po šljunku i gruboj zemlji, Camille bi prostro svoj čisti rupčić i skupio se do nje. U posljednje vrijeme mladi par je gotovo uvijek vodio sa sobom i Laurenta koji je uveseljavao šetnju svojim smijehom i svojom seljačkom snagom.

Jedne nedjelje otišli su Camille, Thérèse i Laurent u Saint-Quen oko 11 sati, odmah poslije doručka. Izlet je bio već davno planiran i određen kao posljednji u sezoni. Približavala se jesen, počeli su hladni vjetrovi koji su uvečer rashlađivali zrak.

Toga jutra nebo je bilo sasvim vedro i modro. Na suncu nije bilo vruće, u sjeni bijaše ugodno. Odlučili su iskoristiti te posljednje zrake.

Troje izletnika je uzelo kočiju, ispraćeno opomenama i nemirima stare gospođe. Prošli su Pariz i na utvrdama izišli iz kola. Pješice su došli u Saint-Quen. Bilo je podne. Cesta, pokrivena prašinom, sva obasjana suncem, bliještala je kao da je sva u snijegu. Zrak je, težak i oštar, palio. Thérèse je, ispod ruke s Camilleom, koračala kratkim koracima, krijući se svojim suncobranom, dok je muž hladio svoje lice velikim rupcem. Za njima je dolazio Laurent, kome su sunčane zrake palile vrat, ali ih on nije osjećao. Zviždao je, razbacivao nogama šljunak i povremeno promatrao mirnim očima valjanje Thérèsinih bokova.

Kad su stigli u Saint-Quen, požurili su naći nešto šume, kakav komad zelene livade, zaklonjen sjenom. Prešli su na neki otok i smjestili se u malom zaljevu. Palo lišće činilo im je na zemlji crvenkast ležaj koji je, suh, pucketao pod koracima. Stabla su bila uspravna,

bezbrojna, poput svežnja gotskih stupova. Grane su se spuštale gotovo do tjemena izletnika, koji su tako imali nad sobom bakrenast svod lišća koje je venulo, te bijele i crne pruge breza i hrastova. Bili su u pustoši, u jednom melankoličnom kutiću, na tihoj i svježoj čistini. Svuda oko njih čuo se šum Seine.

Camille je potražio suho mjestance i sjeo dignuvši okrajak svoga kaputa. Thérèse se, uz veliki šum svojih sukanja, bacila na suho lišće. Napola je nestala u naborima svoje haljine koja se dizala oko nje otkrivajući jednu nogu sve do koljena. Laurent, izvalivši se potrbuške, s bradom prema zemlji, gledao je tu nogu i slušao prijatelja koji se žestio na vladu izjavljujući da bi sve otoke na Seini trebalo pretvoriti u engleske parkove s klupama, pješćanim alejama i obrezanim stablima, kako je to u parku Tuileries.¹²

Na toj čistini ostadoše gotovo tri sata, čekajući dok ne popusti žega kako bi prije večere malo prošetali. Camille je govorio o svom uredu i pričao neke dosadne događaje. Zatim se umoran spustio na zemlju i zaspao. Oči je pokrio šeširom. Thérèse se već dugo, spuštenih vjeđa, pretvarala da spava.

Tada se Laurent tiho došuljao do mlade žene. Poljubio joj je cipelu i gležanj. Ta koža, ta bijela čarapa koju je ljubio, palile su mu usne. Opor miris zemlje i blag Thérèsin miris miješali su se i prožimali ga, raspaljujući mu krv, razdražujući mu živce. Već više od mjesec dana živio je čisto i pun bjesnila. Hodanje cestom po suncu u Saint-Quenu raspalilo ga je. Sada su bili tu, u dnu povučena skrovišta, usred sjene i tišine, a on nije mogao privući na svoja prsa tu ženu koja mu je pripadala. Mogao se probuditi muž, vidjeti ga i srušiti sve njegove račune. Taj mu je čovjek bio uvijek samo na smetnji. I ljubavnik je, ispružen po zemlji, skrivajući se iza suknje, sav zadihan i razdražen, tiho ljubio cipelu i bijelu čarapu. Thérèse, kao da je mrtva, nije se ni maknula. Laurent je mislio da spava.

Ustao je pognut te se naslonio na jedno drvo i opazio kako mlada žena otvorenim velikim i sjajnim očima gleda u nebo. Lice joj je, stisnuto među podignutim rukama, bilo blijedo i odisalo strogošću i hladnoćom. Thérèse se zamislila. Njezine su nepomične oči izgledale kao neki sumorni prozor, u kojemu je bila sama noć. Ona se nije niti pomaknula niti je okrenula oči prema Laurentu koji je stajao iza nje.

Ljubavnik ju je promatrao, gotovo ispunjen odvratnošću što je vidi tako nepomičnu i neosjetljivu na sva njegova milovanja. Ta ga je bijela i mrtva glava, utonula u nabore suknje, ispunila nekom odvratnošću, punom žarkih čežnji. Htio se sagnuti i pritisnuti koji cjelov na one velike, otvorene oči. Ali tu je, gotovo do suknje, spavao i Camille. Bijedno stvorenje, kržljivo, pokazujući svoju mršavost, lagano je hrkalo. Ispod šešira, koji mu je napola pokrivao lice, vidjela se njegova otvorena usta, iskrivljena snom, rastegnuta u blesavu grimasu. Male riđe dlačice, posijane rijetko ispod njegove brade, zasjenjivale su zelenkastobijelu kožu i, kako je zabacio glavu, vidio se njegov mršav, naboran vrat i posred njega ružan i crvenkast grkljan koji se kod svakog uzdaha podigao. Ležeći tako, Camille je izgledao očajno i odvratno.

Laurent, koji ga je promatrao, podignuo je naglim pokretom petu. Bio je spreman jednim udarcem zgnječiti mu lice.

Thérèse je prigušila krik. Probljedila je i zatvorila oči. Okrenula je glavu kao da hoće spriječiti prolijevanje krvi.

¹² Park u samom središtu Pariza, u blizini Louvrea i Place de la Concorde.

Laurent je nekoliko sekundi ostao s petom u zraku nad licem usnulog Camillea. Zatim je polagano spustio nogu i udaljio se nekoliko koraka. Sjetio se da bi takav zločin bio vrlo glup. Ta bi mu zdrobljena glava naprtila na vrat čitavu policiju. On se htio riješiti Camillea samo zato da bi mogao uzeti Thérèse za ženu. Njegova je namjera bila živjeti slobodno poslije zločina, kao onaj zločinac o kojemu je pričao stari Michaud.

Otišao je do obale i tupog izraza stao promatrati kako teče voda. Zatim se naglo vratio na čistinu. Upravo je smislio kako jednostavno i bez opasnosti za sebe obaviti ubojstvo. Probudio je Camillea, poškaklavši ga travkom po nosu. Camille se trgnuo, dignuo i ocijenio šalu izvrsnom. Volio je Laurenta zbog šala koje su ga nagonile na smijeh. Zatim je prodrmao ženu koja je ležala zatvorenih očiju, pa kad je Thérèse ustala i uredila svoje suknje, zgužvane i pokrivenne suhim liščem, troje izletnika ostavilo je čistinu, lomeći pred sobom tanke grančice.

Otišli su s otoka i pošli alejama i stazama, punim nedjeljnih izletnika. Među drvoredima trčale su djevojke u svijetlim haljinama: pjevajući je prošla jedna momčad veslača: redovi građanskih parova, starih ljudi, trgovačkih pomoćnika sa ženama, koračali su malim koračima po dnu jarka. Svaki se puteljak činio živom, žamornom ulicom. Jedino je sunce ostalo mirno. Spuštalo se prema horizontu i bacalo na rumeno drveće i bijele ceste velike blijede mrlje. S rashlađenog neba počela se spuštati svježina.

Camille nije više dao ruku Thérèsi. Brbljao je s Laurentom, smijao se šalama i ludorijama svog prijatelja koji je preskakivao jarke i dizao veliko kamenje. Mlada je žena s druge strane ceste koračala spuštene glave, prigrabujući se kojiput kako bi ubrala travku. Kad bi zaostala, zaustavila bi se i promatrala izdaleka ljubavnika i muža.

- Ej, zar nisi gladna? - dovikne joj Camille.

- Jesam - odvrati ona.

- Pa hajdemo!

Thérèse nije bila gladna. Bila je samo nespokojna i uznemirena. Ona nije znala za Laurentove namjere, ali su joj noge drhtale od straha.

Troje izletnika vratilo se na obalu rijeke gdje je potražilo restoran. Smjestili su se na nekoj drvenoj terasi, u nekoj krčmi koja je zaudarala po masti i vinu. Kuća je bila puna vike, pjesama i buke. U svakom kutu, u svakom salonu bila su društva koja su glasno razgovarala. Konobari koji su se uspinjali tresli su stubama.

Visoko na terasi vjetar je s rijeke donosio miris truleži. Thérèse je, naslonjena na ogradu, promatrala obalu. Zdesna i slijeva protezala su se dva reda šatora i baraka. Pod platanama, između rijetkoga žutog lišća, razabirali su se bijeli stolnjaci, crne mrlje ogrtača i jarke boje ženskih sukanja. Ljudi su dolazili i odlazili, gologlavi, trčeći i smijući se, a s glasnom vikom mase miješale su se tužne pjesme orguljica. U miran uzdah uvlačio se miris prženih jela i prašine.

Ispod Thérèse okretale su se djevojke iz Latinske četvrti¹³ na nekom istrošenom sagu, pjevajući neki dječji ples. Zabacile su šešire na ramena, rasplele kose i držale se za ruke, igrajući se poput malih djevojčica. Povratilo im se malo svježeg glasa i njihova blijeda lica, izmučena strašnim milovanjima, obojila se nježnim rumenilom djevice. Na njihove

¹³ Prostitutke. Latinska četvrt nalazi se na lijevoj obali rijeke Seine, oko sveučilišta Sorbonne; poznata je po studentskom životu i boemskoj atmosferi.

velike, nečiste oči izbijala je neka raznježena vlaga. Studenti, pušeci bijele glinene lule, gledali su ih kako plešu i dobacivali im proste šale.

A tamo preko, na Seini, po brežuljcima, spuštala se vedrina večeri, neki modar i težak zrak, pa je drveće tonulo u neku prozirnu sumaglicu.

- No - vikne Laurent, naslonivši se na ogradu stepenica - konobaru, što je s našom večerom?

Zatim, kao da se razveselio:

- Reci, Camille, što bi? Da napravimo malu šetnju vodom prije nego sjednemo za stol?... Tako će imati vremena ispeći nam pile. Ovako bismo se ovdje čitav sat dosađivali.

- Kako te volja - odgovori mirno Camille - ali Thérèse je gladna.

- Ne, ne, mogu ja pričekati, požuri s odgovorom mlada žena koju je Laurent uporno gledao.

I sve troje se uputi. Prolazeći mimo blagajne, naručili su stol i jelo za večeru, rekavši da će se vratiti za jedan sat. Kako je vlasnik gostionice iznajmljivao čamce, zamolili su ga da im jednog odveže. Laurent je izabrao usku barku čija je krhkost zgrozila Camillea.

- Dovraga - reče - nećemo se valjda prevrnuti. Trebalo bi vraški plivati.

Istina, živa je istina da se činovnik strašno bojao vode. U Vernonu, dok je bio dijete, nije mu njegovo slabo zdravlje dopuštalo igrati se na Seini. Dok su njegovi školski drugovi trčali kako bi se bacali u otvorenu rijeku, on je ležao u toplim pokrivačima. Laurent je postao neustrašivi plivač i neumorni veslač, a u Camillea se uvukla jeza koju osjećaju djeca i žene kraj duboke vode. Nogom je tapkao po dnu čamca kao da se hoće uvjeriti u njegovu čvrstoću.

- Hajde, uđimo - vikne mu Laurent smijući se - ti se uvijek bojiš.

Camille je zakoračio u čamac i ljuljajući se pošao sjesti na krmu. Kad je osjetio daske pod sobom, opet se smirio i zbijao šale kako bi se pokazao hrabrim.

Thérèse je ostala na obali, ozbiljna i nepomična, uz ljubavnika koji je držao konopac. Prignuo se i rekao joj naglo, tihim glasom:

- Pazi - promrmlja - ja ću ga baciti u vodu... Slušaj me... Ja odgovaram za sve.

Mlada je žena užasno probljednula. Ostala je kao prikovana. Sva se stresla, a oči joj se izbečile.

- Uđi u barku - prošapta Laurent.

Ona se ne pomaknu s mjesta. U njoj se odigravala strašna borba. Napinjala je svu svoju volju jer se bojala da će zajecati i srušiti se na zemlju.

- Ah, ah! - vikne Camille... - Laurent, pogledaj Thérèse! Laurent... Ona se boji... Ući će, neće ući...

Raskomotio se na klupi kod krme podbočivši se laktovima o bokove čamca i tako se ljuljao. Thérèse ga je čudno pogledala. Šale toga bijednog čovjeka bile su kao udarac bičem koji ju je pognuo i potjerao. Naglo je skočila u barku. Ostala je na pramcu. Laurent se dohvatio vesala. Čamac je ostavio obalu krećući polagano prema otocima. Spuštao se sumrak. S drveća su padale velike sjene, a vode su postajale crne. Usred rijeke protegle su se široke pruge bijeloga srebra. Barka je začas bila na otvorenoj Seini. Tamo su utihnuli svi šumovi s obale, pjesme i povici postajali su daleki i melankolični i tužno se otezali. Više se nije osjećao miris prženoga mesa ni prašine. Dolazila je svježina, bilo je hladno.

Laurent je prestao veslati i pustio čamac niz struju.

Pred njima se dizala velika crvenkasta gomila otoka.

Dvije tamnosmeđe obale protkane sivom bile su kao dvije dugačke pruge koje su se priklanjale horizontu. Činilo se kao da su i voda i nebo satkani od istog bjelkastog sukna. Ništa nije tako bolno mirno kao jesenji suton. Zrake blijede u hladnom zraku, ostarjelo drveće baca svoje lišće. Priroda, spaljena žarkim zrakama ljeta, osjeća da dolazi smrt s prvim hladnim vjetrovima. I tu, u nebesima, ima tužnih dašaka očaja. Noć se spušta s visina donoseći mrtvački plašt sa svojom sjenom.

Izletnici su šutjeli. Sjedeći u dnu barke, koja je plovila niz vodu, gledali su kako s visokih grana nestaje posljednji sjaj. Čitav se pejzaž pojednostavnio u sumraku. Seine, nebo, otoci, brežuljci nisu bili nego smeđe i sive mrlje koje su se isticale usred bjeličaste magle.

Camille, koji se napokon izvalio potrbuške, s glavom nad vodom, močio je ruke u rijeci.

- Dovraga, kako je hladno! - vikne - ne bi bilo dobro smočiti glavu u toj juhi.

Laurent ne odgovori. Poslije kratkog čekanja, stao je promatrati nemirnim pogledom obje obale. Protezao je krupne ruke na koljenima i stiskao usne. Thérèse je, sumorna, nepokretna, malo zabačene glave, čekala.

Čamac je skrenuo u jedan rukavac, mračan i uzak, između dvaju otočića. Iza jednog otoka čuo se lagani pjev jedne veslačke momčadi koja se vozila uza Seinu. U daljini, nizvodno, rijeka je bila pusta.

Laurent je ustao i obuhvatio Camillea. Činovnik se stao smijati.

- Nemoj, golicaš me - reče on - nemoj se šaliti... Prestani! Past ću!

Laurent ga obuhvati jače i napravi trzaj. Camille se okrene i ugleda zastrašujuće prijateljevo lice kako se grči. Nije shvatio. Obuze ga neka strašna jeza. Htio je vikati, ali je u tom trenu osjetio kako mu surova ruka stišće grlo. Nagonom životinje koja se brani spustio se na koljena i zgurio uz bok barke. Tako se borio nekoliko sekundi.

- Thérèse! Thérèse! - vikao je prigušenim, slabašnim glasom.

Mlada je žena promatrala taj prizor držeći se objema rukama za klupu čamca koji se lomio i plesao na vodi. Nije mogla zatvoriti oči. Neki grozni grč otvorio ih je i upravio u strahovit prizor borbe. Ona se ukočila.

- Thérèse! Thérèse! - zazivao je nesretnik otimljući se.

Na taj posljednji zov Thérèse je zajecala. Njezini su se živci prenapeli. Kriza, koje se bojala, oborila ju je na dno barke. I ostala je tu zgrčena, nepomična, mrtva.

Laurent je neprestano drmao Camillea, stišćući mu rukom grkljan. Najzad ga je drugom rukom odvojio od barke. Podigao ga je u zrak kao malo dijete. Kako je prignuo glavu i otkrio vrat, njegova žrtva, luda od bijesa i groze, savila se i zarila mu zube u vrat. I dok je ubojica, susprežući strašni krik od bola, baca Camillea u vodu, činovnikovi su mu zubi odnijeli komad mesa.

Camille je s urlikom pljusnuo u vodu. Dva-tri puta pojavio se na površini vode vičući sve slabije.

Laurent nije dangubio ni jedne sekunde. Podigao je ovratnik svog ogrtača kako bi sakrio ranu. Zatim je podigao u naručje onesviještenu Thérèsu, nogama prevrnuo čamac i bacio se u Seinu, pridržavajući svoju ljubavnicu. Držao ju je nad vodom, zazivajući očajnim krikom u pomoć.

Veslači, čiji se pjev čuo s druge strane otoka, približili su se snažnim zamahom vesala. Shvatili su da se dogodila nesreća i požurili spasiti Thérèsu, koju su položili na klupu, i Laurenta koji je počeo očajavati zbog prijateljeve smrti. On se bacao u vodu, tražio Camillea na mjestima gdje ga nije moglo biti, vraćao se plačući, lomeći rukama i čupajući kosu. Veslači su ga nastojali umiriti i utješiti.

- Ja sam kriv - vikao je Laurent - nisam smio pustiti jadnoga mladića da pleše i ljulja se kako je on to činio. U jednom trenutku sve troje smo se našli na jednoj strani čamca i izvrnuli se... U padu mi je doviknuo da mu spasim ženu...

Među veslačima bilo je, kako to uvijek biva, nekoliko mladih ljudi koji su htjeli biti svjedocima nesreće.

- I mi smo to vidjeli - govorili su oni. - Dovraga i takav čamac. Taj nije siguran kao tvrda zemlja. A eto, jadna mlada žena, kakvo li će imati buđenje...

I dohvatili su vesla, privezali čamac i doveli Thérèsu i Laurenta u restoran gdje ih je čekala večera. Čitav Saint-Quen doznao je u nekoliko minuta za nesreću. Veslači su o njoj pričali kao očevici. Masa, puna sućuti, okupila se pred gostionicom.

Vlasnik i njegova žena bili su dobri ljudi pa su svoju garderobu stavili na raspolaganje nesretnicima. Kad se Thérèse osvijestila, pala je u živčanu krizu i strašno zajecala. Morala je leći. Priroda je pomogla strašnoj komediji koja se odigrala.

Kad se mlada žena nešto primirila, Laurent ju je povjerio brizi gostioničara. Htio se sam vratiti u Pariz kako bi priopćio tužnu vijest gospođi Raquin, dakako, sa svim mogućim oprezom. On se bojao Thérèsinoga živčanog napadaja; volio bi da joj je dao vremena da razmisli i nauči svoju ulogu.

Veslači su pojeli Camilleovu večeru.

XII.

U Laurentu je, u mračnom kutu kola koja su ga vozila u Pariz, dozrijevao njegov plan. Bio je gotovo siguran da ga neće uloviti. Ispunila ga je neka opora radost, puna strepnji, radost zbog izvršenog zločina. Stigavši na vrata Clichyja, uzeo je kočiju i odvezao se do staroga Michauda, u Ulicu de Seine. Bilo je devet sati navečer.

Zatekao je bivšega policijskog komesara za stolom, zajedno s Olivierom i Suzannom.

Došao je potražiti zaštitu u slučaju da ga osumnjiče i kako bi izbjegao obvezi da sam dojavi strašnu vijest gospođi Raquin. Nikako to ne bi mogao. Očekivao je gotovo očajanje i bojao se da neće moći odigrati ulogu s dovoljno suza. Osim toga, bol te majke bila mu je isuviše nepodnošljiva, iako nije mario za to.

Kad ga je Michaud ugledao u smiješnom odijelu, i previše tijesnom za njega, upitao ga je pogledom. Laurent je ispričao događaj isprekidanim glasom, kao da je sav slomljen od bola i patnje.

- I tako sam došao k vama - dodao je na kraju. - Ne znam što ću s te dvije žene, pogođene tako strašnom nesrećom. Ja se jednostavno ne usuđujem otići sam do majke pa vas molim pođite sa mnom.

Dok je Laurent govorio, Olivier ga je uporno promatrao ukočenim pogledom, što ga je plašilo. Ubojica se bacio među te policajce pognute glave i s tolikom hrabrošću da ga je to moralo spasiti. No ipak, nije mogao spriječiti a da ne zadršće, osjećajući kako ga njihove oči ispituju. Osjećao je nepovjerenje tamo gdje je bilo samo čuđenja i samilosti.

Suzanne, još bljeđa i slabija nego obično, gotovo se onesvijestila.

Olivier, kojega je vijest o smrti potresala, a srce mu je, međutim, ostalo potpuno hladno, pokazivao je iznenađenje. Pomno promatrajući, iz navike, Laurentovo lice, nije ni slutio strašnu istinu.

Što se tiče staroga Michauda, taj je jaukao od groze, samilosti i čuđenja. Neprestano se namještao na svojoj stolici, micao ruke i dizao oči prema nebu.

- Bože moj - reče isprekidano. - Bože moj, kako je to strašno... Čovjek malo iziđe i umre, ovako odjeven... To je strašno... I ta jadna gospođa Raquin, bijedna majka, što ćemo joj reći?... Doista, vrlo dobro ste učinili što ste došli k nama... Mi ćemo s vama...

Ustao je i stao se okretati i tapkati po sobi, kako bi našao štap i šešir, i trčeći nagnao je Laurenta da mu ponovi sve detalje katastrofe, uzvikujući sažalno kod svake fraze.

Izišli su svi četvero. Na ulazu u Prolaz du Pont-Neuf Michaud je zaustavio Laurenta.

- Vi ne idite - rekao mu je - vaša bi prisutnost bila neka vrsta drskosti koju treba izbjeći... Nesretna bi majka posumnjala u nesreću i prisilila nas da joj priznamo istinu prije nego što je potrebno... Bolje nas pričekajte ovdje.

To dade odvažnosti ubojici koji je zadrhtao pri pomisli da će sada u dućan. Primirio se, šetao gore-dolje pločnikom, dolazeći i odlazeći posve miran.

Na mahove je zaboravljao događaje koji su se dogodili, razgledavao dućanske izloge, zviždao kroza zube, okretao se da bi vidio žene koje su ga okrznule. Ostao je tako pola sata na ulici bivajući sve hladnokrvniji.

Od jutra nije jeo. Glad ga je obuzela pa je otišao u slastičarnicu i najeo se kolača.

U dućanu se dotle odigravala strašna scena. Unatoč svim upozoravanjima i nježnim i prijateljskim frazama staroga Michauda, došao je trenutak kad je gospođa Raquin shvatila da se njezinom sinu dogodila nesreća.

Sa silnim očajanjem i potokom suza i krikova stala je toliko preklinjati starog prijatelja da joj je morao kazati čitavu istinu. A kad je doznala istinu, njezina je bol bila strašna. Samo je muklo zajecala, sva se stala trzati u boli; obuzela ju je kriza straha i oćavanja.

Bila bi se srušila na pod da je Suzanne nije uhvatila oko pasa, zaplakavši joj na koljenima i dižući prema njoj svoje blijedo lice.

Olivier i njegov otac su ostali na nogama, zbunjeni i nijemi, okrećući glavu, neugodno ganuti prizorom od koga je trpjela njihova sebičnost.

Jadna majka vidjela je kako joj sin, izjedena i napuhana tijela, pluta prljavim vodama Seine. Vidjela ga je sasvim malena u kolijevci, dok je još tjerala smrt koja se nadvila nada nj. Vratila ga je u život više od deset puta i ljubila ga radi one ljubavi koju mu je iskazivala kroz trideset godina. A eto, sada je umro, daleko od nje, naglo, u hladnoj i prljavoj vodi kao neki pas.

Sjećala se toplih pokrivača u koje ga je zavijala. Sjećala se mira i onoga blagog djetinjstva, maženja i nježnosti, a sve mu je to davala da bi doćekala da joj se jednog dana jedno uto-pi. Kod tih je misli gospođa Raquin osjećala kako joj se steže grlo. Mislila je da će umrijeti, da će je oćaj udaviti.

Stari Michaud izišao. Ostavio je Suzannu kraj nje i pošao s Olivierom potražiti Laurenta kako bi brzo otišli u Saint-Quen.

Na putu su izmijenili tek nekoliko riječi. Svaki se zabio u svoj kut kočije koja je poskakivala po kaldrmi. Bili su nepomični i nijemi usred mraka koji je ispunio kočiju. Na trenutke bi koja ulična svjetiljka bacila malo živog svjetla na njihove obraze.

Nesretni događaj, koji ih je povezao, okružio ih je nekom tužnom sumornošću.

Kad su, naposljetku, stigli u gostionicu na obali rijeke, našli su Thérèsu u postelji, zažarenih ruku i glave. Gostionićar im u pola glasa reće da je mlada žena u žestokoj groznici. Ustvari je Thérèse, osjećajući se slabom i jadnom, u strahu da u krizi ne bi štogod priznala, počela izigravati bolesnicu.

Uporno je šutjela, stisnula usne i vjeđe, ne želeći nikoga vidjeti, bojeći se govoriti. Pokrivena do brade, obraza zagnjurenih napola u jastuk, bila je sasvim malena i sa strahom je slušala što se oko nje govori.

Usred rumenog svjetla, koje joj je prodiralo kroz spuštene vjeđe, vidjela je likove Camillea i Laurenta kako se bore u ćamcu, vidjela je svog muža, blijedog nasmrt, strašno velikog, kako se sav uspravan izdigao nad prljavom vodom. Ta je nasmiljena vizija groznićavo uspalila njezinu krv.

Stari Michaud joj pokuša govoriti da bi je utješio. Ona se trgnu, okrenu i iznova zajeca.

- Ostavite je, gospodine - reće gostionićar - ona se trza na najmanji šum... Zar ne vidite da joj treba počinka.

Dolje, u gostionicu, stigao je policijski istražitelj i ispitivao potankosti događaja. Michaud i njegov sin, zajedno s Laurentom, siđoše dolje. Kad je Olivier rekao da je viši činovnik u prefekturi, sve je bilo gotovo u deset minuta. Veslaći su još bili tu i pričali o utapanju do u najmanje sitnice, opisujući kako su se tri izletnika prevrnula. Sve su oni svojim roćenim očima vidjeli. Da su Olivier i njegov otac i najmanje sumnjali, kraj ovih svjedoka

svaka bi se sumnja raspršila. A oni nisu ni jednog trena posumnjali u Laurentovu vjerodostojnost. Naprotiv, oni su ga policijskom činovniku prikazali kao najboljeg prijatelja žrtve i vodili brigu o tome da se u zapisnik stavi kao činjenica da se mladi čovjek bacio u rijeku kako bi spasio Camillea Raquina.

Sutradan su novine izvijestile o nesreći pretjeravajući u potankostima. Opisivale su nesretnu majku, neutješnu udovicu, plemenitog i odvažnog prijatelja; ništa nije nedostajalo u izvještajima koji su zaredali po pariškom tisku i onda se našli u pokrajinskim listovima.

Kad je zapisnik bio gotov, Laurent je osjetio toplinu radosti koja ga ja cijeloga prožela novim životom. Od trenutka kad mu je njegova žrtva zarila zube u vrat, sasvim se uklopilo i radio potpuno mehanički, po planu koji je već unaprijed stvorio. Sam nagon za održanjem tjerao ga je na to, stavljao mu u usta riječi, savjetovao mu kretnje. Toga je trenutka, budući da je bio siguran da neće biti kažnjen, njegova krv potekla življe i ispunila ga nekom blagom radošću. Policija je prošla pored zločina, policija nije ništa vidjela. Ona je prevarena, a on slobodan. Spašen je. Mirno je nastavio ulogu očajnog prijatelja i igrao je sa zavidnim znanjem i rutinom. U duši je osjećao bestijalno zadovoljstvo. Mislio je na Thérèsu koja je ležala u gornjoj sobi.

- Ne možemo nesretnicu ostaviti ovdje - rekao je Michaudu. - Njoj možda prijeti teška bolest i treba je svakako odvesti u Pariz. Dođite, nagovorit ćemo je da ide s nama.

Došavši gore, govorio je i čak preklinjao Thérèsu da ustane i pristane otići u Prolaz du Pont-Neuf. Kad je mlada žena čula zvuk njegova glasa, trgla se, otvorila širom oči i gledala ga. Smela se i drhtala je. S mukom se pridigla ne rekavši ni riječi.

Muškarci su izišli ostavivši kod nje gostioničarevu ženu. Thérèse se obukla i sišla tapkajući niza stube. Uspela se u kočiju naslonivši se na Oliviera.

Put je bio tih, Laurent je savršenom gadošću i bestidnošću prošao mladoj ženi rukom preko suknje i uhvatio je prstima. Sjedio je prema njoj u potpunoj sjeni. Nije joj mogao vidjeti lice koje je spustila sasvim na prsa. Kako ju je uhvatio za ruku, stisnuo je svom snagom i držao u svojoj sve do Ulice Mazarine. Osjećao je kako ta ruka dršće. A ona je nije povukla, naprotiv, osjećala je veliku slast. I, stegnute tako jedna u drugoj, ruke su žarile. Lijepile su se, a prsti, čvrsto stisnuti, grčili su se na svaki drhtaj. Činilo se Laurentu i Thérèsi da krv jednoga prelazi u drugog tekući preko njihovih sjedinjenih ruku. Njihove su šake postale plamenim ognjištem na kojem je ključao njihov život. Usred noći i gluhe tišine koja je zavladala, to divlje stiskanje ruku bilo je poput ogromnoga kamena, bačenoga na Camilleovu glavu da bi ga zadržalo pod vodom.

Kad su kola stala, prvi su sišli Michaud i njegov sin.

Laurent se prignuo k svojoj ljubavnici i blago joj šapnuo:

- Budi jaka, Thérèse... Moramo još dugo čekati... Sjeti se.

Mlada žena nije dotad progovorila ni jedne riječi. Prvi put je sada otvorila usta poslije smrti svoga muža.

- Da, sjećat ću se - odgovori ona tresući se tihim glasom poput daška.

Olivier joj pruži ruku da bi sišla.

Laurent je sada stupio u dućan. Gospođa Raquin je već legla, slomljena strašnim očajem.

Thérèse se dovukla do svoje postelje i Suzanne ju je jedva uspjela razodjenuti. Umiren, videći da je sve prošlo kako treba, Laurent se povukao. Mirno i polako pošao je u svoj broj u Ulici Saint-Victor.

Prošla je ponoć. Uskim i tihim ulicama strujao je svjež zrak. Mladi čovjek nije čuo ništa do pravilnog udaranja svojih koraka koji su ječali po pločniku. Svježina ga je ispunila nekim blagim osjećajem. Tišina i sjene izazivali su u njemu nagle osjećaje užitka. Tako je išao kući.

Eto, svršilo se i on je počinio zločin. Ubio je Camillea.

To je svršeno i o tom se više neće govoriti. Živjet će mirno i čekati na vjenčanje s Thérèsom. Prije ga je ponekad potresala pomisao na ubojstvo. Sada, kad je zločin bio učinjen, osjećao se slobodnije, duboko je disao i bio kao izliječen od patnji koje su mu zadavali oklijevanje i strah.

U duši je bio malo uzdrman, umor mu je otežao udove i misli. Vratio se kući i usnuo duboko. U snu mu se lice trzalo kratkim nervoznim trzajima.

XIII.

Sutradan se Laurent probudio svjež i odmoran. Spavao je dobro. Hladni zrak što je ulazio kroz prozor osvježio mu je usporenu krv. Jedva se i sjećao prizora jučerašnjeg dana. Da nije rane koja mu je palila vrat, mislio bi da je legao u 10 sati, i to poslije sasvim mirno provedene večeri. Camilleov ga je ugriz palio poput usijanog željeza. Kad bi pomislio na bol koju je izazvao taj ugriz, trpio je strašno. Činilo mu se da mu polagano ulazi u meso cijeli svežanj igala.

Podigao je ovratnik košulje i promatrao ranu u lošem ogledalu od petnaest sua, pričvršćenom na zidu. Rana je bila crveni otvor, širok kao i novčić od dva sua. Koža je bila ode-rana i vidjelo se ružičasto meso s crnim mrljama. Tanki mlazovi zgrušane krvi pružali su se sve do ramena i na bijelom se vratu činilo da ugriz ima ružnu, zagasitosmeđu boju. To je bilo na desnoj strani, ispod uha. Laurent je promatrao taj ugriz povijenih leđa i iskrenuta vrata. Zelenkasto ogledalo davalo je njegovu licu neki divlji izraz.

Umio se radosno, zadovoljan svojim ispitivanjem, uvjeravajući sam sebe da će rana zarasti za nekoliko dana. Zatim se obukao i otišao u ured. Mirno, kao obično. Tamo je ganutim glasom ispričao nesreću. Kad su njegovi kolege pročitali novinske izvještaje, postao je među njima pravim junakom. Tijekom cijelog tjedna nisu imali namještenici Orle-anske željezničke kompanije drugih tema za svoje razgovore. Bili su ponosni što se utopio jedan od njihovih. Grivet nije prestao govoriti o nerazumnosti, o pustolovini nasred Seine, dok se i s mosta lako vidi kako teče rijeka.

Laurenta je obuzimao neki potmuli nemir. Camilleova se smrt nije mogla službeno utvrditi. Thérèsin je muž bio doduše mrtav, ali ubojica je htio pronaći njegov leš kako bi se obavio formalni čin. Sutradan poslije nesreće uzalud su posvuda tražili utopljenikovo tijelo. Mislili su da se sigurno zakačilo na dnu kakve rupe pod otokom. Ljudi su marljivo pretraživali Seinu da bi dobili nagradu.

Laurent se obvezao svakog jutra na polasku u ured otići u mrtvačnicu Morgue. Zakleo se da će sam voditi svoje poslove. Usprkos odvratnosti koju je osjećao u srcu, usprkos gađenju koje ga je mučilo, odlazio je više od osam dana ispitivati lica svih utopljenika, po-redanih na pločama.

Kad bi ulazio, zgadio bi mu se težak zadah ispranoga mesa i kožom su mu prolazili ledeni trnci. Činilo mu se kao da mu vlaga sa zidova vlaži odijelo koje mu je postajalo sve teže na leđima. Odlazio bi ravno do stakla koje je dijelilo gledatelje od leševa. Prislonio bi blijedom lice uz staklo i gledao. Pred njim su se redali nizovi sivih ploča. Tu i tamo, po klupama, ležala su gola tijela, zelene i žute, bijele i rumene mrlje. Neki su leševi sačuvali i poslije smrti svoju normalnu boju. Drugi su izgledali kao gomile krvavog i pokvarenog mesa. U dnu, na zidu, visjeli su ostaci sukanja i hlača, prijeteći s gole stijene. Laurent nije isprva vidio ništa do blijedom gomilu kamenja i zidova, uprljanu i crnu od odijela i leševa. Čuo se šum tekuće vode.

Malo-pomalo počeo je razlikovati leševe. Krenuo je od jednog do drugog. Zanimali su ga samo utopljenici. Kad je bilo više mrtvaca, napuhanih i pomodrijelih od vode, gledao ih je pažljivo, tražeći Camillea. Često je meso na njihovim obrazima visjelo u krpama, kosti probile omekšalu kožu, a lice bilo kao skuhanu i zgužvano. Laurent je oklijevao. Promatrao je leševe nastojeći otkriti svoju mršavu žrtvu. No svi utopljenici bijahu krupni. Vidio

je ogromne trbuhe, napuhana bedra, okrugle i snažne ruke. Nije više razabirao i zastajao je dršćući pred tim zelenkastim sipama koje su izgledale kao da se rugaju jezovitim grimasama.

Jednog jutra obuzeo ga je pravi užas. Već nekoliko minuta promatrao je nekog utopljenika, malenog rastom i strašno izobličena. Mišice tog utopljenika bile su tako mekane i rastočene da je svježa voda, koja ih je umivala, odnosila komadić po komadić. Mlaz, koji mu je padao na obraz, izdubio je rupu na lijevoj strani nosa. I odjednom se nos spljoštio, usne se raspale i pokazale bijele zube. Utopljenikova glava prasnula je u smijeh.

Svaki put kad bi mu se učinilo da prepoznaje Camillea, Laurenta bi nešto stisnulo oko srca. Silno je želio pronaći leš svoje žrtve, a obuzimao ga je strah kad bi pomislio da je leš pred njim. Njegovi posjeti mrtvačnici Morgue ispunjavali su ga grozom i jezom, od koje je drhtao. Sav je oslabio od straha, postao kao dijete, htio je biti jak, ali se i nehotice njegovu meso bunilo, obuzimalo ga gađenje i odvratnost kad bi se našao u vlazi i otužnom zadahu dvorane.

Kad ne bi ni na posljednjem redu ploča našao utopljenika, veselo bi odahnuo. Njegovo je gađenje bivalo manje. Postao je sasvim običnim znatiželjnikom i s nekim čudnim zadovoljstvom gledao u oči nasilnoj smrti u njezinim čudnim i grotesknim pokretima. Silno ga je zabavljalo kad je tu bilo žena koje su ispružile svoje gole vratove. Privlačile su ga te golotinje, brutalno rastegnute, poprskane krvlju i mjestimice pune rupa. Jednom je vidio neku mladu ženu od dvadeset godina, snažnu i široku, punačku, koja je izgledala kao da spava na kamenu. Njezino se tijelo, svježije i krupno, bijelilo u vrlo neobičnoj boji puti. Ona se malo smješkala, nešto povijene glave, i izazovno isprsilu grudi. Čovjek bi rekao da je raspuštena kurtizana da joj se na vratu nije urezala crna brazgotina, praveći kao neku ogrlicu od sjene. Ta se djevojka objesila zbog nesretne ljubavi. Laurent ju je dugo promatrao i zagledavao njezino tijelo, obuzet nekom vrsti plahe požude.

Svakog jutra, dok je bio tu, slušao je iza sebe dolaske i odlaske svjetine.

Morgue je spektakl, dostupan svim džepovima, pa ga besplatno posjećuju i siromašni i bogati prolaznici. Vrata su otvorena pa ulazi tko hoće. Ima amatera, koji će skrenuti i s puta da ne bi propustili ni jednu od tih predstava smrti. Kad su ploče prazne, ljudi izlaze mrzovoljni, kao pokradeni, gundajući među zube. Kad su ploče pune, kad se tu nalazi lijep broj ljudskih tjelesa, posjetitelji se žure, guraju, zgražaju, šale, plješču ili zvižde kao u kazalištu i odlaze zadovoljni govoreći da je Morgue toga dana uspjela.

Laurent je brzo upoznao publiku toga mjesta, mješovitu i različitu publiku koja je zajednički osjećala samilost i rugala se u zajednici. Prilazili su radnici, idući na posao s kruhom i alatom pod rukom; njima je smrt bila čudna. Među njima je bilo veseljaka koji su se smijali kao na galeriji, rekavši po koju šaljivu nad svakim lešom. Nazivali su ih pogorjalcima, ugljenarima. Objješeni, ubijeni, utopljeni, isječeni leševi pobuđivali su u njima radost, a njihov glas, koji nije baš mnogo drhtao, prosuo bi komične rečenice u drhtavu tišinu dvorane. Zatim su dolazili mali rentijeri, mršavi i opori starci, šetači koji su ulazili nemajući što raditi te su promatrali leševe tupim očima i izrazima. Bilo je i mnogo žena. Dolazile su mlade radnice, svježije i rumene, u bijelom rublju, čistih haljina, i one su išle od jednog kraja stakla do drugoga, polagano otvarajući radoznale velike oči kao pred novim izlogom. Bilo je tu žena iz puka, priglupih, koje su pravile tužna lica, i dobro odjevenih dama koje su bezbrižno vukle za sobom svoje svilene haljine.

Jednog dana ugleda Laurent neku damu kako se ukopala nekoliko koraka od stakla, prislonivši batisteni rupčić na nosnice. Bila je odjevena u dražesnu suknju od sive svile s

velikim ogrtačem od crne čipke. Velom je pokrila lice, a ruke su joj u rukavicama izgledale vrlo male i fine. Oko nje se širio blagi miris ljubičica. Promatrala je jedan leš. Na kamenu, nekoliko koraka dalje, bilo je ispruženo tijelo visokog klipana, nekog zidara koji je pao sa skele i ubio se. Prsa su mu bila četvrtasta, mišice snažne i kratke, koža bijela i puna. Smrt ga je učinila mramorom. Žena ga je promatrala, na neki način okretala ga pogledom, vagala ga i gubila se u promatranju toga čovjeka, podigla je jedan kraj svoga vela, još jednom pogledala i otišla.

Ponekad su dolazile grupe mangupa, dječaka od dvanaest do petnaest godina, koji su trčali duž stakla, zaustavljajući se samo pred leševima žena. Upirali su ruke u staklo i promatrali gole ženske grudi. Gurali su se laktovima, pravili drske opaske, učili se grijehu u školi smrti. Morgue je mjesto gdje pariški mangup nalazi svoju prvu ljubavnicu.

Kad je prošlo tjedan dana, Laurent je očajavao. Noću je sanjao o leševima koje bi ujutro vidio. Te patnje, to gađenje svakog dana koje je sebi nametnuo, najzad su ga toliko smeli te je odlučio da neće ići u Morgue nego dva puta. Sutradan, čim je upao u Morgue, nešto ga je žestoko stegnulo u prsima. Okrenut prema njemu, s jedne ploče promatrao ga je Camille, opružen na leđima, dignute glave, malo rastvorenih očiju.

Ubojica se lagano približio staklu kao da ga nešto vuče. Nije mogao skinuti pogled sa žrtve. Nije trpio ništa. Osjećao je samo strašnu zebnju i laganu jezu na svojoj koži. Mislio je da će se više bojati. Ostao je nepomičan dugih pet minuta, izgubljen u nesvjesnom razmišljanju, urezujući i nehotice u svoje pamćenje sve strašne crte, sve prljave boje koje je tako iznenada ugledao.

Camille je bio odvratan. Bio je petnaest dana u vodi. Lice mu je izgledalo još uvijek čvrsto i jedro. Crte su se sačuvale, jedino je koža bila posuta nekom žućkastom, bolesnom bojom. Glava, mršava, koščata, ne mnogo podbuhla, kesila se. Malo se nagnula, kosa je bila prilijepljena za sljepoočnice, vjeđe, podignute, pokazivale su blijede očne jabučice. Usta, navučena i stisnuta prema jednom kutu, poprimila su strašan izraz. Vršak crnog jezika virio je malo između bijelih zubi. Ta glava, kao ispružena i razvučena, zadržavši ljudski lik, postala je još užasnijom od bola i straha. Tijelo je izgledalo kao gomila rasutih mišića. Camille je sigurno strašno trpio. Osjećalo se da ruke više ne drže. Ključne su kosti prosjekle kožu na ramenima. Na pozelenjelim prsima napravila su rebra crne pruge. Lijeve otvorene slabine ukazivale su se usred zagasitocrvenih komada mesa. Sav mu je prsni koš trunuo. Noge, nešto čvršće, produžile se, uprljane bezbrojnim mrljama. Stopala se objesila.

Laurent je promatrao Camillea. Još nikad nije vidio tako jezivog utopljenika. Leš je osim toga bio nešto kraći, te je izgledao jadno i mršavo. Skupio se u svom raspadanju i bio sasvim mala hrpa. Čovjek bi pogodio da je činovnik s tisuću i dvjesto franaka, priglup i boležljiv, kojega je majka othranila čajevima. Jadno tijelo, odraslo u toplim pokrivačima, zeblo je na hladnoj ploči.

Kad se Laurent konačno uspio otrgnuti od potresnog prizora koji ga je ukipio i zapanjio, izišao je i naglo zakoračio nasipom. Neprestano je ponavljao: - Eto, što sam učinio. Camille je odvratan. - Činilo mu se kao da ga progoni nekakav jaki smrad koji je morao potjecati od leša što se raspadao.

Otišao je do staroga Michauda kako bi mu rekao da je prepoznao Camillea na jednoj ploči u Morgui. Obavljene su sve formalnosti, utopljenik je pokopan i napisan izvještaj o pogrebu. Laurent, sada umiren, nastojao je sa zadovoljstvom zaboraviti svoj zločin i odvratne i mučne prizore koji su slijedili nakon ubojstva.

XIV.

Dučan u Prolazu du Pont-Neuf bio je zatvoren tri dana. Kad su ga ponovo otvorili, postao je još mračniji i vlažniji. Police, požutjele od prašine kao da su nosile tugu kuće. U prljavim izlozima sve je odavalo zapuštenost. Iza bijelih kapica, obješenih na savijenim žicama, Thérèsino je lice bilo još bljeđe, naprosto zemljano u nepokretnosti zloslutnog mira.

U prolazu su se sve susjede sažalile. Prodavačica lažnih dragulja pokazivala je svakom svom kupcu mršavi profil mlade udovice, kao neku zanimljivu i tužnu osobitost.

Gospođa Raquin i Thérèse ostale su puna tri dana u svojim posteljama ne progovorivši ni riječi. Štoviše, nisu se ni vidjele. Stara gospođa, sjedeći naslonjena na jastuke, gledala je preda se gotovo luđačkim pogledom. Smrt njezina sina bila je za nju strašan udarac i ona se srušila kao pokošena. Satima je ostajala mirna i nepokretna, izmučena dubinom svog očaja. Kojiput su je hvatale krize: plakala je, vikala, ludovala. Thérèse se u susjednoj sobi pretvarala da spava. Lice je okrenula k zidu i navukla pokrivač preko očiju. Tako je ležala nepomična i nijema, a da ni jedan jecaj nije podigao plahtu kojom se pokrila. Čovjek bi rekao da su u sjeni ložnice misli koje su je mučile. Suzanne, koja je čuvala obje žene, išla je tiho od jedne do druge, lupkajući polagano nogama i nadvijajući svoje voštano lice nad njihovim ležajima.

Trećeg dana Thérèse se razotkrila, sjela naglo na postelju kao u nekoj grozničavoj odluci. Raščupala je kosu, uhvatila se za sljepoočnice i ostala tako trenutak s rukama na čelu, nepomičnih očiju, kao da još uvijek razmišlja. Zatim je skočila na sag. Udovi joj se naježiše i zarumenje se od groznice. Velike joj se mrlje raširiše po koži koja se na mjestima naborala kao da nema mesa. Postarala se. Suzanne, koja je upravo ušla u sobu, silno se iznenadila videći da je Thérèse ustala. Stala ju je mirno i polagano savjetovati neka legne, neka se odmori. Thérèse je nije poslušala. Potražila je i navukla naglim i drhtavim pokretima haljine. Kad se obukla, pogledala se u ogledalu, protrljala oči, prešla rukama preko lica kao da je htjela nešto oprati. Zatim je bez ijedne riječi hitro prošla blagovaonicom i stupila u sobu gospođe Raquin.

Stara trgovkinja bila je upravo u stanju tupoga mira. Kad je Thérèse ušla, ona je okrenula glavu i slijedila pogledom mladu udovicu koja se smjestila kraj nje, nijema i potištena. Obje su se žene nekoliko trenutaka promatrale, nećakinja sa sve većim strahom, a tetka sa strašnim naprezanjem pamćenja. Sjetivši se naposljetku, gospođa Raquin pruži drhtavu ruku i zagrlivši Thérèsu oko vrata zakuka:

- Jadno moje dijete, jadni moj Camille!

Plakala je i njene su se suze sušile na zažarenoj koži udovice koja je sakrila svoje suhe oči u rub plahte. Thérèse je ostala tako prignuta, puštajući staru majku neka se isplače. Poslije ubojstva ona se stalno bojala ovog prvog susreta. Ostala je u postelji samo da bi odgodila taj trenutak, da bi razmislila o teškoj ulozi koju će morati igrati.

Kad je vidjela da se gospođa Raquin malo umirila, ona se uskomešala oko nje, savjetovala joj neka ustane i siđe u dućan. Stara je trgovkinja gotovo podjetinjila. Nenadana pojava njezine nećakinje donijela je sa sobom pozitivnu promjenu koja joj je vratila sjećanje i svijest o stvarima i bićima oko nje. Zahvalila je Suzanni na trudu i iznenada, videći opet

Thérèsu, briznula u plač. Zatim ju je pozvala k sebi i grlila je jecajući i govoreći joj tugaljivo da nema osim nje više nikoga na svijetu.

Pristala je uvečer ustati i pokušati jesti. Tek sada je Thérèse vidjela koliki je udarac pogodio njezinu tetku. Jadna se starica jedva vukla i da bi se dovukla u blagovaonicu, morala se podupirati štapom. Činilo joj se da zidovi plešu oko nje.

Htjela je, međutim, da se od sutra otvori dućan. Bojala se da će poludjeti ako ostane sama u sobi. Teško je sišla niz drvene stepenice, stavljajući obje noge na svaku stepenicu, i konačno sjela za pult. Od toga dana pala je u neku mirniju tugu. Do nje je Thérèse razmišljala i čekala. U dućanu je opet zavladao mukla tišina.

XV.

Laurent je dolazio navečer svaki drugi ili treći dan. Ostajao je u dućanu razgovarajući pola sata s gospođom Raquin. Zatim je odlazio ne pogledavši Thérèsi u oči. Stara ga je prodavačica gledala kao spasitelja svoje nećakinje, kao plemenita čovjeka koji je sve učinio da bi joj vratio sina. Primala ga je nekom raznježenom dobrotom.

Jednog četvrtka uvečer došao je i Laurent kad su već bili stigli stari Michaud i Grivet. Odbilo je osam sati. Nakon ove trojice, došli su Olivier i Suzanne. Uspeli su se u blagovaonicu. Gospođa Raquin, koja nije nikoga očekivala, pohitala je upaliti svjetiljku i prirediti čaj. Kad su svi posjedali za stol, svaki ispred svoje šalice, i kad je bila ispražnjena kutija s dominom, stara je majka - vrativši se u prošlost - stala promatrati svoje goste i odjednom briznula u plač. Jedno je mjesto bilo prazno, mjesto njezina sina.

Taj očaj ohladi i pomuti raspoloženje društva. Svi su imali izraz sebične nezainteresiranosti. Taj svijet je to gnjavilo jer nisu imali u svom srcu ni jedne žive uspomene na Camillea.

- No, no, draga gospođo - reče stari Michaud malo nestrpljivo - ne treba tako očajavati. Oboljet ćete.

- Svi ćemo mi umrijeti - doda Grivet.

- Suze vam neće vratiti sina - reče važno Olivier.

- Molim vas - progundča Suzanne - nemojte nas mučiti.

A kako je gospođa Raquin sve jače plakala:

- Hajdemo, hajdemo - reče Michaud - hrabrosti malo. Vi znate da mi dolazimo ovamo kako biste se malo opustili. Dovraga, nemojte se žalostiti, nastojmo zaboraviti. Igrat ćemo po dva sua partiju. Ha? Što kažete?

Trgovkinja je gutala svoje suze svladavajući se krajnjim naporom. Ona je možda i znala za blaženi egoizam svojih gostiju. Sva je slomljena, otrla oči. Domino je drhtao u njezinim jadnim rukama, a suze, zastale pod vjeđama, mutile su joj pogled.

Društvo se bacilo na igru.

Laurent i Thérèse pratili su ovaj kratki prizor ozbiljna i nestrpljiva lica. Mladi je čovjek sa zadovoljstvom promatrao kako se vraćaju nekadašnje večeri četvrtkom. Radosno je dočekao te večeri, znajući da mu ti sastanci trebaju kako bi postigao cilj za kojim je išao. Ne znajući ni sam zašto, on se osjećao vrlo zadovoljnim usred tih poznatih lica i stao je promatrati Thérèsu.

Mlada žena, kako je bila odjevena u crno, a blijeda i pribrana, činila mu se lijepom kao nikada. Bio je sretan hvatajući njezine poglede i gledajući kako se oni stalno zaustavljaju na njemu. Thérèse mu je pripadala cijela, dušom i tijelom.

XVI.

Prošlo je petnaest mjeseci. Gorčine prvih dana polako su se smirile. Svaki dan je donosio novo smirenje. Život je opet potekao kao prije, samo je bio obilježen onom monotonijom nakon teških kriza. Isprva su se Thérèse i Laurent potpuno prepustili tome novom životu koji ih je gotovo preobrazio. U njima se događalo nešto što bi trebalo istražiti krajnjom preciznošću, kad bi se htjele zabilježiti sve promjene.

Laurent je dolazio u dućan svake večeri kao i prije. Jedino više nije jeo niti ostajao u dućanu do kasno u noć. Dolazio je oko devet i pol sati, a odlazio odmah čim bi se radnja zatvorila. Baš kao da je obavljao neku dužnost, dolazeći da bude na usluzi tim ženama. Kad bi koji dan propustio doći, ponizno se sutradan ispričavao. Četvrtkom bi pomogao gospođi Raquin pri loženju vatre i bio joj pri ruci u dvorenju gostiju. Bio je savršeno su-sretljiv, što je upravo raznježilo staru trgovkinju.

Thérèse ga je promatrala sa zadovoljstvom kad se vrtio oko nje. Nestalo je bljedoće s njezinih obraza. Izgledala je bolje, veselije i draže. Tek povremeno bi joj se usta stegnula u nervoznom trzaju, a kraj usana usjekle bi se dvije duboke bore, dajući njezinom licu neki čudni izraz bola i užasa.

Ljubavnici nisu više tražili priliku kako bi se nasamo sastali. Kao da je ubojstvo stišalo nakratko groznicu požude. Ubivši Camillea, oni su zadovoljili svoju divlju i nezasićenu požudu kojoj nije bilo dosta lomiti se u zagrljaju drugoga. Zločin ih je razoružao. Zločin im je pokvario svaku volju za grljenjem i cjelivanjem.

Pružalo im se međutim na tisuće prilika da provode slobodan ljubavni život o kojemu su nekada toliko sanjali i koji ih je natjerao na zločin. Shrvana i slomljena, nije im gospođa Raquin bila nikakvom zaprekom. Kuća im je bila na raspolaganju, a mogli su izlaziti i dolaziti kako im se sviđi. Ali njih više nije spopadala ljubav, a njihove su čežnje nestale. Kad bi ostali sami, razgovarali bi sasvim mirno, gledali se bez srama i straha, kao da su već zaboravili na lude zagrljaje od kojih su im gotovo pucale kosti. Štoviše, izbjegavali su se naći nasamo jer su se bojali da će biti previše hladni jedno prema drugomu. Stisnuvši jedno drugom ruku, osjetili bi neku nelagodu pri tom dodiru.

Oni su uostalom mislili da im je jasno zašto su toliko ravnodušni i uplašeni pa su svu hladnoću pripisivali svojoj opreznosti. Mislili su da je taj mir i ta suzdržanost samo posljedica njihove proračunatosti. Činilo im se da i sami žele tu stišanost puti, tu usnulost srca. Ali im se ipak činilo da je ta bol, koju katkad osjećaju, neki ostatak užasa, neki podmukli strah pred kaznom. Gdje kad bi se prepustili snovima i nadama, baš kao nekada, i onda bi odjednom ostali zapanjeni videći svu uzaludnost svojih snova. Onda bi se uhvatili za misao skoroga braka, kada će najzad doći do žuđenoga cilja, predati se posve jedno drugome, bez straha, i ta ih je misao umirivala i sprječavala da ne padnu na dno bezdana koji se otvorio u njima. U takvim trenucima im se činilo da se ljube kao prije i oni su očekivali sat koji će ih učiniti sretnima i svezati ih zauvijek.

Thérèse je bila sretna kad bi noću osjetila da je sama u svom krevetu. Nije više osjećala do sebe mršavo i boležljivo Camilleovo tijelo nad kojim se do očaja gadila, pa ju je sve tjeralo da nekamo pobjegne i zadovolji svoje nezasićene želje. Tada bi se smatrala djevojčicom, djevicom pod bijelom koprenom, smirenom u tišini i sjeni. Svidjela joj se njezina velika, nešto hladna soba s visokim stropom, mračnim kutovima i samostanskim miri-

som. Štoviše, stao joj se sviđati i visoki crni zid pred njezinim prozorom, pa je gotovo cijelo ljeto, svake večeri, ostajala sate i sate na prozoru, izgubljena u promatranju toga sivog zida i uskog komadića neba među visokim krovovima. Na Laurenta bi se sjetila samo onda kad bi je iz teška sna probudila nagla mora i onda bi, sjedeći na svom ležaju, sva drhtava, raskolačenih očiju i zgurena u svojoj košulji, uvjerala samu sebe da nikad ne bi osjetila te iznenadne strahove kad bi do nje ležao kakav muškarac. Pomišljala bi na ljubavnika kao na psa čuvara; njezino svježe i mirno tijelo nije pritom osjećalo ni najmanji drhtaj želje.

Danju, u dućanu, zanimale bi je stvari na ulici; ona se otvarala svijetu, ne skrivajući više svoj gnjev, uništena mržnjom i osvetom. Dosadilo joj sanjarenje; htjela je djelovati i gledati. Od jutra do večeri promatrala je ljude u prolazu i veselilo je to neprestano dolaženje i odlaženje. Postala je radoznala i brbljava, jednom riječi žena, jer je dosad radila i mislila kao muškarac.

Gledajući prolaznike, opazi jednog dana mladog čovjeka, nekog studenta koji je stanovalao u susjednom hotelu i prolazio dnevno nekoliko puta ispred dućana. Mladić je bio lijep i blijed, dugačke pjesničke kose i časnčkoga brka. On se Thérèsi sviđi i ona se zaljubi u njega kao da je i sama u hotelu. Ona je u to vrijeme čitala romane, pa je stala uspoređivati mladog čovjeka s Laurentom; posljedica tih usporedbi bila je da joj se ljubavnik učini gojaznim. Čitanje joj je otvorilo nove, romantične vidike, njoj do sada još nepoznate. Dosad je ljubila samo krvlju i živcima, a sada je stala ljubiti i glavom. Jednog dana nestane njezinog studenta. Bez sumnje se preselio. Thérèse ga je zaboravila za nekoliko sati.

Pretpatila se na neki književni časopis i strastveno se stala zanimati za sve junake o kojima je čitala. Taj iznenadni interes za knjigu silno je djelovao na njezin temperament. Postala je nekako nervozno osjetljiva, pa bi i plakala i smijala se bez razloga. Iz njezine duše nestalo je ravnodušnosti i potpuno je zapala u neko stanje neprestanog sanjarenja. Na trenutke bi je potresla misao na Camillea, a onda bi se opet sjetila Laurenta i u njezinoj se duši miješala želja s užasom. Ponekad bi se htjela spasiti od ljubavnika i da ga nikad više ne vidi. Romani, koji su joj govorili o čistoći i o časti, postavili su se kao neka prepreka između njezinih nagona i njezine volje. Ona je još uvijek ostala neukrotiva zvjerka koja se nekad htjela boriti sa Seinom i koja se sumanuto bacila u preljub, ali je još uvijek u njezinoj duši ostalo nešto dobrote i blagosti; shvatila je ponašanje Olivierove žene i znala je da ne može žena umoriti svoga muža i biti sretna. I tako je živjela dalje u nekoj jezovitoj neizvjesnosti.

U Laurentu su se naglo izmjenjivala stanja mira i groznice. Najprije se nad njim nadvio neki duboki mir i on se osjećao rasterećen kao poslije nekog strašnog tereta. Ponekad mu se činilo da je samo sanjao ružan san i pitao se je li zbilja moguće da je on bacio Camillea u vodu i poslije vidio njegov leš na ploči u Morgui. Čudnovato je bilo to njegovo sjećanje na zločin. On se nikad ne bi smatrao sposobnim nekoga ubiti. Sva njegova opreznost, sva njegova kukavnost zadrhtala bi i čelo bi mu se orosilo ledenim znojem kad bi samo pomislio da bi se njegov zločin mogao otkriti i on završiti pod giljotinom. U takvim trenucima osjetio bi na svom vratu ledenu oštricu sječiva. Ono što je učinio vodilo ga je ravno pod nož, s njegovom tvrdoglavošću i sljepilom. Obazrijevši se i ugledavši ponor preko kojega je sretno prošao, osjetio je kako ga obuzima iznenadna groza.

- Zacijelo, bio sam pijan - mislio je. - Opila me žena milovanjem. Gospode, što sam bio glup i lud! Riskirao sam i giljotinu... Ali sve je dobro prošlo, pa kad bi trebalo ponoviti, sigurno ne bih ponovio.

Laurent se povukao u sebe, postao blaži i razumniji nego ikada prije. Udebljao se i omiljavio. Promatrajući to veliko tijelo, koje je izgledalo da nema ni kostiju ni živaca, ne bi čovjek ni pomislio optužiti ga za nasilje i okrutnost.

Vratio se svojim starim navikama. Za nekoliko mjeseci bio je uzoran činovnik i obavljao svoje dužnosti kao nitko. Hranio se u nekome mliječnom restoranu u Ulici Saint-Victor, režući svoj kruh na male kriške, žvačući polagano i otežući što je više mogao svoj obrok. Zatim bi se izvalio, naslonio na zid i zapušio lulu. Izgledao je kao neki dobroćudni čiča. Danju nije mislio ni na što. Noću je spavao kao zaklan i bez snova. Lice mu se zarumenilo, trbuh odebljao, mozak se ispraznio i Laurent je jednom riječi bio sretan.

Njegova je put bila kao mrtva pa nije više ni mislio na Thérèsu. Kojiput bi i pomislio na nju, kako se pomišlja na ženu s kojom će se vjenčati. On je u takvim razmatranjima pomišljao na položaj u kojem će se naći. Onda bi ostavio ured i bavio se amaterskim slikarstvom, te lunjao. Te su ga nade dovodile svaku večer u Prolaz du Pont-Neuf, usprkos dubokom neraspoloženju koje je osjećao ulazeći u dućan.

Jedne nedjelje, u dosadi, ne znajući što bi radio, otišao je do starog prijatelja iz gimnazije, mladog slikara s kojim je dugo stanovao. Umjetnik je upravo radio na slici koju je htio poslati u Salon,¹⁴ a koja je prikazivala голу razuzdanicu, zavaljenu na komadu platna. U dnu atelijera ležao je model zabačene glave, nabreklih grudi i izbočenih bokova. Djevojka se ponekad smijala, izdizala grudi i pružala ruke protežući se. Laurent ju je, sjedeći prema njoj, promatrao, pušio lulu i ćaskao s prijateljem. Krv mu je uzavrela, a živci mu se uzbunili. Ostao je do kasno u noć u prijateljevu atelijeru i odveo djevojku kući. Više od godinu dana bila mu je ljubavnicom. Jadna se djevojčica zaljubila u njega smatrajući ga lijepim. Jutrom bi odlazila pozirati čitav dan, a vraćala se redovito svake večeri u isti sat. Hranila se, odijevala i izdržavala novcem koji je zarađivala sama, ne padajući tako ni jednim suom na teret Laurentu; on se nije pitao odakle je došla, niti je razmišljao što ona radi. Ta je žena još više uravnotežila njegov život. On ju je prihvatio kao neku korisnu i potrebnu stvar koja je držala u miru i zdravlju njegovo tijelo. Nikad nije znao voli li je, a nije mu palo ni na kraj pameti da time vara Thérèsu. Osjećao se ugojenim, sretnijim. To je sve.

Međutim, primakla se kraju Thérèsina korota. Mlada žena odjenula je svijetle haljine i jedne večeri dogodilo se da ju je Laurent vidio i mlađom i ljepšom. Ipak je uvijek osjećao izvjesnu nelagodu. U posljednje vrijeme činila mu se grozničavom, punom čudnih kaprica, nasmijanom ili tužnom bez razloga. Nagonila ga je u bijes neodlučnost koju je kod nje slutio jer je djelomice pogađao njezine unutrašnje borbe i njezine smutnje. Počeo je oklijevati i živo se bojao da bi mogao proigrati svoj mir. On je živio mirno, u trijeznom zadovoljavanju svojih potreba; bojao se riskirati ravnotežu svoga života stupi li u vezu s tom nervoznom ženom, od čije je strasti već jednom poludio. Uostalom, nije on mnogo ni razmišljao o svemu tomu, ali je instinktom osjećao strahote koje moraju doći ako uzme Thérèsu.

Prvi udarac koji ga je uzdrmao u njegovome miru bila je pomisao da mu konačno treba misliti na ženidbu. Prošlo je već više od petnaest mjeseci što je Camille bio mrtav. Na trenutak je Laurent pomislio da se uopće ne ženi, da ostavi Thérèsu na cjedilu i zadrži model-djevojku čija mu je ugodna i jeftina ljubav bila sasvim dovoljna.

¹⁴ Od 1725. godine službena godišnja ili bijenalna vrlo ugledna izložba u Parizu, na kojoj su se slikari predstavljali svojim novim djelima.

Zatim bi pomislio da nije mogao ubiti čovjeka tek tako, ni za što. Sjetivši se zločina i užasnih napora koje je učinio da bi ta žena bila njegova, činilo mu se da bi zločin postao beskoristan i užasan kad je sada ne bi uzeo za ženu. Baciti čovjeka u vodu zato da uzme udovicu i ona čekati petnaest mjeseci te se odlučiti konačno živjeti s djevojkom koja je svoje tijelo povlačila po svim atelijerima, činilo mu se upravo smiješnim.

Zar on nije vezan za Thérèsu vezom krvi i užasa? On je sad njezin, potpuno njezin. Bojao se svoga sukrivca u zločinu. Možda bi ona, ako je on ne oženi, otišla iz osвете i ljubomore sve dojaviti sudu. Misli su se lomile u njegovoj glavi. Hvatala ga groznica.

Međutim, model ga je iznenada ostavio. Jedne nedjelje djevojka se nije vratila kući. Bez sumnje je našla toplije i ugodnije gnijezdo. Laurenta je to malo pogodilo. Navikao se imati noću kraj sebe ženu. I osjetio je u svom životu neku prazninu. Osam dana poslije toga uzbunili su se njegovi živci. I opet je čitave večeri provodio u dućanu i promatrao Thérèsu plamenim pogledima. A mlada se žena, sva drščući od dovršene lektire, potpuno predavala njegovim pogledima.

Tako se oboje vratilo strahu i čežnji, nakon cijele jedne godine ravnodušnog i beznačajnog čekanja. Jedne večeri, kad se zatvarao dućan, Laurent je Thérèsu trenutak zadržao u prolazu.

- Hoćeš li da dođem večeras k tebi? - upita je toplim glasom.

Mlada žena se užasne.

- Ne, ne, čekaj radije... - odvrati ona - budimo razumni.

- Ja već tako dugo čekam - reče Laurent - meni je toga već dosta, ja te želim.

Thérèse ga pogleda kao luda. Ruke su mu se žarile, a lice gorjelo. Pričini se kao da oklijeva, a potom reče naglo:

- Vjenčajmo se i bit ću tvoja.

XVII.

Laurent napusti prolaz razdražena duha i nemirna tijela. Vrući Thérèsin dah i njezin pristanak iznova su u njemu razbuktali nekadašnje raspoloženje. Krenuo je obalom i koračao sa šeširovom u ruci kako bi uhvatio što više svježega zraka.

Kad je stigao u Ulicu Saint-Victor, obuze ga na vratima njegova hotela strah da će opet biti sam. Obuze ga neki djetinjasti, neobjašnjivi, iznenadni strah da će u svojoj mansardi zateći nekoga skrivenog čovjeka. Nikada ga nisu obuzimali slični strahovi. Štoviše, on nije niti pokušao hladno razmisliti o toj čudnovatoj strepnji koja ga je obuzela. Svratio je k nekom trgovcu vina i ostao jedan sat, do ponoći, nepomičan i nijem za jednim stolom, ispijajući mehanički velike čaše vina. Mislio je na Thérèsu, ljutio se na mladu ženu koja ga te večeri nije htjela primiti, i mislio kako se s njom u društvu ne bi nimalo bojao.

Zatvorili su radnju, izbacili ga napolje. Vratio se još upitati žigice. Hotelski ured nalazio se na prvom katu. Prije nego što je mogao uzeti svoju svijeću, Laurent je morao proći dugačkim hodnikom i uspeti se nekoliko stepenica. Hvatala ga je groza pred tim hodnikom, pred tim malim stubištem koje je zjapilo u strašnoj tmuni. Obično je sasvim nonšalantno prolazio tim mračnim dijelom. Te se noći nije usudio niti zvoniti, zamišljajući kako u nekoj udubini kraj ulaza u podrum čekaju na nj zločinci koji će mu skočiti za vrat čim prođe. Najzad je ipak pozvonio, zapalio žigicu i odlučio se zakoraknuti hodnikom. Žigica se utrnula. Ostao je nepomičan, oklijevajući, ne usuđujući se pobjeći, tarući žigice o vlažni zid, u stalnom strahu od koga su mu drhtale ruke. Žigice su mu se redom lomile među prstima. Onda mu je ipak uspjelo zapaliti jednu. Sumpor planu, ali je tako sporo izgarao da se Laurentov strah udvostručio. U blijedoj i plavkastoj svjetlosti sumpora činilo mu se da zamjećuje neka čudovišta. Zatim se žigica upalila i svjetlost postala bijela i jasna. Laurent, umiren, zakoračio je oprezno, vodeći brigu o tome da ne ostane bez svjetla. Kad je trebao proći ispred podruma, stisnuo se uz suprotni zid. Tamo je bila gomila sjena koje su ga plašile. Zatim je žurno preskočio nekoliko stepenica, koje su ga još dijelile od hotelskog ureda, i osjetio se spašenim kad je dohvatio svoju svijeću. Daljnjim se katovima uspinjao već mirnije, podižući svijeću, osvjetljavajući sve kutove ispred kojih je morao proći. Velike, čudnovate sjene što dolaze i odlaze, kad se čovjek uspinje stubištem sa svijećom, ispuniše ga pustom jezom, rastući i naglo nestajući pred njim.

Kad je stigao na vrh, otvorio je vrata svoje sobe i naglo ih zatvorio. Najprije je pogledao pod krevet i savjesno pretražio sobu da bi se uvjerio nije li se tkogod u njoj sakrio. Zatvorio je prozor na krovu misleći da bi se netko i onuda mogao spustiti. Kad je sve to učinio, osjećao se umirenim, skinuo se i začudio svome strahu. Nasmijao se i rekao sebi da je dijete. Nikada nije bio plašljiv i nikako nije mogao objasniti tu iznenadnu krizu straha.

Legao je. Osjetivši oko sebe mlaku toplinu plahti, sjetio se ponovo Thérèse na koju je od straha bio potpuno zaboravio. Onda je silom zatvorio oči, kako bi usnuo, i osjetio usprkos svojoj čvrstoj volji kako mu misli rade, kako se nameću i nadovezuju jedna na drugu, predočujući mu koristi koje će imati ako se što prije oženi. Na mahove se okretao govoreći: "Ne misli više, nego spavaj! Sutra treba ustati u osam sati, ići u ured." I trudio se prestati. No misli su se vraćale jedna za drugom. Opet je počelo sumorno djelovanje tog razmišljanja i on se uskoro našao u nekoj vrsti budnog sanjarenja koje je slagalo na dnu njegova mozga razloge za ženidbu i dokaze za i protiv braka s Thérèsom.

Najzad, videći da neće moći spavati, da je nesanica već uznemirila njegovo tijelo, izvalio se na leđa, širom otvorio oči i pustio da mu se mozak sav ispuni sjećanjem na mladu ženu. Ravnodušnosti je nestalo i iznova ga stala razdirati nekadašnja žarka groznica. Poželi ustati i vratiti se u Prolaz du Pont-Neuf. Zamišljao je kako otvara vrata, kuca sa stubišta na mala vrata i Thérèse ga prima. Na tu pomisao krv mu je udarala u glavu.

Njegovo je sanjarenje bilo začudo jasno. Vidio je sebe kako brzo ide ulicama kraj kuća i govori: "Krenut ću tom avenijom, prijeći to križanje kako bih stigao što prije." Zatim je škripnula ograda u prolazu, on je prolazio uskom, mračnom i pustom galerijom, sretan što se mogao uspeti do Thérèse, a da ga nije opazila prodavačica lažnih dragulja. Zatim je sebi dočarao da je već u hodniku, na malom stubištu kojim je tako često prolazio. Osjetio je žarke užitke kao nekada, sjetio se slatkih strahova i jezovitih užitaka preljuba. Uspomene su se pretvorile u zbilju koja je djelovala na sva njegova osjetila. Osjećao je ustajali vonj hodnika, pipao vlažne zidove, gledao prljavu sjenu koja se vukla za njim. I penjao se stepenicu po stepenicu, pipajući, načulivši uši, zadovoljavajući svoju požudu pri samoj pomisli na ženu. Na koncu je pokucao na vrata. Vrata su se otvorila i Thérèse ga je čekala, sva bijela, u podsuknji.

Misli su se redale pred njim kao živi prizori. Upro je oči u mrak i vidio. Kad je na kraju lutanja ulicama ušao u prolaz i uspeo se malim stepenicama, misleći da već primjećuje Thérèse, blijedu i svu u vatri, skočio je živo s postelje i progundao: "Trebam otići tamo, ona me čeka." Nagla je kretnja odagnala halucinaciju; osjetio je studen poda i uplašio se. Trenutak je ostao nepomičan, bosih nogu, prislušujući. Učinilo mu se da čuje nekakav štopot u kući. Ako pođe do Thérèse, morat će ponovo proći kraj podrumskih vrata. Pri toj pomisli, prodoše ga hladni trnci. Opet ga je obuzeo strah, neobjašnjiv i težak strah. Nepovjerljivo se ogledao po sobi i vidio kako se po njoj vuku bjelkaste mrlje svjetla. Zatim se polagano i oprezno popeo na postelju i tu se zakopao i sakrio pred nepoznatim nožem koji mu je prijetio.

Sva mu je krv jurnula u glavu. Vrat mu je gorio. Dotakne ga rukom i osjeti pod prstima ranu od Camilleova ugriza. Već je bio i zaboravio na taj ugriz. Sada se zaprepastio nalazeći ga opet na svojoj koži i opet počeo osjećati kako mu taj ugriz proždire i guši vrat. Pokušao ga je oprezno počesati vrškom nokta. Bol se udvostručio. Da ne bi povrijedio kožu, stisnuo je obje ruke među koljena i uznemiren i drhtav ostao tako povijena vrata, a zubi mu samo cvokotahu od straha.

Njegove su misli poletjele prema Camilleu. Do toga trenutka nije utopljenik noću smetao Laurentu. A eto, pomisao na Thérèse izazvala je pomisao na njezina muža. Ubojica se nije usudio otvoriti oči. Bojao se da će u jednom kutu ugledati svoju žrtvu. Na mahove mu se činilo kao da se pod njim miče krevet. Umislio je da se Camille sakrio pod postelju i drma njome kako bi ga oborio i ugrizao. Smeten, raščupane kose, grčio se pun groze na svom madracu, misleći da udarci odozdo postaju sve žešći i žešći.

Zatim se uvjerio da se postelja ne miče. Nastupilo je suprotstavljanje. Ispravio se na svom ležaju, upalio svijeću i nazvao sebe glupanom. Ispio je veliku čašu vode kako bi umirio groznicu.

- To je sigurno od vina - pomisli. - Ne znam što mi je noćas. Gluposti. Danas ću u uredu biti sam izmučen. Trebao sam zaspati odmah čim sam legao, a ne misliti na svakakve gluposti od kojih čovjek ne može spavati... Spavaj!

Ponovno utrne svijeću, zarije glavu u jastuk, malo smiren i čvrst u odluci da više ne misli, da se više ne plaši. Umor je popustio u njegovim žilicama.

Nije usnuo svojim uobičajenim teškim i potpunim snom. Polako ga je hvatala slaba pospanost. Bio je nekako kao omamljen, kao da je utonuo u neku blagu i prijatnu tupost. Kroz drijemanje je osjećao svoje tijelo. Um je ostao budan u mrtvom tijelu. Tjerao je misli koje su dolazile, branio se od bdijenja. A kad se iscrpio, kad mu je ponestalo snage i on izgubio volju, misli se stale polagano vraćati, jedna po jedna, obuzimajući njegovo cijelo slomljeno biće. Sanjarije su počele iznova. Opet je prošao putem koji ga je dijelio od Thérèse. Sišao je, protrčao kraj podruma, našao se vani i zaredao ulicama kojima je prošao prije kad je otvorenih očiju sanjao. Ušao je u Prolaz du Pont-Neuf, uspeo se malim stubištem i pokucao na vrata. Ali umjesto Thérèse, umjesto mlade žene u podsuknji, sasvim razgaljene, otvorio mu je vrata Camille, isti onaj Camille što ga je vidio u Morgui, zelenkast i užasno izobličten. Leš mu je pružao ruke i odvratno se cerio pokazujući vršak crnog jezika među bijelim zubima.

Laurent krikne i naglo se razbudi. Oblio ga ledeni znoj. Navukao je pokrivač preko očiju i htio opet usnuti, koreći se i ljuteći na sebe.

Zadrijemao je, kao i prije, vrlo polagano. Obuzela ga ista pospanost i tek što mu je izmakla volja u dugom polusnu, opet je hodao ulicama, vratio se onamo kamo ga je vodila opsjednutost i trčao vidjeti Thérèsu, a opet mu je vrata otvorio utopljenik.

Uplašen i jadan, pridigne se na postelji. Sve bi na svijetu dao da može otjerati te nemilosrdne snove. Zaželio je olovni san koji bi satio njega i te misli koje su ga stalno progonile. Dok je bio budan, imao je dovoljno snage otjerati od sebe prikazu svoje žrtve, no čim bi ga napustila prisebnost, misao ga je, vodeći ga na užitak, uvijek dovodila u grozu i užas.

Opet je pokušao usnuti. No sada je slijedio čitav niz razbludnih užitaka i naglih, jezovitih buđenja. Bijesan i tvrdoglav, uvijek je išao prema Thérèsi, a uvijek se spotaknuo o Camilleovo truplo. Deset puta pošao je istim putem, krenuo uspaljena tijela, slijedio iste ulice, imao ista čuvstva, obavljao iste radnje, minucioznom točnošću, već deset puta vidio je kako mu se utopljenik baca u zagrljaj, kad god bi pružio ruke da bi zagrljio ljubavnicu. To očajno sanjarenje, iz koga se neprestano budio, nije u njemu ubilo požudu. Nekoliko minuta kasnije, kad bi iznova zadrijemao, njegova je požuda zaboravljala odvratni leš i on bi opet pošao tražiti mekano i toplo tijelo žene. Čitav sat proveo je Laurent u tom slijedu prikaza, u tom ružnom snu koji se bez prestanka ponavljao, koji je on uvijek unaprijed znao i koji ga je svaki put ispunio sve to većom grozom.

Jedan od posljednjih udaraca bio je tako žestok, tako bolan da je odlučio ustati i napustiti dalju borbu. Polako je svitalo. Sivo i sumorno svjetlo ulazilo je kroz prozor na krovu koji je na nebu ucrtavao bjelkastosivi kvadrat.

Laurent se polako obuče s pritajenim bijesom. Bio je očajan što nije spavao, očajan što je dao da ga svlada strah koji je sada smatrao djetinjarijom. Navlačeći hlače, protezao se i trljao udove. Otro je rukom izmučeno, grozničavo lice i ponavljao: "Nisam trebao misliti na sve to i bio bih spavao, bio bih sada svjež i dobre volje... Da je Thérèse sinoć htjela, da je spavala sa mnom..."

Malo ga je umirila pomisao da bi Thérèse bila otjerala svaki strah. On se zapravo bojao da će i druge noći biti slične ovoj koju je upravo proživio.

Polio je lice vodom i počeo se. To mu je osvježilo glavu i otjeralo posljednji strah. Stao je razmišljati slobodno i od svega osjećao samo veliki umor u svim udovima.

- Nisam ja nikakav slabić - govorio je u sebi nakon što se obukao; - šalim se dosta dobro s Camilleom. Bilo je ludo pomisliti da mi je taj bijedni vrug pod posteljom. No sada ću možda misliti ovako svake noći... Moram se što prije oženiti. Kad me Thérèse obuhvati ru-

kama, neću ni pomisliti na Camillea. Ljubit će me u vrat pa neću više osjećati bol koju sam upravo iskusio. Da vidimo onda taj ugriz.

Prišao je zrcalu, ispružio vrat i stao promatrati. Ožiljak je bio blijedoružičast. Laurent je, razabravši dobro otisak zubi svoje žrtve, osjetio kako ga je nešto dirnulo. Krv mu je jur-nula u glavu, a dušu mu ispunilo neko čudnovato raspoloženje. Od navale krvi brazgo-tina se zacrvenjela, postala živa i krvava te se rastvorila sva crvena na debelom i bijelom vratu. U isto vrijeme Laurent je osjetio žestoke ubode, kao da ga bode stotina igala. Žur-no je dignuo ovratnik košulje.

- Do vraga! - nastavi. - Sve će to Thérèse izliječiti... Dosta će biti nekoliko poljubaca... Ka-ko mogu biti tako glup i misliti još na to!

Nabije šešir i siđe. Zaželio se zraka, zaželio je hodati. Prolazeći pored podrumskih vrata, nasmijao se. Pritisnuo je kvaku na tim vratima i uvjerio se da je čvrsta. Onda je laganim koracima zakoračio na pust pločnik. Jutro je bilo svježije. Moglo je biti 5 sati.

Laurent je proživio težak dan. Morao se boriti protiv pospanosti koja ga je poslijepodne uhvatila u uredu. Teška i bolesna glava padala mu je usprkos volji i on bi je naglo podi-zao kad bi začuo korake kojega šefa. Ta borba, ti udarci nagrizli su mu udove izazivajući užasne tjeskobe.

Uvečer, usprkos umoru, poželi vidjeti Thérèsu. Našao ju je grozničavu, slomljenu i umornu, kakav je i sam bio.

- Jadna Thérèse je proživjela strašnu noć - priznala je gospođa Raquin kad je on sjeo. - Čini se da je vidjela prikazu. Mučila je strašna nesаница... Nekoliko sam puta čula kako viče. Jutros je bila sva slomljena.

Dok je tetka govorila, Thérèse je uporno promatrala Laurenta. Oni su bez sumnje poga-đali svoje zajedničke strahove jer je njihovim licima preletio isti grozničavi drhtaj. Ostali su zajedno do 10 sati, govorili o banalnim stvarima, razumijevali se i zaklinjali pogledi-ma da će požuriti ujediniti se protiv utopljenika.

XVIII.

Camilleov duh posjetio je one grozničave noći i Thérèsu.

Potresla ju je Laurentova žarka molba kojom je tražio sastanak poslije više od godinu dana hladnoće. Krv joj je stala vriti kad je u krevetu počela misliti kako bi skoro moglo doći do ženidbe. I tada je usred trzaja nesanice ugledala kako se diže utopljenik. Ona se poput Laurenta svijala od čežnje i groze te kao i on govorila sebi da se neće više bojati, da neće više osjećati te muke kad bude u zagrljaju ljubavnika.

Kod te je žene i toga čovjeka postojala u isto vrijeme neka živčana napetost koja ih je, zaplašene i slomljene, opet vraćala njihovoj ljubavi. Među njima se razvilo neko srodstvo krvi i užitka. Prolazile ih iste jeze, a srca im se u nekoj vrsti krvavoga bratstva vezala istim tjeskobama. Od toga su trebali imati jedno tijelo i jednu dušu i za užitke i za patnje. Takvo zajedništvo, takvo međusobno prožimanje, psihološka je i fiziološka činjenica i javlja se često u osoba koje su velike živčane krize okrutno vezale jednu uz drugu.

Više od godinu dana podnosili su Thérèse i Laurent taj lanac što ih je vezao. Po smirenju što je slijedilo krizu nakon zločina, po odvratnosti i potrebi za mirom i zaboravom poslije nedjela, moglo je to dvoje jadnika misliti da su slobodni, da ih više ne veže nikakva čelična veza; nategnuti lanac privlačio ih je k zemlji i oni su se osjećali kao pogođeni nekim sretnim mrtvilom i tražili da ljube negdje drugdje i žive u trijeznom ravnodušju. Ali kad su prisiljeni činjenicama došli do toga da iznova izmijene nekoliko žarkih riječi, lanac se prejako nategnuo i oni su primili takav udarac da su jasno osjetili kako su zauvijek vezani jedno za drugo.

Već sutradan bacila se Thérèse na posao i marljivo radila kako bi došlo što prije do vjenčanja. To je bio težak posao, pun opasnosti. Ljubavnici su se bojali da ne bi počinili kakvu nesmotrenost, da ne bi razbudili kakve sumnje, da ne bi pokazali pre naglo interes koji su mogli imati od Camilleove smrti. Shvativši vrlo dobro da oni ne mogu govoriti o vjenčanju, stvorili su mudar plan koji se sastojao u tome da im bude ponuđeno ono što se sami nisu usudili tražiti, da im to ponudi sama gospođa Raquin i njezini stalni gosti. Trebalo je samo tim prostodušnim ljudima nabaciti misao o Thérèsinoj ponovnoj udaji i sve načiniti tako kao da su oni sami nabacili tu ideju.

Komedija je bila dugačka i valjalo ju je igrati sa svim oprezom. Thérèse i Laurent podijelili su uloge. Igrali su promišljeno i pazili na najmanju kretnju, na najsitniju riječ. Duše im je proždimala nestrpljivost, a ta je nestrpljivost natezala i grčila njihove živce. Živjeli su u neprekidnoj razdraženosti i bila je potrebna snaga volje da bi se prisilili na mirna i nasmijana lica.

Ako su žurili, bilo je to zbog toga što nisu više mogli podnijeti biti sami i osamljeni. Sva-ke ih je noći posjećivao utopljenik, nesanica ih bacala na užarenu postelju i mučila golim klijestima. Uzbuđenje u kojem su neprestano živjeli, pojačala bi svake večeri groznica njihove krvi, dovodeći pred njih odvratne utvare. Thérèse se već u sumrak ne bi usudila u svoju sobu. Tresla se od straha kad je do jutra morala ostati u toj velikoj prostoriji u kojoj je sjalo neko čudno svjetlo i koja je bila puna sablasti čim bi toga svjetla nestalo. Najzad je ostavljala svijecu da gori i nije htjela spavati, nego je silom držala oči otvorene. A kad bi joj umor sklopio vjeđe, opazila bi u mraku Camillea i opet naglo otvorila oči. Ujutro se vukla sva slomljena i danju bi prospavala nekoliko sati. Što se tiče Laurenta, on

je postao prava kukavica i kad bi se spustila večer, bojao se proći ispred podrumskih vrata. Prije je živio mirom divljaka, no sada bi na najmanji šum zadrhtao i problijedio. Baš kao malo dijete. Tada bi jeza od straha prodrimala iznenada njegove ruke i noge i ne bi ga više puštala. Noću je trpio još više od Thérèse. Strah je duboko potresao to veliko, smoždeno i oslabljeno tijelo, gledao je kako gasne dan u tajnim slutnjama i često mu je dolazilo da ne ide kući, nego bi po cijele noći hodao pustim ulicama. Jedne je večeri ostao do jutra, zgrčen i smrznut na žestokoj kiši ispod nekoga mosta, ne usuđujući se na obalu i gledajući više od šest sati kako u bjelkastoj sjeni teče prljava voda. Na trenutke strah ga je bacao na vlažnu zemlju. Činilo mu se da ispod mosnog luka vidi duge povorke utopljenika koje su odlazile niz struju. Kad ga je umor natjerao da se vrati kući, zatvorio bi se, dvaput zaključao vrata i do zore se mučio usred strašnih napadaja groznice. Vječno ga je progono isto, uvijek mu se činilo da pada u žarko i strastveno Thérèsino naručje pa onda u hladno i vlažno Camilleovo naručje. Sanjao je da ga ljubavnica guši svojim vrućim zagrljajem, a zatim ga utopljenik priteže na svoja trula i ledena prsa. Ti nagli i izmjenični osjećaji užitka i odvratnosti, ti neprestani dodiri mesa žarkog od ljubavi i potom hladnog mesa, omekšalog već od truleži, tjerali su ga u strah i ispunjali groznom jezom.

Taj strah dvoje ljubavnika rastao je svakim danom. Svakog su ih dana njihove sablasti sve jače zbunjivale i gonile u još veće ludilo. Sada su čekali na zagrljaje samo zato da bi ubili nesanicu. Zbog opreznosti nisu se više usuđivali ugovarati sastanke i žudili su za danom vjenčanja kao danom spasa, za kojim će slijediti sretna noć.

Žudili su za prisnošću misleći da će tada moći spavati mirnim snom. Samo taj neprestani i pretjerani očaj stvorio je njihovu odluku da se otvoreno sjedine. Njihove je duše obuzeo strah, njihove se čežnje izmiješale s grozom. Naslonjeni jedno na drugo, bili su kao nad nekim ponorom koji ih je privlačio svojom grozom. Svijali su se jedno uz drugo, gotovo se isprepleli, a vrtoglavica plamene požude uspavala je njihova tijela i ispunila ih opasnom groznicom. Imali su silnu potrebu obnevidjeti i sanjati o budućnosti, punoj ljubavne sreće i mirna zadovoljstva. A onda su opet drhtali jedno pred drugim, osjećajući vrlo dobro svu strahotu ponora u koji su srljali nastojeći se priviknuti jedno na drugo, obećavajući sreću, ne bi li uklonili zapreke koje su ih vodile u brak.

Thérèse se željela udati jedino zato jer se bojala i jer je njezin organizam tražio žarka Laurentova milovanja. Ona se našla u živčanoj krizi koja ju je gonila gotovo u ludilo. Nije ona nimalo razmišljala, nego se bacala u strast, jer su joj duh otrovali romani koje je pročitala, a tijelo bilo uzbuđeno strašnim nesanicama u kojima je provela već nekoliko tjedana.

Laurent je bio mnogo mirniji i, premda se i on bojao, ipak je znao biti pažljiv u svojim odlukama. Da bi duboko osjetio kako mu je taj brak potreban i kako će u njemu naposljetku biti potpuno sretan, da bi raspršio sve bojazni koje su ga obuzimale, ponavljao je u sebi sve svoje nekadašnje kombinacije. Eto, njegov otac, seljak iz Jeufosse, zabio je sebi u glavu da neće umrijeti i Laurent se jednom bojao da će morati dugo čekati na baštinu, a drugi put se bojao da će mu nasljedstvo izmaknuti i pasti u džep nekog rođaka, snažnog seljačine, koji je obrađivao njegovu očinsku zemlju na veliko zadovoljstvo staroga Laurenta. Na taj bi način on zauvijek ostao siromašan, morao bi živjeti bez žene, u potkrovlju, loše spavajući i još se lošije hraneći. Nikako ne bi htio raditi cijeloga svog života. Ured mu je već dosadio i, kako je bio lijen, postao mu je težak i njegov lagan posao u uredu. Uvijek je rezultat njegovih razmišljanja bio: najveća je sreća u neradu. Pritom se sjetio da je utopio Camillea samo zato da bi se mogao oženiti Thérèsom i onda ništa više ne raditi. Njega je na ubojstvo navela najviše nada da će stati na Camilleovo mjesto, da će

njegovati i hraniti njega kao nekada Camillea te da će u svako doba imati sve što mu srce zaželi. Da ga je na zločin natjerala samo strast, ne bi bio ni toliko plašljiv ni toliko oprezan. On je htio zločinom osigurati sebi mir, spokojan život i trajno zadovoljenje svojih požuda. Sve su te misli dolazile ili svjesno ili nesvjesno. Govorio je sebi da je upravo sada trenutak da iskoristi Camilleovu smrt. I nabrajao je sve izgledе koji su se ukazivali pred njim kao sreća budućeg života: ostavit će ured i poživjeti u lagodnom neradu. Jest će, piti i onda prespavati mamurluk. Uvijek će biti oko njega strastvena žena da bude ravnoteža između njegove krvi i njegovih živaca. Ona će naslijediti četrdeset i još nekoliko tisuća franaka od gospođe Raquin, jer je ta sirota starica lagano umirala. Najzad će poživjeti životom sretna divljaka i zaboraviti sve. Laurent je sebi sve to govorio od trenutka kad je odlučeno da se on i Thérèse uzmu. Tražio je i druge koristi i bio radostan kad bi našao koju novu potkrjepu za vjenčanje s utopljenikovom udovicom. Koliko je god sanjario o sretnoj budućnosti, o životu provedenom u neradu i užicima, uvijek bi iznenada osjetio trnce na koži i na mahove bi ga obuzeo takav strah da mu je tjeskoba gušila svaku radost u grlu.

XIX.

Promišljena igra Thérèse i Laurenta dovela je do nekih rezultata. Thérèse se počela držati sumorno i očajno, što je već poslije nekoliko dana uznemirilo gospođu Raquin. Stara je gospođa htjela znati što je tako rastušilo njezinu nećakinju. I sada je mlada žena s izvanrednom spretnošću stala igrati ulogu neutješne udovice. Govorila je o dosadi, o nezadovoljstvu, o živcima i o svačemu ne kazujući zapravo ništa konkretno. Kad bi je njezina tetka salijetala pitanjima, odgovarala je da ne zna što je tako muči, te plače ne znajući ni sama zašto. Thérèse je neprekidno jecala, bolno se smiješila i šutjela usred očajne pustoši dućana u Prolazu du Pont-Neuf. Naposljetku se gospođa Raquin počela ozbiljno bojati za mladu ženu, koja je propadala i venula kao od nepoznate bolesti. Gospođa Raquin nije imala nikoga na svijetu osim te nećakinje i molila je Boga neka joj sačuva to dijete koje će joj zaklopiti oči. U toj njezinoj posljednjoj ljubavi bilo je i nešto egoizma. Bojala se da bi mogla umrijeti sama u dnu malog dućančića. I njezine su oči stalno slijedile mladu udovicu, ona je sa strahom proučavala tugu mlade žene i pitala se što bi mogla poduzeti da bi je izliječila od njezina nijemog očaja.

U tako teškim prilikama mislila je da mora pitati za savjet svoga starog prijatelja Michauda. Jednog četvrtka navečer zadrži ga ona u dućanu i povjeri mu svoje strepnje.

- Istina - odgovori joj starac iskrenom grubošću, prirođenom njegovoj bivšoj službi - i ja već duže vremena primjećujem da Thérèse propada, a vrlo dobro znam i zašto je tako žuta i tužna.

- Vi znate zašto? - upadne stara prodavačica. - Govorite brzo! Kad bismo je mogli izliječiti!

- Oh, za liječenje je lako - nasmije se Michaud. - Vašoj je nećakinji dosadno jer je već dvije godine sama uvečer u svojoj sobi. Njoj treba muž, to joj se vidi iz očiju.

Gruba iskrenost bivšega komesara bolno se dojmila gospođe Raquin. Ona je mislila da je rana koja u njoj krvari od one strašne nesreću u Saint-Quenu jednako živa i isto tako krvava u srcu mlade udovice. Kad je umro njezin Camille, ona je mislila da za njezinu nećakinju nema više muža. A eto, sad joj je Michaud rekao, s podsmijehom, da Thérèse boluje od potrebe za mužem.

- Udajte je što prije - reče on na polasku - ako nećete da vam sasvim uvene. To je moje mišljenje, draga gospođo, i vjerujte mi da je dobro.

Gospođa Raquin nije mogla odmah prihvatiti misao da je njezin Camille već zaboravljen. Bijedna je mati uvidjela da je ona jedina čuvala u srcu živu uspomenu na svoje drago dijete. Plakala je jer joj se činilo da je Camille umro drugi put. Kad se dobro isplakala, kad je sva klonula od tuge, stala je i nehotice razmišljati o Michaudovim riječima, priviknula se na ideju da kupi malo sreće za cijenu braka koji joj, zbog delikatnosti njezinih uspomena, po drugi put ubija sina. Kad se našla sama s Thérèsom, sumorna i slomljena usred ledene tišine dućana, osjećala se slabom. Nije bila od onih surovih i suhoparnih žena koje uživaju u vječnom očaju. U njoj je bilo i nježnosti i odanosti te iskrenih emocija, cjelovita dama koja je htjela živjeti u stvarnoj nježnosti. Otkako je njezina nećakinja zanimemila te postajala sve bljeđom i slabijom, život je staroj gospođi postao nepodnošljiv, a dućan joj se pričinjao grobom. Nedostajala joj je topla privrženost, život, milovanje i nešto blago i

veselo, što bi joj pomoglo mirno dočekati smrt. Te su joj nesvjesne želje i pomogle da prihvati misao o ponovnoj Thérèsinoj udaji. Štoviše, u neku ruku zaboravila je i svog sina. U mrtvome njezinom životu bilo je to kao uskrsnuće neke nove volje i duševnih napora. Tražila je za svoju nećakinju muža i to joj je ispunilo glavu. Taj izbor muža bio je za nju velik posao. Sirota je starica mislila pritom više na sebe nego na Thérèsu. Htjela ju je udati tako da bude sretna i ona sama jer se jako bojala da novi muž mlade žene ne pomuti posljednje dane njezine starosti. Zgražala se pri pomisli da će u svoj svakodnevni život uvesti nekog stranca; ta misao ju je sprječavala da otvoreno govori s nećakinjom o toj udaji.

Dok je Thérèse savršenom licemjernošću igrala komediju dosade i sloma, koju je stekla odgojem, Laurent je preuzeo ulogu osjećajnog i uslužnog čovjeka. On je izvršavao sve sitne potrebe za obje žene, posebno za gospođu Raquin, koju je upravo obasipao dužnom pažnjom. S vremenom je postao nužno potreban u dućanu. Jedini je on donosio nešto radosti u tu crnu rupu. Kad ga nije bilo, stara je prodavačica uvijek nešto tražila oko sebe, neraspoločena, kao da joj nešto nedostaje, kao da se vječno boji da će biti sama s Thérèsinim očajanjem. Uostalom, Laurent je poneku večer izostao samo zato da bi još bolje zasjeo. Dolazio je u dućan svaki dan poslije ureda i ostajao u njemu do zatvaranja. Obavljao je sve poslove i dodavao gospođi Raquin, koja je vrlo teško hodala, sve što joj je trebalo. Zatim je sjeo i razgovarao. Pronašao je neki glumački glas, blag i prodoran, kojim je stao milovati uši i srce dobre starice. Osobito se pretvarao da ga mnogo uznemiruje Thérèsino zdravlje, kao prijatelja, kao nježnog čovjeka kojemu duša trpi zbog tuđih bolova. Više puta je pozvao gospođu Raquin u stranu i plašio je, praveći se i sam prestrašen, promjenama što ih, kako je govorio, opaža na licu mlade žene.

- Uskoro ćemo je izgubiti - promrsio bi, plačljivim tonom. - Ne valja se pretvarati, ona je teško bolesna. Ah, jadna naša srećo, mirne i lijepe naše večeri!

Gospođa Raquin slušala ga je s tjeskobom. Laurent se štoviše usudio govoriti i o Camilleu.

- Vidite - govorio je gospođi - smrt moga prijatelja bila je za nju strašan udarac. Ona već dvije godine umire od onoga tužnoga dana kad je izgubila Camillea. Ništa je neće utješiti, ništa je neće izliječiti. Trebamo se s tim pomiriti.

Te bestidne laži tjerale su u plač staru gospođu, uspomena na Camillea smela bi je i dovela do očaja. Svaki put kad se spomenulo njegovo ime, ona bi zajecala, klonula i bila bi zagrlila svakoga tko bi spomenuo njezino jadro dijete. Laurent je dobro zapazio učinak bola i nježnosti pri samom spomenu toga imena. Mogao ju je natjerati u plač kad god je htio, slomiti je osjećajem koji joj je oduzimao jasan pogled na stvari; on je zlorabio tu svoju moć da bi je uvijek imao u svojoj vlasti. Svake večeri, premda mu se to posebice gadilo, počinjao je razgovor o rijetkom vrlinama, o dobrom srcu i o nježnoj duši Camilleovoj. Hvalio je svoju žrtvu savršenom bestidnošću. Na trenutke, kad bi se susreo s Thérèsinim pogledom, zadržao bi te i sam povjerovao u sve ono dobro što je govorio o utopljeniku. Onda bi naglo zamuknuo, obuzet iznenadnom i divljom ljubomorom, u strahu da će udovica zavoljeti čovjeka kojega je on bacio u vodu, kad ga sada tako ludo hvali. Za vrijeme čitavog razgovora plakala je gospođa Raquin, ne videći ništa oko sebe. Mislila je da je Laurent čovjek nježnog i plemenitog srca. Jedino se još on sjeća njezina sina, jedino je on govorio o njemu drhtavim i ganutim glasom. Otrla je suze i beskrajnom nježnošću pogledala mladog čovjeka. Voljela ga je kao svoje rođeno dijete.

Jednog četvrtka uvečer bijahu već Michaud i Grivet u blagovaonici kad je stigao Laurent, pristupio Thérèsi i zapitao je blago i uznemireno za zdravlje. Sjeo je trenutak do nje, igrajući ulogu odanog i uplašenog prijatelja. Dok su mladi sjedili jedno do drugoga i izmijenili nekoliko riječi, Michaud se prignuo i sasvim tiho rekao staroj trgovkinji:

- Takav muž bi trebao vašoj nećakinji. Nastojte da dođe do toga braka. Ako ustreba, mi ćemo vam pomoći.

Michaud se lukavo smješкао. U njegovim je mislima Thérèsi trebao snažan muž. Gospođi Raquin kao da je naglo sinulo. Ona je odjednom uvidjela sve koristi koje bi njoj osobno donio brak Thérèse i Laurenta. Taj bi brak samo pojačao veze, koje su već spajale nju i njezinu nećakinju s prijateljem njezina sina, s tim zlatnim srcem koje ih je svaku večer zabavljalo. Na taj način ne bi uvela u kuću nikakva neznanka, a ne bi se trebala bojati ni da će biti nesretna. Baš naprotiv. Dajući potporu Thérèsi, ispunila bi ona svoju starost jednom radosti više i našla u tom mladiću, koji joj već treću godinu iskazuje sinovljevu ljubav, drugog sina. Tako joj se činilo da će Thérèse biti manje nevjerna Camilleovoj uspomeni ako pođe za Laurenta.

Čitavu večer, dok su gosti igrali domino, promatrala je stara trgovkinja mladi par nježnim pogledima, po kojima su mladi čovjek i mlada žena razabrali da im je komedija uspjela i da je rasplet blizu. Michaud je prije odlaska razgovarao trenutak tiho s gospođom Raquin, a zatim srdačno stisnuo ruku Laurentu i rekao mu da će ga otpratiti dio puta. Odlazeći, izmijenio je Laurent brzi pogled s Thérèsom, pogled pun žurnih preporuka.

Michaud je preuzeo dužnost pripreme terena. Uvjerio se da je mladi čovjek vrlo odan gospođama, ali i vrlo iznenađen osnovom braka između Thérèse i njega. Laurent je ganuto dodao da on voli udovicu nesretnog prijatelja kao rođenu sestru pa mu se čini da bi počinio pravo svetogrđe kad bi je uzeo za ženu. Ali je bivši policijski komesar bio uporan. Nabrajao je stotine dobrih razloga ne bi li ga naveo na pristanak: govorio je štoviše kako je njegova dužnost vratiti gospođi Raquin sina, a Thérèsi muža. Malo-pomalo dao se Laurent nagovoriti. Najzad je popustio i prihvatio misao o braku kao ideju koja je pala s neba, a bila diktirana odanošću i dužnošću, kao bi rekao stari Michaud. Mislio je da je odnio veliku pobjedu i radovao se što je on prvi došao na ideju o tom braku koji će večerama četvrtkom vratiti njihovo staro raspoloženje.

Dok je Michaud tako razgovarao s Laurentom, šećući polagano obalom, gospođa Raquin govorila je gotovo jednako s Thérèsom. Kad joj je nećakinja, blijeda i teturajući kao uvijek, odlazila na počinak, stara ju je gospođa trenutak zadržala. Stala je nježnim glasom ispitivati i preklinjati da joj bude iskrena i da joj prizna uzrok jada koji je muči. A kad je od mlade žene dobila samo neodređene odgovore, stala joj je govoriti o ispraznosti udaje i naposljetku otvoreno upitala Thérèsu: ne želi li ona potajno ponovo se udati. Thérèse se branila govoreći da će ostati vjerna Camilleu. Gospođa Raquin je briznula u plač. Rekla je da žalost ne smije potrajati vječno. A kad je mlada žena viknula da joj nitko ne može nadomjestiti Camillea, ona je iznenada spomenula Laurenta. Zatim je bujicom riječi raspricala o razumnosti i prednostima takve veze. Izlila je svoju dušu, ponovila glasno sve o čemu je mislila čitave večeri. Naivnom sebičnošću prikazala je posljednje dane sreće između dvoje drage djece. Thérèse ju je slušala pognute glave, rezignirano i poslušno, spremna udovoljiti najsitnijim staričinim željama.

- Volim Laurenta kao brata - reče bolno kad je tetka zamukla - no kad vi to želite, nastojat ću ga zavoljeti kao muža. Hoću da vi budete sretni... Nadala sam se da ćete me ostaviti neka plačem u miru, no ja ću osušiti suze kad se radi o vašoj sreći.

I zagrlila je staru gospođu, koja je ostala iznenađena i zgranuta od pomisli da je ona prva zaboravila svoga sina. Liježući na počinak, gorko je zajecala gospođa Raquin, prebacujući sebi da je bila slabija od Thérèse, da je u svom egoizmu htjela brak na koji je mlada udovica pristala uz veliku žrtvu.

Sutra ujutro sastali su se Michaud i njegova stara prijateljica na kratki razgovor u prolazu pred dućanskim vratima. Priopćili su jedno drugome rezultate svojih napora i dogovorili se da će stvar provesti brzo i prisiliti mlade da se još iste večeri zaruče.

Uvečer, u pet sati, Michaud je već bio u dućanu kad je Laurent došao. Čim je mladi čovjek sjeo, bivši policijski komesar reče mu u uho:

- Pristala je.

Thérèse je čula tu grubu riječ i bestidno uprla oči u Laurenta. Ljubavnici su se nekoliko sekundi gledali kao da se savjetuju. Shvatili su da im valja prihvatiti položaj bez oklijevanja i okončali sve jednim udarcem. Laurent je ustao i uhvatio za ruku gospođu Raquin koja se svim silama naprezala da ne zaplače.

- Mamice - prihvati on sa smiješkom - ja sam sinoć govorio s gospodinom Michaudom o vašoj sreći. Vaša vas djeca hoće učiniti sretnom.

Sirota starica, čuvši kako je nazivaju mamicom, zaplače. Naglo uhvati Thérèsinu ruku i stavi je u Laurentovu ne smogavši ni riječi.

Ljubavnici su od tog dodira zadrhtali. Ostali su tako, držeći se za ruke. Mladi je čovjek prihvatio oklijevajući:

- Thérèse, hoćete li da učinimo život vašoj tetki veselim i mirnim?

- Hoću - odgovori mlada žena tiho. - To nam je i dužnost.

Tada se Laurent okrene gospođi Raquin i doda vrlo blijed:

- Kad je Camille pao u vodu, doviknuo mi je: - Spasi mi ženu, tebi je povjeravam! Držim da uzimajući Thérèse za ženu ispunjavam samo njegovu posljednju želju.

Thérèse je, slušajući to, pustila Laurentovu ruku. Osjetila je kao da ju je nešto udarilo u grudi. Slomila ju je Laurentova bestidnost. Pogledala ga je zapanjeno, dok se gospođa Raquin gušila u suzama i jedva izustila:

- Da, da, prijatelju, uzmite je za ženu, učinite je sretnom, moj će vam sin zahvaljivati iz groba.

Laurent je osjetio kako mu nestaje snage te se naslonio na stolicu. Michaud, koji je isto bio ganut do suza, približio ga je Thérèsi i rekao:

- Poljubite se, djeco, sada ste zaručeni.

Dotaknuvši se usnama udovičinih obraza, mladi je čovjek osjetio neku čudnu lagodu, a ona se trgnula kao da ju je taj poljubac opekao. To je bilo prvo njihovo milovanje pred svjedocima. Sva joj je krv pojurila u obraze, ona je osjećala da je crvena i zažarena, ona koja nije znala za stid i nikad se nije zarumenila u bestidnosti svojih milovanja.

Poslije te krize odahnuli su ubojice. Njihovo je vjenčanje bilo zaključeno. Napokon su se približili cilju za kojim su tako dugo čeznuli. Sve je bilo sređeno još iste večeri, a narednog četvrtka priopćena je ta odluka Grivetu, Olivieru i njegovoj ženi. Michaud je bio ve-seo. Pljeskao je rukama i neprestano ponavljao:

- Ja sam se tomu dosjetio, ja sam ih vjenčao... To će biti lijep par.

Suzanne je tiho poljubila Thérèsu. To jedno stvorenje, sasvim mrtvo i sasvim blijedo, osjećalo je duboko prijateljstvo prema mladoj udovici. Ona ju je voljela kao dijete s nekim dodatkom prigovora od straha. Olivier je čestitao tetki i nećakinji, a Grivet je dodao nekoliko neslanih šala kojima se nitko nije nasmijao. Uglavnom je društvo bilo očarano, osvježeno i izjavilo da je to najbolje što se moglo učiniti; zapravo, svi su se već vidjeli na svadbi.

Thérèse i Laurent su se držali dostojno i razumno. Njihove izjave nježnog i srdačnog prijateljstva bile su sasvim jednostavne. Oboje su izgledali kao da se žrtvuju. Njihova su lica ostala mirna i ničim nisu odavala užase i čežnje koji su ih razdirali. Gospođa Raquin promatrala ih je s blijedim smiješkom i nekom blagom zahvalnošću.

Trebalo je obaviti još neke formalnosti. Laurent je morao pisati ocu i zatražiti njegov pristanak. Stari seljak iz Jeufosse, koji je već gotovo zaboravio da ima sina u Parizu, odgovorio mu je s nekoliko riječi neka čini što ga je volja, neka se oženi ili objesi. Rekao mu je da mu nikad neće dati ni sua, a za njegove ludorije nije ga briga. Takav je pristanak vrlo uznemirio Laurenta.

Kad je gospođa Raquin pročitala pismo toga tvrdoga oca, počinila je u zanosu svoje staračke dobrote jednu glupost. Prepisala je na svoju nećakinju četrdeset i nekoliko tisuća franaka, što ih je posjedovala, dala mladencima svu svoju imovinu uzdajući se u njihovo dobro srce i žudeći da uz njih bude sretna. Laurent nije ništa donio u brak. Rekao je da neće dovijeka ostati u uredu i da će se po svoj prilici baciti na slikarstvo. Uostalom, budućnost je maloj obitelji osigurana. Kamate od četrdeset i nekoliko tisuća franaka, ako se dodaju prihodima trgovine, morale su osigurati dosta lagodan život Thérèsi, njezinoj tetki i njemu. Imat će upravo dosta da budu sretni.

Pripreme za vjenčanje obavljene su u velikoj žurbi. Skratili su formalnosti koliko god je bilo moguće. Čovjek bi rekao da su svi žurili ugrati Laurenta u Thérèsinu sobu. Napokon je svanuo željeni dan.

XX.

Ujutro su se Laurent i Thérèse, svatko u svojoj sobi, probudili s istim osjećajem duboke radosti. Oboje je mislilo da je to bila posljednja noć užasa. Neće više spavati sami i branit će se zajedno od utopljenika.

Thérèse je otvorila oči i čudno se nasmijala pogledavši na svoju ogromnu postelju. Ustala je, zatim se polagano obukla i stala čekati Suzanne koja je trebala doći i pomoći joj pri oblačenju vjenčane haljine.

Laurent se uspravio na svojoj postelji. Ostao je tako nekoliko trenutaka praštajući se od potkrovlja koje mu se sada činilo strašnim. Konačno će ipak ostaviti tu rupu i doći do žene. Bio je prosinac. Drhtao je od studeni. Skočio je iz postelje misleći kako će mu navečer biti toplo. Gospođa Raquin, znajući da on nema novaca, gurnula mu je prije osam dana u ruku novčanicu od pet stotina franaka, cijelu svoju ušteđevinu. Mladi čovjek uzeo je taj dar bez oklijevanja i obukao novo odijelo. Između ostaloga, kupio je tim novcem uobičajene darove Thérèsi.

Preko dvije stolice bile su prebačene crne hlače, kaput, bijeli prsluk, košulja i kravata od fine svile. Laurent se nasapunao, namirisao tijelo bočicom kolonjske vode, a zatim se polagano počeo dotjerivati. Htio je biti lijep. Kad je pričvršćivao ovratnik, tvrdi i visoki ovratnik, osjetio je na vratu jaku bol. Puce ovratnika izmaklo mu se iz prstiju, postao je nestrpljiv i činilo mu se da ga uštirkano platno zasijeca u meso. Htio je to vidjeti, pa je podigao bradu. Tada je primijetio Camilleov ujed, crveni Camilleov ujed. Ovratnik je malo oderao brazgotinu. Laurent je stisnuo usne i problijedio. Pogled na tu brazgotinu, koja mu je naružila vrat, zbunio ga je i uplašio. Bacio je ovratnik i izabrao drugi, savivši ga sasvim oprezno oko vrata. Zatim se počeo odijevati. Kad je silazio, potpuno se ukočio u novom odijelu. Nije se usudio okrenuti glavom jer bi rub tog gumiranog platna uvijek povrijedio ranu koju su utopljenikovi zubi načinili u njegovu mesu. Pateći silno od tih oštih uboda, popeo se u kola i pošao do Thérèse da je povede u općinu, a potom u crkvu.

Putem je uzeo svjedoke: jednog namještenika iz Orleanske željezničke kompanije i starog Michauda. Kad su stigli u dućan, svi su već bili spremni. Tu su bili Grivet i Olivier, kao Thérèsini svjedoci, i Suzanne koja je promatrala mladenku kako male djevojčice promatraju lutku koju su same obukle. Gospođa Raquin nije mogla hodati, ali je htjela svuda pratiti svoju djecu. Digli su je u kola i krenuli.

Na općini i u crkvi sve je prošlo u potpunom redu. Svi su primijetili i pohvalili mirno i skromno držanje mladenaca. Ceremonijalno "da" izgovorili su s toliko osjećaja da se raznježio i sam Grivet. Bili su kao u snu. Ali kad bi ostali mirno sjedeći ili klečeći jedno do drugoga, spopale bi ih i nehotice okrutne misle i stale ih mučiti. Jedno je izbjegavalo pogled drugoga, a kad su se popeli u kola, činilo im se da su sada jedno drugom više tuđi nego prije.

Bilo je odlučeno da se svadba proslavi u obitelji, i to u malom restoranu na Bellevilleu. Jedini su gosti bili Michaud i Grivet. Čekajući šest sati, svadbena je povorka šetala kolima uzduž avenije, a zatim krenula u krčmicu gdje je već bio prostrt stol za sedam osoba u maloj, žutoj prostoriji, tu gdje se osjećao vonj prašine i vina.

Večera je prošla u osrednje veselom raspoloženju. Mladenci su bili ozbiljni i zamišljeni. Već od jutros ih je obuzelo nešto čudnovato, a nisu pokušavali sebi to objasniti. Od prvog trena smela ih je brzina formalnosti i obreda, koji su ih zauvijek svezali. Poslije toga kao da ih je uljuljala i uspavala duga šetnja po avenijama. Činilo im se kao da je ta šetnja potrajala mjesecima. Uostalom, oni su puštali sasvim strpljivo da ih voze monotonijom ulica, promatrajući dućane i prolaznike ukočenih očiju, obuzeti stravom koja je u njima otupila sve osjećaje i kojoj su oni htjeli pobjeći, pokušavajući se ponekad nasmijati. Kad su ušli u krčmu, osjećali su na plećima težak umor. Lomio ih je sve veći strah.

Sjedeći za stolom jedno prema drugom, usiljeno su se smiješili i padali u teško sanjarenje. Jeli su, razgovarali i kretali udove mehanički, poput strojeva. U tu ustajalu tromost navirale su uvijek iste misli. Bili su vjenčani, a nisu osjetili da se dogodilo nešto novo. To ih je silno čudilo. Činilo im se da ih još uvijek dijeli neki ponor i pitali se kako će prijeći preko njega. Izgledalo im je kao da su još uvijek pred ubojstvom i kao da među njima postoji neka stvarna zapreka. Zatim bi se iznenada sjetili da će za nekoliko sati spavati zajedno. Tada bi se promatrali začuđeno i ne shvaćajući zbog čega će im to biti dopušteno. Nisu osjećali svoju vezu nego su štoviše slutili da će ih netko silom rastaviti i baciti daleko jedno od drugoga.

Gosti, koji su se glupavo cerekali oko njih, htjeli su čuti kad će mladenci prijeći na "ti". Thérèse i Laurent, da bi otjerali svaku sumnju, gurkali se, rumenjeli se, a ipak se nisu mogli odlučiti da se pred svijetom ponašaju kao ljubavnici.

Čekanjem su se istrošile sve njihove čežnje i nestalo čitave njihove prošlosti. Nestalo je njihovih silnih žudnji za užitkom i oni su zaboravljali i na svoju unutrašnju radost, duboku radost koja ih je prije obuzimala pri pomisli da se više neće morati bojati. Bili su naprosto slomljeni događajima toga dana. Sjedili su na svojim stolicama nijemi, smiješeći se, ne očekujući ništa, ne nadajući se ničemu. Na dnu svoje potištenosti osjećali su samo bolnu i pustu tjeskobu.

Laurent je pri svakoj kretnji vratom osjećao jaku bol koja mu je izjedala meso. Ovratnik ga je rezao, a Camilleov ugriz mučio sjećanjem. Dok im je načelnik čitao zakon, a svećenik govorio o Bogu, Laurent je tijekom cijeloga dana osjećao kako mu zubi utopljenikovi zadiru u kožu. Na trenutke mu se činilo da mu mlaz krvi teče niz prsa, pa će crvenim uprljati njegov bijeli prsluk.

Gospođa Raquin je zahvalila mladencima na njihovoj ozbiljnosti. Bučna radost povrijedila bi jednu majku. Ona je vidjela svoga nevidljivog sina kako predaje Thérèsu u Laurentove ruke. Grivet nije imao takvih osjećaja. Njemu je svadba bila tužna i uzalud je nastojao razveseliti je, usprkos Michaudovim i Olivierovim pogledima koji bi ga prikovali za stolicu svaki put kad je htio izvaliti kakvu glupost. Ipak mu je jednom uspjelo nazdraviti.

- Pijem u zdravlje djece naših mladenaca - reče nestašno.

Trebalo se kucnuti. Thérèse i Laurent su samo problijedili na te Grivetove riječi. Nikad nisu ni pomislili da bi mogli imati djece. Ta ih je misao prošla poput ledene jeze. Kucnuli su se nervozno i pitali se prestrašenim očima zašto su tu, među tim ljudima, jedno nasuprot drugome.

Društvo je ustalo rano. Uzvanici su htjeli otpratiti mladence do bračnog kreveta. Prošlo je tek devet i pol sati kad se povorka vratila u dućan. Draguljarka je sišla malo prije dolje i sjedila sada pred kutijom, presvučenom modrim baršunom. Znatiželjno je podigla glavu i s osmijehom pogledala mladence. Oni su ulovili taj pogled i uplašili se. Možda je ta starija znala za njihove nekadašnje sastanke.

Thérèse se povukla u svoju sobu s gospođom Raquin i Suzannom. Muškarci su ostali u blagovaonici dok je mladenka spremala svoju noćnu toaletu. Laurent, kako je bio klonuo i slab, ni najmanje nije bio nestrpljiv. Ravnodušno je slušao krupne šale staroga Michauda i Griveta koji su dali srcu oduška kad su se žene udaljile. Kad su Suzanne i gospođa Raquin izišle iz ložnice i stara trgovkinja ganuto rekla mladom čovjeku da ga njegova žena čeka, Laurent je zadrhtao i ostao na tren ukočen. Zatim je grozničavo stisnuo svima ruke i upao k Thérèsi, držeći se za vrata kao pijan.

XXI.

Laurent brižno za sobom zatvori vrata i ostane trenutak naslonjen na njihov okvir, gledajući po sobi nemirno i zbunjeno.

U kaminu je plamsala jasna vatra, bacajući dugačke snopove žutoga svjetla, što je poigravalo po stropu i po zidovima. Soba je bila obasjana živim i drhtavim svjetlom, tako da je i lampa na stolici bila blijeda zbog te svjetlosti. Gospođa Raquin je htjela koketno urediti sobu koja je sva bila u bijelom, namirisana i upravo kao stvorena za gnijezdo jednoj mladoj i svježoj ljubavi. Obrubila je postelju čipkama i ispunila vaze na kaminu velikim buketima ruža. Sobom se prelijevahu blaga toplina i mlaki mirisi. U drhtavoj tišini sobe pucketalo je suho drvo na ognjištu. Čovjek bi rekao da se nalazi u sretnoj osami, u nepoznatom, toplom i ugodnom kutu, kamo ne dopire buka svijeta, u kutu koji je stvoren za senzualnosti, misterij strasti.

Thérèse je sjedila na niskoj stolici desno od kamina. Poduprvši bradu rukama, uporno je promatrala žive plamenove. Kad je Laurent stupio u sobu, nije ni trepnula okom. U samoj podsuknji i haljetku porubljenom čipkama, bila je posve bijela u žarkom sjaju ognjišta. Haljetak joj se malo spustio i jedan dio ramena otkrio je svoju ružičastu boju, napola pokriven pramenom crne kose.

Laurent je pošao nekoliko koraka naprijed, ne govoreći ni riječi. Skinuo je kaput i prsluk. Ostavši u košulji, zagledao se opet u Thérèsu koja se nije ni makla. Kao da je oklijevao. Zatim je ugledao Thérésino rame i dršćući se prignuo da bi priljubio svoje usne na голу kožu. Mlada se žena naglo okrenula i izmaknula rame. Uprla je u Laurenta tako čudan i preziran pogled da je on uzmaknuo, smeten u nelagodi, kao da je i njega samoga obuzeo užas i odvratnost.

Laurent je sjeo nasuprot Thérèsi s druge strane kamina. Ostali su tako nijemi i nepomični čitavih pet minuta. Na trenutke bi zaiskrila crvenkasta svjetlost iz kamina, a licima ubojica prošarali bi krvavi odsjaji.

Prošle su gotovo dvije godine da se ljubavnici nisu našli zajedno u istoj sobi. Od dana kad je Thérèse došla u Ulicu Saint-Victor s idejom o ubojstvu, nisu više imali ljubavnih sastanaka. Opreznost, strah i promišljenost uspokojili su njihovo tijelo. Tek izdaleka dopustili bi sebi koji stisak ruke i koji potajni poljubac. Kad su planuli novom strašću poslije Camilleova ubojstva, neprekidno su se svladavali čekajući na bračnu noć. A sada je evo došla i ta bračna noć, a oni stoje jedno kraj drugoga s nelagodom, obuzeti nenadnom tjeskobom. Trebali su samo pružiti ruke i utonuti u strastveni zagrljaj, a eto, ruke su im klonule kao da su već umorne i presite ljubavi. Činilo se kao da su ih potpuno slomili događaji toga dana. Strastveni njihovi snovi ostvarili su se na čudnovat način: bilo je dovoljno što su ubili Camillea i oženili se, dovoljno je bilo da se Laurentove usne taknu Thérésina ramena pa da njihova strast bude zadovoljena do odvratnosti i grozote.

Nastojali su naći u sebi barem nešto od one strasti koja ih je nekada mučila. Činilo im se kao da više nemaju ni mišića ni živaca. Njihova je zabuna rasla, njihov nemir bivao sve veći. Stidjeli su se što su jedno prema drugomu tako nijemi i sumorni. Željeli su snage da se zagrle i da se lome, samo da u vlastitim očima ne izgledaju kao budale. Čemu? Riskirali su ubojstvo jednoga čovjeka i upravo odigrali ružnu komediju da bi se mogli potom svakog trena baciti u brlog strasti, a sada eto sjede na dva kraja kamina, ukočeni, iscrp-

ljeni, s pometnjom u duši, mrtva tijela. Takav im se rasplet činio strahovito i okrutno smiješan. Laurent počne govoriti o ljubavi sjećajući se nekadašnjih uspomena: htio je u mašti razbuditi staru nježnost.

- Thérèse - reče naginjući se prema mladoj ženi - sjećaš li se naših popodneva u toj sobi?... Dolazio sam na ta vrata... Danas sam došao na ova... Sada smo slobodni. Sada ćemo se moći ljubiti u miru.

Govorio je kao da oklijeva i bez snage. Mlada se žena zgrčila na niskoj stolici i gledala neprekidno u plamen, sanjareći i ne slušajući muža. Laurent je nastavio:

- Sjećaš se? Ja sam onda sanjao. Htio sam provesti s tobom čitavu noć, zaspati u tvojim rukama i probuditi se sutra dan od tvoga milovanja. Sad ću ostvariti taj san.

Thérèse se trgnula kao da je iznenađena što čuje neki glas koji joj je šaptao u uho. Okrenula se prema Laurentu čijim se licem u tom trenu preli crvenkasti odsjaj iz kamina. Pogledala je to krvavo lice i zadrhtala.

Mladi je čovjek nastavljao, još zbunjeniji, još nemirniji:

- Mi smo uspjeli, Thérèse. Slomili smo sve prepreke i sada smo svoji... Budućnost je naša, zar ne? Budućnost mirne sreće, udovoljene ljubavi... Camillea više nema...

Laurent zastane suha grla, gušeći se, ne mogavši nastaviti. Pri spomenu Camilleova imena Thérèse osjeti udarac u grudi. Ubojice se gledahu zapanjeno, blijedi i drščući. Žuto svjetlo ognjišta neprekidno je plesalo po stropu i zidovima. Širio se blagi miris ruža, a pucketanje drva čulo se kao neznatni suhi šum u tišini.

Uspomene su se vratile. Camilleova sablast ispriječila se među mladencima prema ognju koji je plamsao. Thérèse i Laurent su osjetili u toplom zraku, koji su udisali, hladni i vlažni vonj utopljenika. Znali su da je mrtvac tu, blizu njih, i pogledavali jednu u drugo ne usuđujući se ni maknuti. I u njihovom se sjećanju ponovila cijela užasna povijest njihova zločina. Dovoljno je bilo spomenuti žrtvu da ih ona ispuni prošlošću, da ih prisili da iznova prožive sve strahote ubojstva. Nisu izustili ni riječi. Gledali su se i istodobno vidjeli istu sablast. To izmjenjivanje zaplašenih pogleda, to nijemo pričanje o ubojstvu izazvalo je kod njih užasnu i nepodnošljivu tjeskobu. Živci su im se napeli do krajnosti, nastupila je kriza. Mogli bi vikati, a možda se i tući. Laurent se naglo trgnuo od strašne ekstaze koja ga je obuzimala kad bi pogledao Thérèse. Učinio je nekoliko koraka po sobi. Skinuo je cipele i navukao papuče. Zatim je iznova sjeo do kamina i pokušao razgovarati o nevažnim stvarima.

Thérèse je shvatila njegovu želju. Mučila se svom snagom da bi odgovorila na njegova pitanja. Govorili su o kiši i lijepom vremenu. Htjeli su se prisiliti na kakav banalan razgovor. Laurent je rekao da je u sobi vruće, a Thérèse da propuh vuče ispod malih vrata na stepenicama. Oboje su naglo zadrhtali, okrenuvši se prema malim vratima. Mladi je čovjek požurio govoriti o ružama, o ognju, o svemu što je vidio u sobi. Žena se upinjala i nalazila kratke riječi samo da razgovor ne zastane. Odbili su se jedno od drugoga. Nastojali su zaboraviti što su jedno drugomu, te se ponašati kao neznanci koje je neka čudnovata sudbina dovela zajedno.

Ali usprkos njihovoj volji, kao nekim čudom, dok su izgovarali puste riječi, pogađali su međusobno misli koje su se krile iza tih banalnosti i njihovih riječi. Uporno su mislili na Camillea. Njihove su oči i dalje gledale u prošlost. Pored glasnog razgovora o nevažnim stvarima, vodili su pogledima drugi, nijemi razgovor. Riječi koje bi tu i tamo rekli nisu značile ništa, bile su nesuvisle i nisu imale nikakve veze. Čitavo se njihovo biće vezalo za

tu tihu izmjenu najstrašnijih uspomena. Dok je Laurent govorio o ružama ili o vatri, o ovom ili onom, Thérèse se činilo da je on sjeća borbe u barci, na Camilleov mukli pad. A kad bi Thérèse odgovorila na kakvo beznačajno pitanje sa "da" ili "ne", Laurent je razumio da mu ona govori kako se sjeća ili ne sjeća koje potankosti zločina. Razgovarali su tako iskreno, bez riječi koje su govorile o nečem drugom. Kako nisu bili svjesni riječi, pratili su potajne misli koje su odmah mogli izgovoriti naglas. Takvo pogađanje misli i ta upornost njihovog pamćenja koja im je bez prekida dočaravala Camilleov lik, vodila ih je malo-pomalo u ludilo. Vidjeli su dobro da se poznaju i da bi inače riječi same izlazile iz njihovih usta, spominjale utopljenika, pričale o zločinu. Najzad su stisnuli usne i prekinuli razgovor.

U teškoj tišini koja je nastala ubojice su se i dalje bavili žrtvom. Činilo im se da im pogledi izmjenično prodiru u meso i ostavljaju u njemu jasne i oštre fraze. Povremeno im se pričinjalo da viču iz svega glasa. Osjetila su ih varala pa ime je pogled postao nekom vrsti osjetljivoga sluha. Tako su dobro čitali misli sa svojih lica da su te misli dobile neki čudni i jasni zvuk koji je razdirao čitav njihov organizam. Ne bi se bolje razumjeli ni da su vikali iz svega glasa: "Mi smo ubili Camillea, a njegov je leš tu, pružen među nama i leđi naše tijelo!" I strašna su priznanja postajala sva razgovjetnija i sve upornija u mirnom i sumornom zraku sobe.

Laurent i Thérèse su započeli taj nijemi razgovor još onog dana kad su se prvi put vidjeli u dućanu. Zatim su se uspomene redale jedna za drugom. Oživljavali su uspomene na trenutke užitka, na oklijevanja i bjesnila te onaj strašni trenutak zločina. Tu su se njihove usne stegnule i oni prestaše govoriti u strahu da i nehotice ne spomenu Camillea. Pomislili su na utopljenikovo tijelo, ispruženo na ploči u Morgui. Laurent je jednim pogledom izrekao sav svoj užas Thérèsi, a Thérèse, stjerana u kut i prisiljena kao nekom čeličnom rukom otvoriti usta, nastavi odjednom razgovor glasno:

- Ti si ga vidio u Morgui? - upita Laurenta i ne spominjući Camillea.

Činilo se da je Laurent čekao to pitanje. On ga je već cijeli sat čitao na bijelom licu svoje žene.

- Da - odvrati on prigušeno.

Ubojice su zadrhtali. Približili su se vatri. Ispružili su ruke pred plamenom kao da je ledeni dah nenadano prostrujao toplom sobom. Trenutak su šutjeli, ukočeni i zgrčeni. Zatim Thérèse gluho nastavi:

- A je li se vidjelo da je mnogo trpio?

Laurent nije mogao odgovoriti. Učini kretnju užasa, kao da želi otjerati neku odvratnu viziju. Ustane, ode do postelje i naglo se vrati, prilazeći raširenih ruku Thérèsi.

- Zagrlj me - reče izdužujući vrat.

Thérèse je ustala, sva blijeda u svojoj noćnoj toaleti. Okrenula se napola, naslonivši se laktom na mramornu ploču kamina. Pogledala je Laurentov vrat. Na bijeloj koži ugledala je crvenkastu mrlju. Bujica krvi koja je navrla povećala je tu mrlju i ona je postala žarkocrvenom.

- Zagrlj me, zagrlj me - ponovi Laurent, zažarena lica i vrata.

Mlada je žena još jače okrenula glavu kako bi izbjegla poljubac i, pokazavši prstom na Camilleov ožiljak, upita muža:

- Što ti je to? Nisam još vidjela tu tvoju ranu.

Laurentu se učinilo da mu je Thérèsin prst razderao grlo. Od dodira tog prsta naglo se trgnuo i uzmaknuo, zaviknuvši od bola.

- To - reče mucajući - to...

Oklijevao je, ali nije mogao lagati i protiv volje rekao je istinu.

- Camille me ugrizao, znaš, u barci. To nije ništa. Već je prošlo... Zagrlj me, zagrlj me!

I bijednik je pružao vrat koji mu je žario. Želio je da ga Thérèse poljubi u brazgotinu. Mislio je da će poljubac te žene ublažiti tisuću igala koje su mu razdirale meso. On se nudio podignute brade i pružena vrata. Thérèse, gotovo izvaljena na mramor kamina, učini kretnju krajnjeg gađenja i vikne moleći:

- O ne, ne tu... To je krvavo.

Klonula je na nisku stolicu, dršćući, s glavom među rukama. Laurent je ostao zapanjen. Spustio je bradu i neodređeno promatrao Thérèsu. Zatim je jednim zamahom, kretnjom divlje životinje, uhvatio njezinu glavu u svoje široke ruke i silom pritisnuo njezine usne na svoj vrat, upravo na Camilleov ugriz. Držao je i drobio jedan trenutak tu žensku glavu na svojoj koži. Thérèse se pustila, muklo jecala i gušila na Laurentovom vratu. Kad se oslobodila njegovih prstiju, s gađenjem je otrgnula svoja usta i pljunula u ognjište. Nije izustila ni riječi.

Laurent se zastidio svoje grubosti i stao polagano hodati idući od postelje do prozora. Samo patnja i užasna vatra natjerale su ga da zatraži poljubac od Thérèse, a kad su Thérèsine usne ostale hladne na užarenoj brazgotini, on je trpio još više. Taj ga je silom dobitveni poljubac slomio. Ni za što na svijetu ne bi primio drugi, toliko ga je taj udarac zabolio. Počeo je promatrati ženu s kojom odsad treba živjeti i koja je ležala pred kaminom, dršćući i okrenutih leđa. Ponavljao je sebi da ne ljubi više tu ženu i da ona više ne ljubi njega. Više od sata ostala je Thérèse slomljena, a Laurent je šetao po sobi. Oboje je s užasom uvidjelo da je njihova strast mrtva, da su ubijajući Camillea ubili i svoju požudu. Oganj se polako gasio. Nad pepelom je sjalo ružičasto svjetlo. Malo-pomalo postala je toplina u sobi zagušljivom. Cvijeće je venulo i širilo tugaljiv i težak miris.

Odjednom se Laurentu pričini da je imao halucinaciju. Kako se okrenuo, idući od prozora prema krevetu, ugledao je Camillea u sjenovitom kutu između kamina i ormara. Lice njegove žrtve bilo je zelenkasto i zgrčeno, onakvo kako ga je ugledao na ploči u Morgui. Laurent je stao kao ukopan, klecajući, naslanjajući se na pokućstvo. Na mukli uzdah, koji mu se oteo iz grudi, Thérèse je digla glavu.

- Eno ga, eno ga - promucio je Laurent zaprepašteno.

I pruženom je rukom stao pokazivati u sjenovit kut gdje je vidio kobno Camilleovo lice. Thérèse se zaprepaštena od užasa stisnula iza njega.

- To je samo njegova slika - promrmlja ona tiho kao da bi je naslikan lik njezinoga prvog muža mogao čuti.

- Njegova slika - ponovi Laurent kojemu se kosa digla.

- Pa znaš, slika koju si ti radio. Danas ju je tetka trebala odnijeti k sebi pa ju je sigurno zaboravila skinuti.

- Jest, bogami, njegova slika...

Ubojica je jedva prepoznao sliku. Gotovo je i zaboravio da je on sam slikao te izobličene crte i nagomilao te prljave boje koje su ga gonile u užas. U grozi je vidio sliku onakvom kakva je i bila: odvratna, loše crtana, ružna, pokazujući na tamnoj pozadini izduženo lice

leša. Njegovo ga je djelo zaprepastilo i slomilo ga svojom užasnom ružnoćom. Naročito su se usred mekanih i žučkastih obraza isticala dva modra oka, sjećajući ga na trule oči utopljenika u Morgui. Zatim je razabrao okvir i malo-pomalo se smirio.

- Daj, skini ga - reče tiho mladoj ženi.

- Ne, ne, ja se bojim - odgovori ona i zadržće.

Laurent se iznova počeo tresti. Na trenutke bi nestajalo okvira i on ne bi vidio ništa nego tek bijele oči koje su dugo, dugo piljile u njega.

- Molim te - nastavi preklinjući svoju životnu suputnicu - skini ga.

- Ne, ne!

- Okrenut ćemo ga k zidu i nećemo se više bojati.

- Ne, ja ne mogu.

Strašljivi i jadni ubojica gurao je mladu ženu k slici, krijući se iza njezinih leđa kako bi se oteo pogledima utopljenika. Ona se izmaknula, a onda se on htio pokazati hrabrim. Približio se slici i pružio ruku tražeći čavao. Ali ga je sa slike gledao tako težak, tako odvratn i tako prodoran pogled da je Laurent bio pobijeden, te je uzmaknuo gundajući:

- Ne, imaš pravo, Thérèse, ne možemo. Neka ga skine tetka.

Opet je stao hodati po sobi gore-dolje spustivši glavu, osjećajući da ga slika gleda i slijedi očima. Na trenutke nije mogao ne pogledati sliku ispod oka. Tada bi na dnu sjene uvijek opazio uporan i leden utopljenikov pogled. Misao da je Camille bio tu, u kutu, i da je vrebao na nj upravo za njegove prve bračne noći, ispitujući Thérèse u njega, učinila je Laurenta gotovo ludim od užasa i očaja.

Od jedne stvari, kojoj bi se svatko drugi nasmejao, Laurent je sasvim izgubio glavu. Sjedeći tako pred kaminom, učini mu se odjednom kao da nešto u sobi grebe. Probljedi i pomisli da to dolazi od portreta, da Camille izlazi iz okvira. Zatim shvati da taj šum dolazi od malih vrata što vode na stepenice i pogleda Thérèse koju je jednako stao obuzimati strah.

- Netko je na stubama - promrmlja on. - Tko bi to mogao biti?

Mlada žena ne odgovori. Oboje pomisliše na utopljenika, čelo im probi ledeni znoj. Sklonili su se u dno sobe očekujući da se naglo otvore vrata, a s njih se na pod sruši Camilleov leš. Kako je šum trajao i dalje te postajao sve reskiji i rjeđi, mislili su da njihova žrtva kida nekad drvo da bi ušla u sobu. Cijelih pet minuta nisu se usudili ni maknuti. Najzad se začulo mijaukanje. Laurent se približi vratima i ugleda prugastog mačka gospođe Raquin, koji je neoprezno ostao zatvoren u sobi i htio izići, grebajući nekad po malim vratima. François se uplašio Laurenta. Najednom je skočio na stolicu naježenih dlaka, ukočenih šapa i zagledao se u gospodara okrutnim i tvrdim očima. Mladi čovjek nije volio mačke, a François ga je pogotovo tjerao u bijes. U tom grozničavom i tjeskobnom trenutku mislio je da će mu mačak skočiti u lice kako bi osvetio Camillea. Ta životinja mora znati sve: u mačkovim okruglim očima sjala je jedna misao i Laurent je zatvorio oči pred upornim pogledom životinje. Htio je udariti Françoisu nogom, ali je Thérèse viknula:

- Ne tuci ga!

Taj krik izazva u Laurentu nekakav osobit dojam. Glavom mu je prostrujala luda misao.

- Camille je ušao u mačka - pomisli - treba ubiti tu životinju. Gleda me kao čovjek.

I nije udario mačka u strahu da mu François ne odgovori Camilleovim glasom.

Sjetio se Thérèsinih šala u vrijeme njihovih prvih odnosa kad je taj mačak bio svjedokom poljubaca kojima su se darivali. Rekao je da životinja odviše toga zna i da je treba baciti kroz prozor.

Ali nije imao hrabrosti izvesti svoju namjeru. François je ostao u borbenom položaju. Ispruženih pandži i dignutog vrata slijedio je u nekoj mukloj razdraženosti, upravo gospodskim mirom, i najmanji pokret svog neprijatelja.

Laurenta je zbunjivao metalni sjaj njegovih očiju, požurio se otvoriti mu vrata blagovao-nice, i mačak je izjurio iz sobe s oštrim mijaukom.

Thérèse je iznova sjela pred utrnulo ognjište. Laurent je nastavio svoje hodanje od kreveta do prozora. Tako su čekali dan. Nije im palo na pamet leći.

Njihova put i njihova srca bili su mrtvi. Ispunila ih je jedina želja: izići iz te sobe gdje su se već gušili. Osjećali su užas činjenice da su zatvoreni zajedno i udišu zrak. Htjeli su da bude netko uz njih, da razbije njihovu samoću i izvuče ih iz te okrutne zabune u kojoj su se našli, stojeći jedno prema drugom bez riječi, a nisu u stanju razbuditi svoje strasti.

Mučila ih je njihova duga šutnja. Ta je šutnja bila teža od gorkih i očajnih bolova i oni su svoje nijeme prijekore posve jasno čuli u tihoj sobi.

Konačno je svanuo dan, prljav i bjelkast, te donio sa sobom žestoku studen.

Kad je blijeda svjetlost ispunila sobu, Laurent se osjetio mnogo mirniji. Hrabro je pogledao Camilleovu sliku i opazio da je portret onakav kakav je bio.

Thérèse je ustala i razbacala postelju da bi prevarila tetku i dala joj iluziju sretne noći.

- Ah - reče Laurent grubo - nadam se da ćemo večeras bolje spavati... Te djetinjarije ne mogu više potrajati.

Thérèse mu se zagleda duboko u oči.

- Znaš - nastavi on - ja se nisam ženio da nam noći tako prolaze... Mi smo prava djeca... Ti si me zbunila svojim licem iz drugog svijeta. Večeras ćeš biti veselija i nećeš me plašiti, zar ne?

Prisilio se na smijeh ne znajući ni sam zašto se smije.

- Nastojat ću - odvrati muklo mlada žena.

Tako je protekla prva bračna noć Thérèse i Laurenta.

XXII.

Sljedeće noći bile su još okrutnije. Ubojice su htjeli noću biti sami, udvoje, i zajedno se braniti od utopljenika. Ali nekim čudom, otkako su bili zajedno, bojali su se još više. Očajavali su, mučili svoje živce, podlijegali žestokim krizama patnje i tjeskobe, izmjenjujući tek kratke riječi i jednostavne poglede. Kod najmanjeg razgovora, kod najmanjeg sučeljavanja krv bi im jurnula pred oči i oni su padali u ludilo.

Thérèsina slabašna i nervozna narav čudnovato je djelovala na tešku i sangviničnu Laurentovu narav. Različitost njihovih temperamenata učinila je od tog čovjeka i te žene čvrsto povezan par, stvorivši među njima neku vrstu ravnoteže i upotpunivši na neki način njihove organizme. Ljubavnik je davao svoju krv, a ljubavnica svoje živce i oni su živjeli jedno u drugome s vječnom potrebom za grljenjem i poljupcima, koji su regulirali mehanizam njihovih bića. No sada je nastao neki preokret. Prevladali su suviše razdraženi Thérèsini živci. Laurent se, pod žestokim utjecajem mlade žene odjednom našao u punoj živčanoj razdraženosti.

Bilo bi zanimljivo proučavati promjene koje se često događaju u izvjesnim organizmima pod utjecajem određenih prilika. Te promjene u tijelu uvijek izazivaju promjene u mozgu i cijelom ljudskom biću. Prije no što je upoznao Thérèsu, Laurent je bio težak, miran i promišljen, provodeći sangviničan život seljačkog sina. Spavao je, jeo i pio kao životinja. U svakodnevnom životu disao je dubokim i teškim dahom, zadovoljan sam sa sobom, malo otupio od svoje debljine. Jedva bi koji put u dnu svoje mase osjetio neko golicanje. To je golicanje razbuktala Thérèse u strašne potrese. Ona je učinila da se u tom ogromnom, debelom i mlohavom tijelu razvio živčani sustav ogromne osjetljivosti. Laurent, koji je prije uživao život više krvlju nego živcima, dobio je sada beskrajno osjetljiva čula. U njemu se naglo razbudio nervni život, za njega sasvim nov poslije prvih poljubaca njegove ljubavnice. Taj mu je život otkrio nova zadovoljstva i toliko izoštrio živce da je u početku bio kao lud. Izgubljeno se prepuštao tim opojnim krizama. Izgubio je svoj mir, svoju težinu i nije više živio pospanim i mrtvim životom. Za njega je sada došao trenutak dubokih uživanja i savršenoga života. A onda bi opet prevladali živci i on zapadao u strepnje koje su potresale njegovo tijelo i ispaćenu dušu.

Laurent je počeo drhtati pred svakim tamnim kutom, baš kao neko slabašno dijete. Novi individuum koji se oslobodio u njemu od nezgrapnog i oporog seljaka, osjećao je sa zebnjom sve strahote, sve tjeskobe nervoznih temperamenata. Divlja Thérèsina nježnost, groznica ubojstva, zaplašeno čekanje užitka i uopće sve okolnosti činile su ga gotovo ludim, razdražujući njegova čula, udarajući naglim i uvijek novim udarcima po njegovim živcima. Na koncu je došla fatalna nesanica s halucinacijama. Laurent je provodio nepodnošljiv život, mučen vječnim užasom.

Njegova su grizodušja bila sasvim fizička. Njegovo tijelo, njegovi uzbuđeni živci i njegovo drhtavo tijelo bojali su se samo utopljenika. Njegova savjest nije ulazila nimalo u te strahove, on nije nimalo žalio što je ubio Camillea. Kad je bio miran, kad se nisu javljale sablasti, on bi iznova počinio to ubojstvo da je to tražio njegov interes. Preko dana se oslobađao svih užasa, obećavao sebi da će biti jak i milovao Thérèsu koju je krivio da je ona razlog svim tim smutnjama. Po njegovu mišljenju, Thérèse se bojala i bila povodom strahovitih noćnih scena. A čim bi pala noć i čim bi se našao sam sa svojom ženom, kožu bi

mu probio ledeni znoj i on se plašio poput djeteta. Tako je zapadao u povremene krize, u živčane napadaje koji su se vraćali svake večeri i uništavali njegova čula, pokazujući mu zeleni i odvratni lik njegove žrtve. Čovjek bi rekao da su to napadaji neke strašne bolesti, neka vrsta hysterije ubojstva. Živčana razdraženost - to bi bilo jedino ispravno ime za Laurentovu bolest. Njegovo se lice u takvim napadajima grčilo, a udovi se stezali. Vidjelo se da mu se živci zapliću. Tijelo je strašno trpjelo, a duša je bila izvan toga. Jadnik nije osjećao nikakvu grižnju savjesti. Thérèsina strast zadavala mu je beskrajnu bol, to je bilo sve.

Thérèse je također bila žrtvom dubokih potresa, samo se kod nje nije dogodilo ništa osobito, nego se tek prijašnja narav prekomjerno razdražila. Tu su ženu od njezine desete godine mučile živčane pomutnje izazvane i time što je rasla u istom onom vlažnom i zagušljivom zraku u kojem je pobolijevao mali Camille. U njoj su se sakupljale snažne struje koje su se morale kasnije razviti u prave oluje. Laurent je za nju bio isto što je ona za Laurenta: neka vrsta okrutnog potresa. Od prvoga njihovog ljubavnog zagrljaja razvio se divljom energijom njezin opori i požudni temperament. Ona je od toga dana živjela samo za strast. Puštajući se sve više groznicama koje su je uspavljivale, ona je zapala u neku vrstu bolesne tuposti. Činjenice su je lomile i sve je gonilo u ludilo. U tim se užasima pokazivala više ženom nego njezin novi muž muškarcem. Nju su izjedala duboka grizodušja i nijema kajanja. Htjela je baciti se na koljena i zamoliti Camilleovu pojavu preklinjući je da joj olakša. Laurent je možda opažao tu Thérèsinu slabost. Kad ih je potresala zajednička tjeskoba, on je nasrtao na nju i postupao s njom grubo.

Prvih noći nisu mogli uopće leći. Čekali su dan, sjedeći pored vatre, šetajući sobom uzduž i poprijeko, baš kao prve bračne noći. S odvratnošću su odbijali pomisao da se pruže na krevetu jedno do drugoga. Prešutnim sporazumom izbjegavali su zagrljaj, štoviše, nisu niti gledali na ležaj koji bi Thérèse ujutro uneredila. Kad bi ih svladao umor, zaspali bi jedan do dva sata u fotelji. Probudivši se ukočenih i satrvenih udova, lica posutih čudnim mrljama, sve dršćući od neraspoloženja i studeni, promatrali su se tupo, začuđeni što se tu vide i stideći se pokazati svoju jezu i strah.

Uostalom, oni su se protiv sna borili koliko su god mogli. Sjeli bi s obiju strana kamina i razgovarali o tisuću sitnica, posvećujući naročitu brigu tome da razgovor bude živ. Kad bi okrenuli glavu, pričinjalo im se da je Camille približio stolicu i da grije kraj njih noge podosta podrugljivo. Pojava koju su vidjeli prve bračne noći dolazila je svake noći. Taj mrtvac, koji je nijem i nepomičan pratio njihove razgovore, to strahovito i izobličeno tijelo koje je uvijek bilo prisutno, ispunjavalo ih je trajnom tjeskobom. Nisu se usudili niti maknuti, zasljepljivali su svoje oči gledajući u žarki plamen, a kad bi po nekoj nesavladivoj sili pogledali plaho u stranu, njihove bi oči, razdražene užarenim ugljenom, stvarale privid i davale mu crvenkasti odsjaj.

Naposljedku nije Laurent htio niti sjesti, a nije htio ni priznati Thérèsi razlog zašto. Thérèse je znala da je i Laurent morao vidjeti Camillea, kao što ga je vidjela i ona. Rekla je da joj toplina smeta i da će joj biti bolje nekoliko koraka od kamina. Dogurala je naslonjač do kreveta i tu ostala ukočena, dok joj je muž i dalje šetao po sobi. Povremeno bi otvarao prozor i puštao da hladna siječanjska noć ispuni sobu svojim ledenim dahom. To bi umirilo njegovu groznicu.

Cijelu jednu nedjelju mladenci su tako provodili noći. Izmučili bi se i odmarali malo preko dana. Thérèse iza pulta u dućanu, a Laurent u uredu. Noću su bili u vlasti bola i straha. Čudnovat je bio taj odnos jednoga prema drugome, kao da su zaboravili prošlost, da se samo podnose i primaju kao bolesnici, osjećajući neku tajnu sućut za svoje zajedničke

patnje. Nadali su se da će sakriti svoju odvratnost i svoje strahove i činilo se da ni jedno nije mislilo na čudnovate noći koje su proživljavali s jedva nekoliko riječi, strepeći na najmanji šum, činilo se da vjeruju kako svi mladenci provode takve noći u prvo vrijeme braka. To je bila nespretna hipokrizija dvoje ludih.

Umor ih je uskoro toliko slomio, te su jedne večeri odlučili leći u postelju. Nisu se razodjenuli, nego su se odjeveni izvalili na pokrivač, u neprestanom strahu da se ne dotaknu kožom. Činilo im se da ih obuzima bol pri svakom dodiru. A onda, kad su tako dvije noći drijemali nemirnim snom, odlučili su skinuti odjeću i zamotati se u plahte. No, ostali su odijeljeni jedno od drugoga i učinili sve da se ne bi dotaknuli. Thérèse je lijegala prva i povukla bi se do zida. Laurent je čekao dok bi se ona pružila i tek tada lijegao, pružajući se prednjim dijelom kreveta, sasvim po strani. Među njima je ostao dosta širok prostor. Tu je ležao Camilleov leš.

Kad bi ubojice legli, pruženi po istoj plahti, i zatvorili oči, činilo im se da osjećaju vlažno tijelo žrtve kako leži usred postelje i ledi njihova tijela. Bilo je kao neka odvratna zapreka koja ih je dijelila. Obuzimala ih je groznica: ta je zapreka postajala i previše stvarnom. Pipali su tijelo, vidjeli ga pruženog, nalik na zelenkastu krpu, i udisali nezdrav vonj te gomile ljudske trulosti. Razdražila bi se sva njihova osjetila, izoštrivši do nepodnošljivosti njihove podražaje. Prisutnost toga neprijatnog druga u postelji činila ih je bespomoćnima, mučaljivima, očajno izgubljenima. Laurent je ponekad htio snažno objumiti Thérèsu, ali se nije usudio da šakom ne bi zgrabio meko Camilleovo tijelo. Stvarno mu se činilo da je utopljenik legao među njih kako bi spriječio njihov zagrljaj. Stao se uvjeravati da je utopljenik ljubomoran. Ipak bi ponekad probali izmijeniti plašljivi poljubac da bi vidjeli što će se dogoditi. Mladi je čovjek razdirao svoju ženu naređujući joj da ga poljubi. No njihove su usne ostajale tako hladne kao da je smrt stala između njih. Obuzimala ih je mučnina. Thérèse bi zadrhtala od straha, a Laurent, čuvši kako joj cvokoću zubi, izderao bi se na nju.

- Što dršćeš? - viknuo bi. - Zar te strah Camillea?... Daj, taj bijednik ne zna gdje su mu kosti u to doba.

Oboje su tajili razloge svojih strepnji. Kad bi privid izbacio pred nekog od njih blijedu utopljenikovu masku, ona bi zatvarala oči i zatvarala se u svoj strah, ne usuđujući se zucnuti drugome o prividu da ne stvori još jaču krizu. Kad bi Laurent, očajan, optužio Thérèsu da se boji Camillea, njegovo ime izgovarao je takvim tonom da je to stvaralo dvostruku tjeskobu. Ubojica je tonuo u ludilo.

A onda se opet okretao prema ženi.

- Da, da... Ti se bojiš Camillea... Ja to dobro vidim. Dovraga... Luda si i nemaš odvažnosti ni za dva sua. Budi mirna! Spavaj! Zar misliš da će te tvoj prvi muž povući za noge jer ja spavam do tebe...

Ta pomisao da bi utopljenik mogao doći i vući ih za noge, ježila je Laurentu kosu. Nastavio bi još žešće kidajući se u sebi.

- Trebam te jedne noći povesti na groblje... Otvorit ćemo Camilleov grob i vidjet ćeš da je već sav istrunuo. Onda se valjda nećeš bojati... Ma daj. On i ne zna da smo ga mi bacili u vodu.

Thérèse zagnjuri glavu u plahte i prigušeno zajeca.

- Bacili smo ga u vodu jer nam je smetao - nastavi njezin muž. - I drugi put bismo ga bacili, zar ne?... Ne budi, molim te, dijete. Ohrabri se! Glupo je da remetimo našu sreću...

Vidiš, draga, kad umremo, nećemo u grobu biti ni više ni manje sretni što smo u Seinu bacili jednu budalu i tada ćemo slobodno uživati našu ljubav, što je dobitak. Daj, poljubi me!

Mlada bi ga žena poljubila, hladna kao led i sasvim luda, a on je drhtao jednako kao i ona.

Više od petnaest dana pitao se Laurent kako ponovo ubiti Camillea. On ga je bacio u vodu, a on još nije dovoljno mrtav jer svake večeri dolazi leći u Thérèsinu postelju. Kad su ubojice mislili da je zločin dovršen i da će mirno moći uživati svu nježnost svoje ljubavi, žrtva je uvijek došla ohladiti njihovu postelju. Thérèse nije bila udovica, a Laurent je osjećao da je oženio ženu koja već ima za muža utopljenika.

XXIII.

Malo-pomalo i Laurenta je obuzelo bijesno ludilo. Odlučio je otjerati Camillea sa svoje postelje. Najprije je lijegao sasvim odjeven. Zatim je izbjegavao dodirnuti Thérèsinu kožu. U bijesu i očaju htio je najzad pritisnuti svoju ženu na grudi i radije je zadaviti, nego je ostaviti svojoj žrtvi. Bila je to bahata pobuna drskosti.

Zapravo, samo nada da će ga Thérèsina milovanja izliječiti od nesanice dovela ga je u sobu mlade žene. Ali otkad je u toj sobi, gdje je bio gospodar, osjećao je kako njegovo tijelo kidaju još žešće krize, nije više ni mislio o ozdravljenju. Ostao je slomljen pune tri nedjelje, ne sjećajući se više da je učinio sve samo da dođe do Thérèse. Sada, kad ju je naposljetku imao, nije je mogao ni taknuti, a da ne poveća svoje patnje.

Njegovo raspoloženje se promijenilo. U prvom zaprepaštenju nad čudnovatim događajima prve bračne noći mogao je i zaboraviti na razloge koji su ga naveli na brak. Ali pod ponavljanim udarcima tih ružnih halucinacija obuzela ga je silna razdražljivost i vratila mu sjećanje. Sjećao se da se oženio zato da u čvrstom zagrljaju sa ženom otjera sablasti. Jedne noći, riskirajući da se dotakne utopljenikova tijela, naglo je stisnuo Thérèsu i privukao je k sebi svom snagom.

I mlada je žena već bila na kraju svojih snaga. Ona bi se bacila i u vatru kad bi vatra mogla očistiti njegovo tijelo i osloboditi je njezinih patnji. Ona je uzvratila Laurentu zagrljaj, odlučivši se dati ili izgorjeti u nježnostima toga čovjeka ili u njima naći bar neku utjehu.

Oni su se stiskali u strašnom zagrljaju. Bol i jeza nadomjestili su strast. Kad bi im se udovi dotakli, mislili su da dodiruju oganj. Vikali su i stiskali se još jače, samo da ne ostane između njih mjesta za utopljenika. A osjećali su uvijek te Camilleove ostatke između sebe, što je ledilo njihovu kožu, dok su ostali dijelovi njihovih tijela gorjeli.

Milovanja su im bila strašno surova. Thérèse je usnama tražila Camilleov ugriz na ukočenom i natečenom Laurentovom vratu i sa strašću pritiskala na to mjesto svoje usne. Tu je rana bila živa. Mlada žena je to shvaćala, pa je žarom svojih milovanja pokušala izliječiti tu ranu. No, samo bi spržila usne i Laurent bi je uz muklo jecanje odgurnuo. Činilo mu se da mu je netko priljepio na vrat užareno željezo. Thérèse se vraćala i htjela još ljubiti brazgotinu. Osjećala je neku čudnu strast kad bi naslonila svoja usta na mjesto gdje su zagrizli Camilleovi zubi. U trenutku je pomislila da ugrize muža na tome mjestu, da mu otkine veliki komad kože i učini novu ranu, još dublju, koja bi pokrila ožiljak prijašnje. Mislila je da neće više strahovati kad ugleda otisak svojih vlastitih zuba. Ali je Laurent branio svoj vrat od njezinih poljubaca. Osjećao je da ga ti poljupci i odviše razdiru i odbijao ju je od sebe svaki put kad bi ona pružila usne. Tako su se borili prigovarajući jedno drugomu i kidajući se u užasu svojih milovanja.

Vrlo dobro su osjećali kako samo povećavaju svoje patnje. Htjeli su se slomiti u strašnim zagrljajima, vikali su od bola, lomili se i mučili, ali nisu mogli umiriti svoje napete živce. Svaki bi zagrljaj samo još pooštrio njihovu odvratnost. Dok su izmjenjivali odvratne poljupce, dolazile bi im najstrašnije halucinacije. Činilo im se da ih utopljenik vuče za noge i da snažno udara po postelji.

Na trenutak bi se odvojili jedno od drugoga. Obuzimalo ih je nesavladivo gađenje i živčani bunt. Nisu htjeli da ih to pobijedi, nego su se ponovo grlili, i opet odbijali, baš kao da su se naboli na užarene šiljke. Mnogo puta su pokušali tako svladati svoju odvratnost, na sve zaboraviti i zasititi se, pa makar uništili i živce. Ali svaki put živci bi se uzbunili, napeli i izazvali takve bolove te bi možda bili i umrli od iscrpljenosti da su i dalje ostali u zagrljaju. Ta ih je borba protiv svoga vlastitog tijela vodila do bjesnila, jer su sebi uvrtjeli u glavu da moraju pobijediti. No, na kraju ih je nešto jače slomilo: zadan im je tako snažan i nečuven udarac da su mislili pasti u još veće zlo.

Baćeni tako na dva kraja kreveta, iznervirani i izmučeni, počeli su jecati. Kroz plač im se učini da čuju pobjedonosni utopljenikov smijeh, koji se i opet uvukao, cerekajući se, u njihov krevet. Nikako ga nisu mogli otjerati. On ih je pobijedio. I dok je Camille mirno ležao među njima, Laurent je plakao nad svojom nemoći, a Thérèse drhtala od pomisli da će sad mrtvac iskoristiti svoju pobjedu i kao zakoniti muž stisnuti je u svoj truli zagrljaj. Pokušali su posljednje: poraženi, shvatili su da odsad neće moći izmijeniti ni jedan poljubac. Ljubavna kriza, koju su htjeli okončati, jače ih je gurnula u strahove. Osjećajući do sebe hladno tijelo mrtvaca koji će ih odsad dijeliti za sva vremena, ronili su krvave suze i pitali se u tjeskobi što će još biti.

XXIV.

Baš kako se nadao stari Michaud, kad je radio na tome da dođe do braka između Thérèse i Laurenta, opet su večeri četvrtkom poprimile svoju prijašnju veselost. Poslije Camilleove smrti zaprijetila je opasnost da se društvo više ne sastane. Gosti su dolazili u kuću žalosti sa strahom i svakog se četvrtka bojali da će im se reći neka više ne dolaze. Misao da će se dućanska vrata zatvoriti pred njima bacala je u očaj Michauda i Griveta, koji su se držali svojih navika upravo nagonskom tvrdoglavošću. Mislili su da će stara mati i mlada udovica otići jednog dana oplakivati pokojnika u Vernon ili bilo gdje drugdje, a oni će se četvrtkom uvečer naći na ulici i neće znati kamo će. U takvim bi mislima zamišljali sebe kako lutaju kao neki jadnici prolazom i sanjaju o velikim partijama domina. Očekujući te loše dane, oni su samo s tjeskobom uživali svoju posljednju sreću i dolazili u dućan usplahireni i krotki, uvijek pomišljajući kod ulaza da im je to posljednji put. Cijelu ih je godinu obuzimao taj strah i oni se ne bi nikada usudili pričati onako posve slobodno ili se nasmijati kraj suza gospođe Raquin i šutnje mlade udovice. Nije im bilo kao da su kod kuće, kako im je bilo u vrijeme Camilleovo. U takvim očajnim prilikama izveo je stari Michaud u svom samoljublju pravo remek-djelo što je ponovo udao utopljenikovu udovicu.

U četvrtak poslije vjenčanja došli su Grivet i Michaud kao pobjednici. Blagovaonica je opet bila njihova i nisu se bojali da će ih netko izbaciti vani. Sjeli su kao sretni ljudi, ras-komotili se na stolicama i stali pričati svoje stare šale. Vidjelo se po njihovome blaženom i povjerljivom držanju da se za njih dogodila jedna promjena. Više nije bilo spomena na Camillea, a mrtvog muža, tu sablast koja ih je sve odreda progonila, otjerao je živi muž. Prošlost je nanovo uskrsnula svom svojom vedrinom. Umjesto Camillea došao je Laurent, nestalo je svakog razloga tuzi i gosti su se mogli smijati bez straha da će nekoga povrijediti, štoviše, njihov je smijeh bez straha mogao samo razveseliti tu divnu obitelj koja ih je primala. Grivet i Michaud, koji su osamnaest mjeseci dolazili u dućan pod izlikom da tješe staru gospođu Raquin, mogli su sada junački odložiti svoje malo licemjerstvo i hrabro zadrijemati jedan pored drugoga u laganom šušketanju domina.

I opet je svaki tjedan imao po jednu večer četvrtkom i svaka je takva večer skupljala oko stola one iste mrtve i groteskne glave koje su Thérèsu nekada tjerale u očaj. Mlada je žena govorila da bi trebalo svu tu gamad istjerati vani jer je samo zbuduju svojim glupim i životinjskim smijehom i svojim budalastim opaskama. No, Laurentu je uspjelo uvjeriti je kako bi takav čin bio neoprostiva pogreška. Potrebno je, nadasve je potrebno, da sadašnjost bude nalik na prošlost, a posebice valja sačuvati prijateljstvo tih policijskih glupana koji ih zaštićuju od svake sumnje. Thérèse se pokorila i uzvanici su s osjećajem blaženstva vidjeli pred sobom još dug niz toplih i ugodnih večeri.

U to vrijeme život mladih supruga nekako se razdvojio.

Ujutro, kad bi dan otjerao noćne sablasti, Laurent bi se brzo obukao. Nije bio dobre volje i nije uzimao izraz spokojnosti sve dotle dok nije sišao u blagovaonicu i sjeo za stol s velikom šalicom bijele kave koju je priredila Thérèse. Nemoćna gospođa Raquin jedva je mogla sići u dućan, gledajući ga razdraganim materinskim osmijehom kako jede. On je samo gutao velike komade bijeloga kruha, punio želudac i pomalo se oporavljao. Poslije kave popio bi čašicu konjaka, što bi ga potpuno oporavilo. Zatim bi rekao: - Do večeras! -

gospođi Raquin i Thérèsi, ne zagrlivši ih nikada, a onda bi pješice otišao u ured. Dolazilo je proljeće i stabla su se uz nasip pokrivala lišćem kao lakim blijedozelenim čipkama. Dolje je tihim šumom tekla rijeka, a gore su blago sjale zrake ranoga proljetnog sunca. Laurent se na svježem zraku osjećao kao preporođen. Udisao je punim plućima dah mladoga života što je strujao s travanjskog i svibanjskog neba. Zaustavljao se da vidi srebrne odraze što su nabirali Seinu, slušao jutarnju vrevu na nasipima i upijao u sebe oštre mirise svijetlog i veselog jutra. Nije mislio na Camillea. Gdjekad bi mu se pogled nehotice zaustavio na Morgui na drugoj obali rijeke; tada bi pomislio na utopljenika onako kako se hrabar čovjek sjeti glupog straha koji ga je naglo obuzeo i onda ostavio. Tako je puna želuca, osvježena lica i sa svojim uobičajenim širokim mirom došao u ured, gdje bi čitav dan proveo u čeprkanju po spisima i čekanju kada će kući. Nije on bio činovnik bolji od ostalih, koji su redovito glupi, praznoglavi i sami sebi dosadni. Bavio se samo mišlju kako će dati ostavku i uzeti u najam atelijer. Sanjao je neprestano o nekom novom životu nerada i ljenčarenja i to ga je zaokupljalo cijeli božji dan. Ni trenutka se ne bi sjetio dućana u prolazu. A navečer, kad bi došao željeni trenutak odlaska, izišao bi gotovo žalostan, te smeten i nemiran zakoračio nasipima. No, koliko god da je išao polagano, ipak se na kraju morao vratiti u dućan. A tu ga je već čekao strah.

Tako je bilo i s Thérèsom. Dok uza nju nije bilo Laurenta, ona se osjećala dobro. Otpustila je služavku rekavši da se posao oteže i da je sve prljavo u dućanu i u stanu. Obuzela ju je želja za radom i uređivanjem. U stvari, ona je imala snažnu potrebu da se miče, da se mota po sobi, makar i polomila ukočene udove. Cijelo je prijepodne mela, tresla prašinu, čistila sobe, prala posuđe i obavljala poslove koji su je nekada gnjavili. Sve do podne radila je te poslove kao marljiva kućanica i mislila samo na paučinu što je visjela sa stropa, i na masne, prljave zdjele. Onda bi prešla u kuhinju i pripremala ručak. Kod stola je gospođa Raquin upravo očajavala gledajući je kako se svakog trenutka diže po tanjure. Prigovorila bi joj, ali je Thérèse uvijek odgovarala kako valja štedjeti. Poslije ručka mlada žena bi se obukla i sjela uz tetku za pultom u dućanu. Tu bi je uhvatilo drijemanje. Noćno ju je bdijenje slomilo i ona se puštala slatkim drijemežu koji bi je obuzeo odmah čim bi sjela. To bi joj malo umirilo živce i u takvim trenucima ne bi mislila na Camillea. Drijemala je kako drijemaju bolesnici koje načas ostave bolovi. Bez tih trenutaka mira njezin bi se organizam slomio pod napetošću njezinoga živčanog sustava. Tako je stjecala nove snage potrebne za dalju patnju i užase sljedeće noći. Nije ona spavala u dućanu. Jedva bi i sklopila oči, uljuljana u neki mirni san, a kad bi u dućan ušao kupac, ona je otvarala oči i poslužila ga robom od nekoliko sua. Potom bi opet zapala u svoje puste sanjarije. Tako bi provela tri do četiri sata, potpuno sretna, odgovarajući tek jednim slovom svojoj tetki i pogledavajući u prolaz samo povremeno. Za kišnih dana osjećala se dobro. Vlažni neugledni prolaz, kojim je pokisla sirotinja prolazila pod kišobranima s kojih je curkom curila voda, pričinjao joj se kao neki prljavi i mračni hodnik u koji nitko neće doći potražiti je i smetati. Videći oko sebe samo mutna svjetla i osjećajući samo oštri miris vlage, mislila je da je živa zakopana. Činilo joj se da je pod zemljom, na dnu neke zajedničke jame, pune mrtvaca, i ta ju je misao tješila i umirivala, jer sada je sigurna, sada je mrtva i više ne trpi. Drugi put bi opet ostala da bi držala oči otvorene jer bi došla Suzanne i ostala kod nje cijelo poslijepodne u dućanu, pletući i vezući. Olivierova žena svidjela se sada Thérèsi koja bi osjetila neko osobno smirenje kad bi je vidjela do sebe. Suzanne joj je postala prijateljicom, smiješeći se vječno svojim blijedim, napola živim osmijehom i donoseći u dućan neki umorni miris groblja. Kad bi se plave i prozirne Suzannine oči zaustavile na njezinima, ona bi do kostiju osjetila nekakav čudni drhtaj koji joj je godio. Tako bi

Thérèse čekala do četiri sata. Onda bi odlazila u kuhinju i iznova se nastojala umoriti, pripremajući u grozničavoj žurbi večeru za Laurenta. No, kad bi se muž pokazao na pragu, njezino bi se grlo steglo i strah bi opet obuzeo cijelo njezino biće.

Svaki dan osjećaji mladih supruga bili su gotovo isti. Danju, dok nisu bili jedno uz drugo, uživali bi slatke trenutke odmora i počinka, a navečer, čim bi se našli zajedno, obuzimala ih je strašna i bolna neugodnost.

To su uostalom bile mirne večeri. Thérèse i Laurent, dršćući pri pomisli da će morati u svoju sobu, odugovlačili su bdijenje što je više bilo moguće. Gospođa Raquin, koja je sjedila među njima u širokom naslonjaču, govorila je svojim mirnim glasom. Govorila je o Vernonu i neprestano mislila na svoga sina, ali ga nije spominjala imenom. Smiješila se svojoj dragoj djeci i gradila osnove o njihovoj budućnosti. Svjetiljka je bacala na njezino bijelo lice blijedo svjetlo, a riječi su joj zvučale neobično blago u mrtvoj i spokojnoj tišini sobe. Dvoje nijemih i nepomičnih ubojica slušalo je, naizgled pribrano. U stvari, nisu ni shvaćali ćaskanje dobre starice, nego su bili naprosto sretni od zvuka tih blagih riječi jer je on sprječavao da čuju buku i lomljivu vlastitih misli. Nisu mogli gledati jedno u drugo, pa su oboje gledali u gospođu Raquin. Nikad nisu rekli da valja ići spavati i voljeli bi ostati tako do jutra, slušajući brbljarije stare trgovkinje, da ona sama nije spomenula kako joj se drijema. Tek tada bi ostavili blagovaonicu i otišli u svoju sobu kao da se bacaju u ponor.

Mnogo više od tih večeri utroje sviđahu im se večeri četvrtkom. Kad su bili sami s gospođom Raquin, nisu se mogli oglušiti, jer tetkin slabi glas, njezina blaga veselost nisu mogli nadjačati unutrašnje krikove koji su ih razdirali. Znali su da dolazi vrijeme počinka i uvijek bi zadrhtali kad bi slučajno pogledali u vrata svoje sobe. Četvrtkom, naprotiv, opili bi se ludorijama, potpuno zaboravljali jedno drugo i prema tome manje trpjeli. Naposljetku je i sama Thérèse stala žudjeti za tim večerima četvrtkom. Da nisu Michaud i Grivet dolazili redovito sami, ona bi ih sama potražila. Thérèse se osjećala mnogo mirnijom kad je bilo drugih ljudi u blagovaonici i kad su ti ljudi sjedili između nje i Laurenta. Ona je htjela uvijek imati goste, da uvijek ima buke ili bilo čega oko nje što bi je zaglušilo ili osamilo. Pred svijetom je uvijek pokazivala neku vrstu nervoznoga veselja. A i Laurent je opet nalazio svoje stare seljačke šale i svoj razuzdani smijeh. Nikad nisu ta njihova primanja četvrtkom uvečer bila razuzdanija i bučnija.

Tako su barem jedan dan u tjednu Laurent i Thérèse mogli biti zajedno, a da ne zadržću od tjeskobe.

U posljednje vrijeme stala ih je obuzimati jedna posebna strepnja. Oduzetost je sve jače hvatala gospođu Raquin i oni su već vidjeli dan kad će ona biti prikovana za svoj naslonjač, nemoćna i tupa. Starica je već počela sricati fraze koje nisu bile ni u kakvoj vezi, glas joj je slabio, a udovi joj jedan za drugim umirali. Ona je postajala predmetom. Thérèse i Laurent su s užasom gledali kako nestaje to biće koje ih je još rastavljalo i čiji je glas tjerao njihove ružne snove. Kad bi još i pamet ostavila staru trgovkinju i ona ostala nijema i ukočena u svom naslonjaču, oni bi ostali potpuno sami i ne bi više navečer mogli izbjeći opasnoj samoći udvoje. Tada bi njihov užas počinjao već u šest sati navečer, umjesto u ponoć, i ostalo bi im samo poludjeti.

Sva njihova pažnja išla je za tim da sačuvaju zdravlje gospođi Raquin, koje im je bilo tako dragocjeno. Dozivali su liječnike, vrlo se brižno odnosili prema njoj, nalazeći u tom bolničarskom poslu neki zaborav, neko smirenje koje ih je sililo da udvostruče svoju brigu. Nisu htjeli da im cijela kuća postane okrutnim i nesretnim mjestom, kako je to bila

njihova soba. Gospođa Raquin bila je vrlo dirnuta odanom pažnjom koju su joj iskazivali. Ona se uplakanih očiju radovala gledajući kako ih je ujedinila i zapisala im svojih četrdeset i nekoliko tisuća franaka. Nikada od smrti svojega sina nije pomislila da bi u posljednjim danima svoga života mogla doživjeti sličnu privrženost. Nježnosti drage djece olakšavale su joj starost. Zato nije osjećala nesmiljenu oduzetost koja ju je, usprkos svemu, kočila svakim danom sve više.

Dotle su Thérèse i Laurent provodili svoj dvostruki život. U svakom su od njih postojala dva sasvim odijeljena bića: jedno nervozno i zaplašeno, koje je drhtalo s prvim sumrakom, i drugo, obamrlo i zaboravljivo, koje se oslobađalo more čim bi se pojavilo sunce. Provodili su dva života, vikali od užasa svaki za sebe i radosno se podsmjehivali kad je oko njih bilo ljudi. Među drugim ljudima nije njihovo lice nikad odavalo patnju koja ih je kidala u samoći. Izgledali su mirni i sretni, instinktivno krijući svoj jad.

Gledajući ih tako mirne preko dana, nitko ne bi pomislio da ih svake noći muče halucinacije. Čovjek bi ih smatrao parom koji je nebo posvetilo i koji živi u punom zadovoljstvu i sreći. Grivet ih je galantno nazivao "golubima". Kad su im oči bile izmučene neprekidnim buđenjem, on ih je dražio upitom kada će biti krštenje i čitavo bi se društvo smijalo. Laurent i Thérèse malo bi problijedili, spremni na podsmijeh. Već su se priviknuli na šale starog činovnika. Dok su bili u blagovaonici, bili su gospodari svojih strahova i nitko ne bi pogodio užasne promjene koje bi se događale u njima čim bi se zatvorili u svoju ložnicu. Osobito četvrtkom uvečer ta promjena bila bi tako žestoka i brutalna, te je izgledalo da se događa u nekom natprirodnom svijetu. Drama njihovih noći, po svojoj neobičnosti i po svojim divljim potresima, prelazila je svako očekivanje i ostajala u dnu njihovih tužnih bića. Moglo bi se reći da su ih držali ludima.

- Kako su sretni ti zaljubljenici! - rekao bi često stari Michaud. - Ne govore ništa, ali zato mnogo misle. Kladio bih se da se proždiru nježnostima kad nas nema ovdje.

To je bilo mišljenje čitavoga društva. Događalo se da su Thérèsu i Laurenta spominjali kao uzor bračnoga para. Cijeli Prolaz du Pont-Neuf slavio je odanost, mirnu sreću i vječni medeni mjesec mladih supruge. Jedino su oni znali da je među njima Camilleov leš, jedino su oni pod mirnom kožom svojega lica osjećali nervozne trzaje koji su ih noću potresali i mijenjali im spokojni izraz lica u odvratnu i bolnu masku.

XXV.

Poslije četiri mjeseca počeo se Laurent baviti mišlju da iskoristi blagodati koje je očekivao od svoga vjenčanja. Da ga taj interes nije zabio u dućančić, on bi bio ostavio svoju ženu i pobjegao pred Camilleovom sablasti već treći dan poslije vjenčanja. On je prihvaćao i strahovite noći i ostajao usred užasa koji ga je gušio samo zato da ne izgubi probitke svog zločina. Da je ostavio Thérèsu, on bi bio zapao u bijedu i bio prisiljen ostati u uredu. Ostajući, naprotiv, s Thérèsom mogao je udovoljavati svojoj lijenosti i živjeti udobno, tako da ništa ne radi, od rente koju je gospođa Raquin zapisala na ime njegove žene. Jasno je da bi već bio pobjegao s tih četrdeset tisuća franaka da ih je mogao dobiti na ruke. Ali je stara trgovkinja, na Michaudov savjet, bila toliko mudra, pa je čvrstom klauzulom sačuvala u ugovoru interese svoje nećakinje. Da nadoknadi svoje užasne noći, on je bar htio živjeti u sretnom neradu, dobro hranjen i toplo odjeven, imajući u džepu uvijek toliko novaca koliko mu je trebalo da bi udovoljio svojim mušicama. Jedino je uz tu cijenu pristajao spavati s utopljenikovim lešom.

Jedne večeri najavi gospođi Raquin i svojoj ženi da je dao otkaz i da će ostaviti ured potkraj drugoga tjedna. Thérèse se uznemirila. On je požurio objasniti kako će uzeti u najam mali atelijer, gdje će se baviti slikarstvom. Tužio se nadugo i naširoko na neprimjerenosti svog namještenja i raspričao se naveliko o širokim vidicima što ih pruža umjetnost. Sada, kad ima nešto sua, hoće iskušati je li sposoban za velike stvari. Govorancija koju je tim povodom izdeklamirao krila je naprosto njegovu divlju čežnju da opet nastavi svoj prijašnji atelijerski život. Thérèse je skupila usne i nije odgovorila ništa. Nije ni pomislila na to da Laurent hoće potrošiti njezin džeparac koji joj jamči slobodu. Kad bi je muž stao obasipati pitanjima da bi dobio njezin pristanak, Thérèse bi mu dala nekoliko suhih odgovora. Dala mu je do znanja da neće zarađivati ništa ako ostavi mjesto, da će potpuno živjeti o njezinom trošku. Dok je ona govorila, Laurent ju je promatrao oštrim pogledima koji su je smeli i zadržali joj u grlu odgovor kojim ga je htjela odbiti. Učinilo joj se da čita u ortakovim očima prijetnju: "Ako ne pristaneš, sve ću kazati." Stala je mucati. Tad se gospođa Raquin razvikala da je želja njezina dragog sina posve opravdana i da mu treba dati sva sredstva da postane čovjekom od talenta. Dobra je starica mazila Laurenta, kao što je u svoje vrijeme mazila Camillea. Bila je sva smekšana nježnostima koje joj je iskazivao mladi čovjek. Bila je sasvim njegova i uvijek se ravnala prema njegovom mišljenju.

Bilo je, dakle, odlučeno da će umjetnik uzeti atelijer i primiti mjesečno stotinu franaka za različite troškove. Budžet obitelji bio je uređen ovako: prihodima od dućana isplaćivat će se najamnina za dućan i stan i podmirivati dnevne potrebe kućanstva; Laurent će uzimati stanarinu za atelijer i svojih stotinu franaka mjesečno od dvije tisuće i nekoliko franaka rente: ostatak rente upotrijebit će za zajedničke potrebe. Na taj se način neće dirati u glavnica. Thérèsu je to donekle umirilo. Tražila je od muža da se zakune kako nikad neće prijeći sumu koja mu je određena. Uostalom, ona je mislila da Laurent i ne može doći do tih četrdeset tisuća franaka bez njezina potpisa, a čvrsto je sebi obećala da neće potpisati nikakve papire.

Laurent je već sutradan uzeo u dnu Ulice Mazarine neki mali atelijer koji je razgledavao više od mjesec dana. Nije htio ostaviti svoj ured prije nego što nađe utočište daleko od Thérèse. Sredinom mjeseca oprostio se od svojih kolega. Griveta je iznenadio njegov od-

lazak. "Mlad čovjek", govorio je on, "s tako lijepom budućnosti, kako može napustiti namještenje? Kao čovjek koji se popeo u četiri godine do tolike plaće, za koju je on, Gri-
vet, trebao dvadeset godina!" Laurent ga je zapanjio još više kad mu je rekao da će se opet sasvim posvetiti slikarstvu.

Najzad se umjetnik smjestio u atelijeru. Taj je atelijer bio neka vrsta četvrtaste tavana-
rupe, dug i širok po prilici pet do šest metara. Strop se naglo spuštao u strmoj kosini,
probijenoj širokim prozorom koji je propuštao prigušeno bjelkasto svjetlo na pod i sumo-
rne zidove. Do tih visina nije dopirala buka s ulice. Tiha i polumračna prostorija, s prozo-
ra prema nebu bila je nalik na rupu ili udubinu iskopanu u sivoj glini. Laurent je tu dup-
lju namjestio kako je najbolje mogao. Donio je dvije stare stolice, stol, koji je naslonio na
zid da ne sruši stari kuhinjski ormar, svoju kutiju za boje, svoj stari stalak. Sva raskoš te
prostorije bio je jedan prostrani divan, što ga je za trideset franaka kupio od staretinara.

Proživio je petnaest dana i ne pomislivši dirnuti u kistove. Dolazio je između osam i de-
vet sati, pušio, lijegao na divan, čekao podne, sretan što je još uvijek jutro i što ima pred
sobom još nekoliko dugih sati dana. U podne je išao na ručak i žurno se vraćao da opet
bude sam i ne gleda više Thérèsino blijedo lice. Zatim je probavljao jelo, spavao, izleža-
vao se do večeri. Atelijer mu je bio mjesto mira, gdje nije drhtao. Jednog dana poželi žena
posjetiti njegovo drago utočište. Odbio ju je, a kad je ona, usprkos njegovu odbijanju, do-
šla i pokucala na vrata atelijera, on joj nije otvorio. Uvečer je rekao da je cijeli dan proveo
u Louvreu. Bojao se da Thérèse ne dovede sa sobom Camilleovu sablast.

Nerad mu je konačno dosadio. Kupio je platno i boje i dao se na posao. Kako nije imao
dosta novaca za plaćanje modela, odlučio je slikati po mašti ne brinući se mnogo za pri-
rodu. Započeo je jednu mušku glavu.

Nije se mnogo zatvarao. Radio je dva do tri sata svakog jutra, a poslijepodne lunjao po
Parizu i okolici. Vraćajući se tako s jedne od svojih duljih šetnji, sreo je pred Institutom
starog znanca iz gimnazije koji je, nakon prijateljskih kritika, postigao lijep uspjeh na po-
sljednjem Salonu.

- Što? Zar si to ti? - uzvikne slikar. - Jadni moj Laurente. Nikada te ne bih prepoznao.
Smršavio si.

- Oženio sam se - odgovori Laurent smeteno.

- Oženio? Ti? E, onda me ne čudi što te vidim takva... A što sada radiš?

- Uzeo sam mali atelijer. Tako, slikam pomalo, izjutra.

Laurent je u nekoliko riječi ispričao svoje vjenčanje i zatim grozničavim glasom izložio
svoje osnove za budućnost. Prijatelj ga je promatrao začuđeno, što je Laurenta zbunjivalo
i uznemirivalo. Istina je međutim bila da slikar nije u Thérèsinom mužu prepoznao ono-
ga grubog i prostog mladića od nekada. Činilo mu se da je Laurent poprimio neko ot-
mjeno držanje. Lice mu se produžilo i postalo estetski blijedo, a čitavo tijelo postalo ne-
kako dostojanstveno i gipko.

- Čuj, pa ti postaješ lijep dečko! - uzviknuo je umjetnik ne mogavši se suspregnuti. - Dr-
žiš se kao poslanik. To je stvarno šik. A u čijoj si školi?

Laurentu je teško palo to ispitivanje kojemu se morao podvrgnuti, no nije ga mogao na-
glo prekinuti i udaljiti se.

- Hoćeš li na trenutak u moj atelijer? - zapita naposljetku prijatelja koji ga nije ostavljao.

- O, drage volje - odgovori on.

Slikar nije vodio računa o promjenama što ih je opazio kod Laurenta, ali je poželio posje-

titi atelijer svoga staroga druga. Nije se uspinjao pet katova zato da vidi nova djela Laurentova, koja će mu se zacijelo zgaditi, nego mu je bilo do toga da udovolji svojoj znatiželji.

Kad se popeo i bacio pogled na slike po zidovima, njegovo se čuđenje udvostručilo. Tu je bilo pet studija, dvije ženske i tri muške glave, slikane vrlo snažno. Način je bio mastan i solidan i svaki se komadić isticao izvanrednim potezima na svijetlosivoj pozadini. Umjetnik se živo približio i upitao, ne krijući iznenađenje:

- Zar si ti to naslikao?

- Da - odgovori Laurent. - To su skice za veliku sliku koju pripremam.

- Čuj, bez svake šale, zar si doista ti to naslikao?

- Pa jesam. A zašto ne bih ja to naslikao?

Slikar se nije usudio odgovoriti: "Jer su te slike umjetnine, a ti si bio uvijek samo obični zidar." Stajao je dugo i bez riječi pred slikama. Studije su doduše bile nespretne, ali su bile sasvim osobite. Pokazivale su nadasve razvijen umjetnički osjećaj. Čovjek bi rekao da je u tome nešto proživljeno. Laurentov prijatelj nije nikad vidio studiju koja bi tako mnogo obećavala. Razgledao je slike i okrenuo se slikaru.

- Gledaj - reče iskreno - nikad te nisam smatrao sposobnim da naslikaš nešto takvo. Gdje si se, dovraga, naučio talentu? Inače se to ne da naučiti.

Promatrao je Laurenta, čiji mu se glas činio sada mnogo blaži i kojemu je svaka kretnja imala neku eleganciju. Nije mogao niti naslutiti užasne potrese koji su potpuno promijenili toga čovjeka i razvili u njemu upravo ženske živce s ostrim i delikatnim osjetilima. U organizmu Camilleova ubojice dogodio se bez sumnje neki čudni fenomen. Analizi je teško prodrijeti u tolike dubine. Laurent je možda postao i umjetnikom kako je postao kukavicom uslijed užasnih potresa koji su poremetili njegovo tijelo i njegov duh. Prije toga on se gušio pod težinom svoje krvi. Zdravlje ga je činilo slijepim. A sada je, oslabio, imao nemirne nerve i živu osjetljivost tankočutnih temperamenata. U užasnom životu što ga je provodio njegova je misao ludovala i napinjala se do genijalnih ushita. Njegova, donekle, moralna bolest koja je potresala čitavo njegovo biće, razvila je u njemu umjetnički osjećaj i čudnovatu jasnoću gledanja. Otkako je ubio čovjeka, njegovo tijelo kao da je olakšalo. Njegov zbunjeni mozak činio mu se zagonetnim i on je u tom naglom porastu svoje misli vidio kako mu niču pjesničke maštarije i izvanredna djela. Tako su mu i geste poprimile neku otmjenost, a djela mu istodobno postala i osobna i živa.

Njegov prijatelj nije pokušavao sebi protumačiti kako se u Laurentu rodio umjetnik. Ustao je i otišao još uvijek začuđen. Prije odlaska još je jednom pogledao slike i rekao Laurentu:

- Imam ti prigovoriti samo nešto, a to je da sve te slike izgledaju kao neka obitelj. Sve su te glave nalik jedna na drugu, pa čak i ove ženske glave imaju neki silovit izražaj koji im daje izgled presvučenih muškaraca... Znaš, ako hoćeš da od tih skica napraviš veliku sliku, trebaš promijeniti neke fizionomije. Ipak svi likovi na slici ne mogu biti braća. Bilo bi smiješno.

Izišao je i na pragu dodao sa smiješkom:

- Drago mi je, stari moj, uistinu mi je drago što sam te vidio. Sada počinjem vjerovati u čuda...

Slikar je sišao, a Laurent se vratio u atelijer, zbunjen i uzbuđen. Kad mu je prijatelj primijetio da su mu sve skice slične, on se naglo okrenuo kako bi sakrio svoje bljedilo. I njega

je samog zapanjila ta zlokobna sličnost. Stao je pred svoje platno. Dok ih je promatrao, čelo mu se orosilo ledenim znojem.

- Ima pravo - progundā - sve su glave slične... Sve su slične Camilleu.

Povukao se i sjeo na divan, nesposoban odvojiti oči od svojih glava. Prva je predstavljala lice starca s dugom sijedom bradom. Umjetnik je na toj slici razabirao mršavu Camilleovu bradu. Druga je prikazivala mladu plavušu i ta ga je mlada djevojka gledala modrim očima njegove žrtve. I ostale tri figure imale su svaka po jednu utopljenikovu crtu. Čovjek bi rekao da je Camille, maskiran sada kao starac, a sad opet kao mlada djevojka, doduše prurušen, kako se već svidjelo slikaru, ali uvijek s općenitim oznakama svoje fizionomije. Osim toga, postojala je još jedna užasna sličnost među tim glavama: sve su izgledale ispaćene, zaplašene i kao smoždene od istog osjećaja užasa. Svaka je imala na lijevom kraju usta malen, gotovo neprimjetljiv trzaj, koji je usne činio nacerenima. Taj grč, što ga je Laurent vidio na zgrčenom utopljenikovom licu, davao je tim slikama biljeg odvratnoga srodstva.

Laurent je shvatio da je predugo promatrao Camillea u Morgui. Utopljenikov lik duboko se zasjekao u njegovu pamet. Njegova je ruka uvijek i nesvjesno povlačila crte toga odvratnoga lica koje ga je sada posvuda progonilo.

Malo-pomalo, i slikaru, koji se valjao po divanu, učini se da njegovi likovi oživljavaju. Preda nj je stalo pet Camillea, pet Camillea koje su stvorili njegovi snažni prsti i koji su po nekoj odvratnoj čudnovatosti imali različitu dob i spol. Ustao je, poderao slike i bacio ih.

Počeo ga je obuzimati strah. Bojao se da više neće moći nacrtati ni jedne glave, a da ne bude slična utopljenikovoj glavi. Htio se odmah uvjeriti može li još vladati svojom rukom. Namjestio je na stalku novo platno i nacrtao komadićem ugljena jedan lik. Lik je bio nalik na Camillea. Laurent bijesno pokida skicu i pokuša novu. Čitav jedan sat borio se protiv zle kobi koja je upravljala njegovim prstima. Pri svakom novom pokušaju pojavila bi se utopljenikova glava. Nastojao je svom silom provesti svoju volju, izbjeći poteze koje je već tako dobro poznao. Na početku je crtao naglo, zatim je počeo polagano vući ugljenom. Rezultat je bio uvijek isti: Camille, naceren i tužan, pojavljivao se neprestano na platnu. Umjetnik je skicirao redom najrazličitije glave, anđeoske, djevičanske s aureolama, glave rimskih ratnika s kacigama, plavokosu i crvenokosu djecu, stare zlotvore s brazgotinama; ali uvijek, uvijek se rađao utopljenik, koji je bio redom anđeo, djevica, ratnik, dijete i bandit. Laurent se dao zatim na karikaturu. Pretjerivao je linije, pravio naka-radne profile i izmišljao groteskne glave, ali mu nije ništa drugo polazilo za rukom nego stvaranje još stravičnijih portreta svoje žrtve. Na kraju je počeo risati životinje, pse i mačke. Psi i mačke bili su izdaleka mali Camillei.

Laurenta je obuzeo mukli bijes. Razderao je platno jednim udarcem šake, misleći s očajem na svoju veliku sliku. Sad više nije imao o čemu misliti. Osjećao je točno da će odsad crtati samo Camilleovu glavu i da će, kako mu reče prijatelj, likovi koji su svi nalik jedan na drugoga, samo izazivati smijeh. U mašti je zamišljao kakvo treba biti njegovo djelo. Na plećima svojih likova, ljudi i žena, vidio je blijedo i zaplašeno utopljenikovo lice. Čudan prizor, koji mu se tako javljao, činio mu se oporo smiješan i tjerao ga u očaj.

Neće više moći raditi. Bojao se da će najmanjim potezom kista uvijek oživjeti žrtvu. Ako je htio mirno živjeti u svom atelijeru, nije smio slikati. Pomisao da mu prsti imaju kobnu i nesvjesnu sposobnost da neprekidno izrađuju samo Camilleov lik natjera ga da sa strahom pogleda svoju ruku. Činilo se da ta ruka nije više njegova.

XXVI.

Bolest, koja je prijetila gospođi Raquin, pojavila se naglo. Oduzetost, koja je već više mjeseci trzala njezinim udovima, uvijek pripravna da je stegne, iznenada je šćepala za vrat i svezala joj tijelo. Jedne večeri, baš kad je mirno razgovarala s Thérèsom i Laurentom, zastala je usred jedne rečenice i ostala tako razvaljenih usta. Učini joj se kao da je netko guši. Htjela je viknuti, zvati u pomoć, ali je mogla promucati samo nekoliko promuklih glasova. Jezik joj se okamenio, a ruke i noge ukočile. Ostala je nijema i nepokretna.

Thérèse i Laurent ustali su uplašeni od tog udara koji je uništio staru trgovkinju u manje od pet sekundi. Kada je onako ukočena upiljila u njih svoj krotki pogled, zaokupili su je pitanjima da bi doznali što je boli. Nije im mogla odgovoriti, nego ih je i dalje gledala s dubokim užasom. Odmah su shvatili da imaju pred sobom samo leš, napola živi leš koji je vidio i čuo, ali im nije mogao odgovoriti. Ta ih je kriza tjerala u očaj. Zapravo, nisu ih mnogo bolovi paraličarke zanimali. Oni su žalili sebe jer će odsad morati živjeti sami, jedno uz drugo.

Od toga dana život bračnoga para postao je nepodnošljiv. Provodili su strašne večeri u društvu nemoćne starice, koja više nije uspavljivala njihovu tjeskobu svojim ugodnim brbljanjem. Ona je počivala u naslonjaču kao neki smotak, kao neka stvar, a oni su bili sami, svatko na svom kraju stola. Na trenutke bi zaboravljali taj leš i držali ga namještajem. Tada bi ih obuzimao strah od noći, a blagovaonica postajala užasnim mjestom, gdje živi Camilleova sablast. Tako su patili dnevno četiri do pet sati više nego prije. Čim bi se smračilo, oni su drhtali i spuštali zaslon svjetiljke da ne vide jedno drugo, vjerujući da će gospođa Raquin ipak progovoriti i podsjetiti ih da je još tu. Ako su je pazili i nisu nastojali riješiti je se, bilo je samo zato što su joj oči još jednako živjele i bilo im je lakše kad su vidjeli kako se pomiču i sjaje.

Posjeli bi nemoćnu staricu na najsvjetlije mjesto, da je što bolje vide i da je imaju uvijek pred sobom. To mlohavo i blijedo lice izgledalo bi drugima nepodnošljivo, ali oni su toliko osjećali potrebu za njezinim društvom da su je gledali s pravom i istinskom radosti. Čovjek bi rekao da je do njih sjela maska neke pokojnice u koju je netko umetnuo dva živa oka. Jedine su se te oči micale i brzo kretale u očnim dupljama, dok su lice i usne bili kao skamenjeni nekom nepokretnošću koja je izazivala tjeskobu. Kada bi gospođa Raquin zadrijemala i spustila očne kapke, njezino je bijelo i posve nijemo lice bilo zaista lice leša. Tada bi Thérèse i Laurent progovorili glasnije i govorili sve dotle dok uzeta ne bi opet otvorila oči. Tako su je prisiljavali da ostane budna.

Smatrali su je nekom vrstom rasonode koja ih oslobađa njihovih ružnih snova. Otkako je tako nemoćna, trebalo ju je njegovati kao malo dijete, a briga kojom su je tetošili spašavala ih je od njihovih misli. Ujutro bi je Laurent dizao i nosio u naslonjač, a uvečer opet lijegao u krevet. Bila je vrlo teška, pa je morao upotrijebiti svu snagu kako bi je oprezno uzeo u naručje i prenio. On bi dogurao i naslonjač. Za ostalo se brinula Thérèse: oblačila je onemoćalu staricu, hranila je i nastojala razumjeti svaku njezinu želju. Za nekoliko dana mogla se gospođa Raquin još služiti rukama i mogla je napisati i zatražiti na pločici od škriljevca sve što joj je trebalo, no onda su joj i ruke obamrle i više ih nije mogla podići i držati olovku. Otada je govorila samo pogledom i njezina je nećakinja morala pogađati

što želi. Mlada žena posvetila se teškoj dužnosti bolničarke. To joj je zabavljalo i tijelo i duh, naprosto joj godilo.

Mladi supruzi, da ne bi ostali sami, od ranoga jutra dovlačili su u blagovaonicu naslonjač stare sirote. Ona je jela uz njih i sudjelovala u svakom njihovom susretu. Pravili su se da je ne razumiju kad bi očima izrazila želju da je odnesu u njezinu sobu. U osam sati odlazio je Laurent u atelijer, a Thérèse silazila u dućan. Oduzeta starica bi do podne ostajala sama u blagovaonici, i opet poslije ručka do šest sati. Nećakinja je preko dana dolazila i vrzmala se oko nje da vidi nije li štogod zatrebala. Prijatelji obitelji nisu mogli dovoljno nahvaliti Thérèsinu i Laurentovu dobrotu.

Primanja četvrtkom nastavila su se, pa je i nemoćna starica sudjelovala u tim razgovorima, baš kao i prije. Njezin bi naslonjač primaknuli stolu i ona je od osam do jedanaest sati držala oči otvorene i promatrala uzvanike. U početku su Michaud i Grivet bili ponešto zbunjeni u prisutnosti stare prijateljice koja se pretvorila u živi leš. Nisu znali kako bi se držali. Osjećali su tek neznatnu brigu i pitali se čemu je uopće potrebno žalostiti se. Treba li govoriti tome mrtvom licu, treba li se uopće i baviti staricom? Malo-pomalo, i oni su se počeli odnositi prema gospođi Raquin kao da se ništa nije dogodilo. Naposljedku su se pravili kao da se uopće ništa nije dogodilo. Razgovarali su s njom postavljajući joj pitanja i dajući odgovore, smijući se za nju ili za sebe, i nikad se nisu dali zbuniti strašnim izgledom njezina lica. Bio je to vrlo čudnovat prizor. Ljudi su izgledali kao da pametno razgovaraju s jednim kipom, kao što male djevojčice govore sa svojim lutkama. Oduzeta je pred njima sjedila ukočena i nijema, a oni su brbljali i gestikulirali, vodeći s njome vrlo živ razgovor. Michaud i Grivet bili su osobito zadovoljni svojim držanjem. Držali su da sve to čine kao dokaz svoje pristojnosti, izbjegavajući dosadno i uobičajeno žaljenje. Gospođi Raquin trebalo je polaskati, postupajući s njom kao sa zdravom osobom, i oni su sebi u njezinoj blizini dopuštali svako veselje i razuzdanost, bez ikakvih obzira.

Grivet je imao jednu suludost. Tvrdio je da posve dobro može razumjeti gospođu Raquin: čim ga ona pogleda, on odmah razumije sve njezine želje. Ali se Grivet svaki put prevario. Često bi prekinuo partiju domina i zagledao su u oduzetu, kojoj su oči mirno slijedile igru, i tvrdio da ona traži ovo ili ono. Kad su je stali pitati, pokazalo se da gospođa Raquin ne treba ništa ili treba nešto sasvim drugo. To međutim nije nimalo smetalo Griveta koji bi pobjedonosno uzviknuo: "Zar vam nisam kazao!" i za trenutak opet počinjao iznova. Kad bi bolesnica pokazala da stvarno nešto želi, Thérèse, Laurent i ostali spominjali bi redom predmete koje želi. Grivet je pritom bio najtuplji. Nabrajao je svašta i uvijek suprotno od onoga što je gospođa Raquin htjela. Neprestano je ipak ponavljao:

- Ja čitam iz njezinih očiju kao iz knjige. Evo, kaže mi da imam pravo... Zar ne, draga gospođo? Jest, jest.

Uostalom, nije bilo ni lako shvatiti sve želje stare sirote. Jedina je Thérèse imala taj dar. Ona se vrlo lako sporazumijevala s tom zreloom inteligencijom, još živom i zakopanom u mrtvo tijelo. Što li se događa u tom nesretnom stvorenju, koje je tek toliko u životu, a nesposobno da u njemu sudjeluje? Ona je čula, ona je i vidjela, ona je bez sumnje i jasno prosuđivala, ali nije imala glasa da bi izrazila sve ono što se u njoj zbiva. Kad bi jedna njezina riječ ili kretnja trebala odlučiti o sudbini svijeta, ona ne bi mogla podići ruku ni otvoriti usta. Njezin je duh bio kao duh onih koje su zabunom zakopali, pa se noću probude dva do tri metra pod zemljom. Viču, napinju se i nastoje se osloboditi teške zemlje, ali iznad njih ljudi prolaze i nitko ne čuje njihovo užasno zapomaganje, kao što je i Lau-

rent promatrao gospođu Raquin, koja je stisnutih usta i opruženih ruku na koljenima, izražavala cijeli svoj život živahnim i brzim očima. Mislio je:

- Tko zna na što ona sada misli... Ovako sama... U unutrašnjosti toga mrtvacu mora se odigravati neka užasna drama.

Laurent se varao. Gospođa Raquin bila je sretna zbog pažnje i poštovanja svoje drage djece. Ona je uvijek željela nestati ovako, tiho i usred odanosti i milovanja. Dakako, voljela bi imati dar govora da bi se zahvalila prijateljima koji su joj pomagali da umre u miru. Ali kad je već tako, ona se pomirila sa svojim stanjem, sprijateljila bez protivljenja. Postala je opet djetetom i provodila dane bez dosade, gledajući preda se i misleći na prošlost. Prihvatila je mirno sjediti u svom naslonjaču, baš kao kakva mala djevojčica.

Oči su joj svaki dan postajale blaže i jasnije. Stala se služiti očima kao rukama i ustima, njima tražiti i zahvaljivati. Tako je neobičnim i divnim načinom nadomještala organe koji su joj oboljeli. Oči su joj bile prekrasne i nebeski lijepe usred lica kojemu se koža smekšala i naborala. Kad su joj i usne iznemogle i nisu se više mogle smiješiti, ona se osobito nježno smiješila pogledom. Ništa nije bilo neobičnije od tih očiju koje su se smijale kao usne na zamrlom licu. Donji dio toga lica ostao je blijed i sumoran, dok je gornji bio božanstveno osvijetljen. Sve je svoje osjećaje izražavala pogledom, iskazujući zahvalnost i poštovanje svojoj djeci. Kada bi je Laurent ujutro i navečer uzeo u naručje da je prenese, ona mu je zahvaljivala pogledima punim ljubavi i nježne, velike hvale.

Tako je živjela nekoliko tjedana očekujući smrt i misleći da je zaštićena od svake nove nesreće. Mislila je da je pregrmjela sve patnje. Ali se varala. Jedne večeri uništi je strašan udarac.

Iako su je Thérèse i Laurent smještali između sebe i na svjetlo, ipak ona nije bila toliko živa da ih je mogla dijeliti i braniti od tjeskobe. Kad bi zaboravili da je ona u njihovoj blizini te da ih vidi i čuje, obuzelo bi ih ponekad ludilo. Vidjeli su Camillea i nastojali ga otjerati. U takvim prilikama buncali su i govorili priznanja koja su gospođi Raquin razotkrila sve. Laurent je u posljednje vrijeme zapao u neku krizu te je koješta buncao. Jednog dana bolesnica je shvatila sve.

Njezino se lice steglo u strašnu grimasu. Osjetila je takav udar da je Thérèse pomislila kako će odjednom skočiti i početi vikati. Zatim je odmah zapala u neku jaku ukočenost. Šok je bio to strašniji što se učinilo da je uzdrmao jedan leš. Osjetljivost je brzo prošla i nemoćna starica je postala još bljeđa i ništavnija. Njezine oči, inače tako blage, postale su mračne i tvrde, nalik metalu.

Nikada nije očaj u tolikoj mjeri zaokupio jedno biće. Strašna istina je kao munja spalila oduzete oči i uzdrkala je cijelu kao udarac groma. Da je mogla ustati i istisnuti krik užasa, koji joj je stegao grlo, da je mogla prokleti ubojice svojega sina, manje bi trpjela. Ali, premda je sve čula i sve razumjela, morala je ostati nepomična i nijema, zadržavajući u sebi provalu boli. Činilo joj se da su je Laurent i Thérèse privezali i pribili uz taj naslonjač da se ne bi bacila na njih i da s užitkom mogu ponavljati: "Mi smo ubili Camillea!", nakon što su joj začepili usta i ugušili njezine jecaje. Strava i užas samo su trzali njezinim tijelom ne nalazeći izlaza. Ona je nadljudskim naporom nastojala dignuti teret koji ju je tištio da bi oslobodila grlo i tako dala oduška valu svoga očaja. Uzalud je napinjala svoje posljednje sile. Osjećala je na nepcu svoj odrvenjeli jezik. Njezin je osjećaj bio nalik na osjećaj čovjeka koji je zamro i kojega pokapaju, a on svezan sluša nad glavom mukle udarce lopate.

Srce joj je obuzela strahovita pustoš. U duši je osjećala odron koji ju je mrvio. Život joj je odjednom postao tužan. Sve njezine nježnosti, dobrote i odanosti bile su okrutno iznevjerene i bačene pod noge. Dosad je živjela životom punim srdačnosti i blagosti, vjerovala u mirnu sreću spokojnoga opstanka, a sada joj je neki glas vikao da je sve laž, da je sve zločin. Iza vela koji se raspapao prikazivala se ljubav i prijateljstvo samo kao krv i sramota. Da je mogla, bila bi pohulila i na Boga. Bog ju je, eto, varao cijelih šezdeset godina, postupajući s njome kao s malom, dobrom djevojčicom, zabavljajući joj oči lažnim slikama mirne radosti. Ona je bila dijete koje vjeruje budalasto u tisuće gluposti i ne primjećuje nimalo kako je stvarni život pun krvavog blata i strasti. Bog je bio zao prema njoj. Trebao joj je prije reći istinu ili je ostaviti da umre i naivna i slijepa. Sada joj ne preostaje drugo nego umrijeti kad već ne može vjerovati u ljubav, prijateljstvo i odanost. Ništa za nju ne postoji, osim ubojstva i strasti.

Eto, Camille je umro pod udarcima Thérèse i Laurenta, koji su svoj zločin zasnovali u sramotnom preljubu. Za gospođu Raquin bila je ta misao tako duboka da ona nije mogla niti razmišljati o njoj, niti je shvatiti jasno i u svim njezinim pojedinostima. Osjećala je samo jedno: potpunu propast. Činilo joj se da se ruši u crni ponor. Mislila je da će se potpuno slomiti.

Poslije prvog udarca činila joj se strahota zločina gotovo nevjerojatnom. Zatim se stala bojati da će poludjeti, sjećajući se nekih sitnih događaja koji joj prije nisu bili jasni. Thérèse i Laurent su ubili Camillea. Thérèse, koju je ona odgojila, i Laurent kojega je ljubila odanošću i nježnošću dobre majke. Sve se to vrtjelo u njezinoj glavi kao ogroman kotač sa zaglušnom bukom. Shvatila je tako užasne pojedinosti, veliko licemjerje i u mislima bila prisutna takvoj dvoličnosti i ironiji. Poželjela je umrijeti da ne mora više misliti na to. Jedna jedina misao rastakala je njezin mozak težinom mlinskoga kamena. Ona je u sebi ponavljala: "Moja djeca ubila su moje dijete!", ne nalazeći drugih riječi da izrazi svoj očaj. Htjela se snaći u toj nagloj promjeni u svom srcu, ali nije više mogla. Ostala je smoždena pod surovim pritiskom osvetničke misli koja je odagnala svu njezinu dobrotu. Kad je u njoj nastala ta promjena, njoj se smrknilo pred očima i osjećala je da se u njezinome zamrlom tijelu rađa neko novo biće, nasmiljeno i okrutno koje će ugristi ubojice njezina sina.

Kako je podlegla teškoj oduzetosti, shvatila je da ne može skočiti za vrat Thérèse i Laurentu, koje je odlučila uništiti, zapala je opet u mir i ukočenost, a gorke suze tekle su joj niz lice. Ništa je nije više razdiralo od toga nijemog i ukočenog očaja. Suze koje su joj curile niz mrtvo lice, kojemu se nijedan nabor nije pomicao, i to ukočeno i blijedo lice koje je htjelo plakati svakim svojim migom, samo su oči uzdisale - pružali su potresni prizor.

Thérèsu je obuzela strašna samilost.

- Treba je leći - reče Laurentu pokazujući na tetku.

Laurent požuri odgurati oduzetu u njezinu sobu, a onda se sagne da bi je uzeo u naručje. Toga se trenutka gospođa Raquin ponadala da će je neka snažna opruga uspraviti na noge, te je napela sve svoje sile. Neće Bog dopustiti da je Laurent privine na grudi. Mislila je da će ga grom ošinuti bude li tako bestidan. Ali nikakva je opruga nije uspravila, a nebesa su zadržala svoju munju. Ostala je klonula i pasivna baš kao svežanj rublja. Ubojica ju je zgrabio, podigao i ponio. Nju je obuzeo užasni strah što se tako nemoćna i ostavljena nalazi u rukama Camilleova ubojice. Glava joj je pala na Laurentovo rame koje je ona gledala izbuljenim očima od užasa.

- Hajde, hajde, samo me gledaj - gundao je on - neće me te tvoje oči progutati...

I baci je grubo na krevet. Nemoćna je starica pala i onesvijestila se. Posljednja joj misao bijaše misao strave i užasa. Odsad će morati svako jutro i svaku večer podnositi taj od-vratni zagrljaj Laurentovih ruku.

XXVII.

Samo je strah mogao dovesti bračni par do toga da priznaju nešto u prisutnosti gospođe Raquin. Oni nisu bili okrutni, ni jedno ni drugo; oni bi takvo otkriće izbjegavali iz same čovječnosti, kad im već oprez ne bi nalagao da šute.

Idućeg četvrtka bili su neobično nemirni. Ujutro je Thérèse zapitala Laurenta bi li bilo dobro oduzetu ostaviti u blagovaonici za vrijeme večere. Ona zna sve pa bi ih mogla odati.

- Koješta - odgovori Laurent. - Ona ne može maknuti ni malim prstom, a kamoli nešto izbrbljati.

- Mogla bi naći načina - reče Thérèse. - Već nekoliko dana čitam joj u očima nesmiljenu misao.

- Ma nemoj! Liječnik mi je rekao da je s njom svršeno. Ako još progovori, progovorit će kod zadnjeg daha, u agoniji... Neće ona dugo... Bilo bi glupo još i time opterećivati savjest, ne dati joj sudjelovati u našim večerima...

Thérèse je uzdrhtala.

- Nisi me razumio - uzvikne ona. - Imaš pravo, dosta je krvi... Htjela sam samo to reći da bismo mogli tetku zatvoriti u njezinu sobu i reći gostima da joj je gore i da spava.

- No, lijepo - odgovori Laurent - a onaj će glupan Michaud lijepo ući u sobu i vidjeti svoju staru prijateljicu... Divan, izvrstan način da se upropastimo.

Laurent ušuti na trenutak. Htio je biti miran, no strah ga je silio da govori.

- Bolje je da sve ide svojim tijekom - nastavi. - Ti su ljudi glupi kao guske i zacijelo neće ništa razumjeti od nijemog očaja stare babe. Nikad oni neće ni posumnjati... tako su daleko od istine. Pokušajmo... vidjet ćeš da će sve biti dobro.

Kad su navečer stigli uzvanici, sjedila je gospođa Raquin na svome starome mjestu, između peći i stola. Laurent i Thérèse glumili su dobro raspoloženje, skrivajući svoju strepnju i sa strahom očekujući ono što nije moglo izostati. Sasvim su spustili zaslon od svjetiljke, tako da je bio osvjetljen samo voštani stolnjak.

Gosti su se, kao uvijek prije partije domina, upustili u banalan i bučan razgovor. Grivet i Michaud nisu ni ovom zgodom propustili oduzetu upitati za zdravlje, na što su, kao uvijek, odgovarali da je, dakako, izvrsno. Potom se društvo zadubilo u igru ne brinući se više za staricu.

Gospođa Raquin, otkako je doznala užasnu tajnu, grozničavo je očekivala tu večer. Pri kupila je svoje posljednje snage kako bi odala zločince. Do posljednjeg trenutka se bojala da neće sudjelovati u tom sastajanju. Mislila je da će je Laurent ukloniti, a možda i ubiti, ili je barem zatvoriti u njezinu sobu. Kad je vidjela da će ostati među gostima, osjetila je silnu radost, misleći da će joj uspjeti osvetiti sina. Znajući da joj je jezik mrtav, pokušala je jedan novi govor. Začudnom snagom volje uspjelo joj je donekle pomaknuti svoju desnu ruku i polagano je dignuti do koljena, gdje je uvijek ležala opružena i nemoćna. Podigla ju je malo-pomalo uz nogu od stola, koji je stajao pred njom, te joj je uspjelo položiti je na voštani stolnjak. Tu je stala nemoćno micati prstima kako bi svratila pozornost na sebe.

Kad su igrači opazili bijelu i meku ruku pokojnice među sobom, vrlo su se začudili. Grivet je zastao s rukom u zraku upravo kad je htio položiti dvostruku šesticu. Od svog napadaja nije oduzeta micala rukama.

- Pogledajte, Thérèse - vikne Michaud - gospođa Raquin miče prstima... Po svoj prilici nešto želi.

Thérèse nije smogla ni riječi. Ona je zajedno s Laurentom slijedila staričinu kretnju i gledala blijedu ruku svoje tetke, kao neku osvetničku ruku koja će progovoriti. Ubojicama je zastao dah u grlu.

- Bogami! - reče Grivet - ona nešto želi... Ah, znam što hoće... Hoće igrati domino... Zar ne, gospođo?

Gospođa Raquin snažnom kretnjom zaniječe. Ispružila je jedan prst, s neizmjernim naporom presavila ostale i počela mučno crtati slova po stolu. Učinila je tek nekoliko crta, a Grivet je već slavodobitno uzviknuo:

- Znam što hoće! Kaže da je dobro što sam stavio dvostruku šesticu.

Nemoćna je starica strašno pogledala u starog činovnika i ponovo stala crtati riječ koju je htjela napisati. Ali ju je Grivet svakog trena prekidao, govoreći da je to nepotrebno jer je on razumio, te nastavljao s tom svojom gluposti dok ga Michaud nije utišao.

- Dovraga! Ta pustite gospođu Raquin neka govori - reče. - Samo vi govorite, draga prijateljice!

I pogleda u voštani stolnjak kao da prisluškuje. Ali su se prsti oduzete umorili, jer su već deset puta započeli jednu riječ, pa su sad nemoćno lutali desno i lijevo. Michaud i Olivier su se nagnuli nad stol, ali kako nisu mogli ništa pročitati, silili su nemoćnu staricu da opet počne s prvim slovima. - Izvrsno! - poviče odjednom Olivier. - Sada sam pročitao... Napisala je vaše ime, Thérèse...

- Evo: " T h é r è s e i . . . " Samo naprijed, draga gospođo.

Thérèse je gotovo zavikala od straha. Gledala je kako se prsti njezine tetke skližu po voštanom stolnjaku i činilo joj se da ti prsti pišu zajedno s njezinim imenom i otkriće njezinog zločina, i to plamenim slovima. Laurent je odjednom ustao i zapitao se bi li bilo dobro da se baci na bolesnicu i slomi joj ruku. Mislio je da je sve propalo kad je vidio tu oživjelu ruku kako otkriva Camilleovo ubojstvo.

Gospođa Raquin pisala je dalje, ali sve polaganije i polaganije.

- Izvrsno! Izvrsno! Sada sam pročitao vrlo dobro - reče Olivier i pogleda supruge. - Vaša tetka napisala je vaša imena T h é r è s e i L a u r e n t . . . "

Stara gospođa učini još nekoliko znakova i dobaci ubojicama takav pogled da ih je razdirao. Zatim htjede nastaviti, ali su joj se prsti već ukočili, dok je snažne volje, koja ih je pokretala, ponestajalo i ona je osjećala kako joj uzetost opet ulazi u ruke i koči ih. Požuri se dakle i napiše još jednu riječ.

Stari Michaud pročita glasno:

- " T h é r è s e i L a u r e n t s u . . . "

Olivier zapita:

- Što su, što su oni, vaša draga djeca?

Ubojice je obuzeo ludi strah i oni su htjeli glasno dovršiti rečenicu. Promatrali su ukočenih i zbunjenih očiju tu osvetničku ruku, kad se odjednom ruka, uhvaćena grčem, spusti na stol, oklizne i kao beživotni komad mesa opet padne na koljena nemoćne starice.

Oduzetost je opet nastupila i zaustavila kaznu. Michaud i Olivier sjeli su zbunjeni, dok je Thérèsu i Laurenta obuzela neizmijerna radost, te su gotovo pali u nesvijest od nagle navale krvi što se uzburkala u njihovim prsima. Grivet se ljutio što mu se nije vjerovalo. Mislio je da je sada nastupio trenutak da se rehabilitira pa je htio nadopuniti nedovršenu rečenicu gospođe Raquin. Kako je društvo stalo odgonetati smisao izreke, on izusti:

- To je posve jasno. Ja sam pročitao misao iz gospođinih očiju. Meni gospođa ne treba pisati po stolu, meni je dosta i jedan pogled... Gospođa je htjela reći: "Thérèse i Laurent se mnogo brinu za mene."

Grivet je mogao biti vrlo zadovoljan svojom maštom jer je cijelo društvo bilo njegova mišljenja. Gosti su udarili hvaliti bračni par koji je tako dobar sirotaj gospođi:

- To je sigurno - reče važno Michaud. - Gospođa Raquin htjela je svakako izreći priznanje nježnoj pažnji koju joj posvećuju njezina djeca. To je svakako na čast cijeloj obitelji.

I uzimajući domino, nadoda:

- Hajdemo nastaviti. Gdje smo ono stali?... Čini mi se da je Grivet htio staviti dvostruku šesticu.

Grivet stavi dvostruku šesticu. Glupa i monotona partija domina se nastavi. Bolesnica je promatrala svoju ruku, slomljena užasnim očajanjem. Eto, njezina ju je ruka izdala. Osjećala je da je teška poput olova i da je nikad više neće moći podići. Nebesa nisu htjela da ona osveti Camillea. Sirotica je sebi rekla da nije ni za što više nego da ode svojem Camilleu. Sklopila je oči, smatrala se odsad nepotrebnom na svijetu i žudjela da već bude u grobu.

XXVIII.

Puna dva mjeseca mučili su se Thérèse i Laurent u strahotama braka. Patili su jedno od drugoga. U njima se postupno razbuđivala mržnja i naposljetku su jedno drugom dobacivali bijesne poglede, pune podmuklih prijetnja.

U svakom slučaju, moralo je doći do mržnje. Oni su se ljubili kao životinje, vrelom strašću, punom krvi. Zatim se, zbog živčanosti poradi zločina, njihova ljubav počela pretvarati u strah i oni su u svojim poljupcima osjećali neku vrstu fizičkoga gađenja; počeli su zazirati jedno od drugoga.

Njihova mržnja bila je divlja, sa strašnim provalama. Osjećali su vrlo dobro kako smetaju jedno drugome i slutili da bi živjeli sasvim spokojno kad ne bi čitav dan bili zajedno. Dok su bili jedno uz drugo, činilo im se da ih pritišće neki ogromni teret i oni su ga htjeli ukloniti, uništiti. Njihove su se usne grčile, a u njihove se jasne oči uvlačile silovite misli. Hvatala ih je želja da jedno drugo progutaju.

Njih je u stvari izjedala jedna te ista misao. Bunili su se protiv zločina i očajavali što su njime zauvijek pomutili svoj život. Otuda sav njihov bijes, otuda sva njihova mržnja. Osjećali se da im je nevolja neizlječiva i da će zbog Camilleova ubojstva trpjeti do svoje smrti i ta misao vječnosti njihove patnje gonila ih je u očaj. Nisu znali na što bi se oborili pa su bjesnili jedno na drugo i proklinjali se.

Nikako nisu otvoreno htjeli priznati da je njihov brak bio fatalna kazna za njihov zločin i tjerali su unutrašnji glas koji im je govorio istinu i iznosio pred njih cijelu povijest njihovoga života. Ali je u krizama, koje su ih potresale, svako od njih govorilo glasno, sa srdžbom, i pogađalo strahote svoga samoljublja koje ih je natjeralo na zločin, a nije u zločinu našlo ništa nego očajan i nepodnošljiv život. Sjećali su se prošlosti i znali da ih je jedino prevarena nada u spokojnu i mirnu sreću dovela do grizodušja. Da su se mogli mirno ljubiti i radosno živjeti, ne bi oni nikad oplakivali Camillea, nego bi se od svoga zločina još i ugojili. No, ovako se bunilo i njihovo tijelo odbijajući brak, i oni su se s užasom pitali kamo će ih dovesti ta groza i međusobna odvratnost. Vidjeli su pred sobom samo bolnu budućnost, samo nasilan i nesretan rasplet. I tada su, kao neprijatelji koje je sudbina svezala zajedno, nastojeći se otkinuti jedno od drugoga, napinjali mišiće i živce, ali im nije uspijevalo osloboditi se. I kad su shvatili da neće izmaknuti svojoj okrutnoj sudbini, razdraženi tim konopcem što im se zasijecao u tijelo, gadeći se zbog svoje veze, osjećali su kako im svakog trena raste nelagoda, zaboravljajući pritom da su to sami htjeli. Kako im je veza postajala sve nesnosnijom, krvavo su se optuživali kako bi manje patili i zacijelili rane koje su sami nanosili, proklinjući se zaglušnim krikovima i uzajamnim optužbama.

Svake bi večeri planula nova svađa. Izgledalo je kao da ubojice sami traže priliku da se razdraže i napnu svoje ukočene živce. Vrebali su se, šibali pogledima, otvarali svoje rane, tražili živo meso u svakoj ozljedi i nalazili oporo zadovoljstvo u svojim bolnim krikovima. Živjeli su tako u neprekidnoj razdraženosti, umorni jedno od drugoga, nesposobni da podnesu dalje i jednu riječ, i jedan pogled, i jednu kretnju. Cijelo je njihovo biće bilo spremno na nasilje. Najmanja netrpeljivost rasla bi kod njih i pretvarala se u grubost. Jedna sitnica podigla bi kod njih orkan koji bi trajao do sutra. Prevrúće jelo, otvoren prozor, obična primjedba ili kakva zamjerka - sve je to bilo dovoljno da ih natjera u pravo

ludilo. I uvijek su u takvoj prepirci prigovarali jedno drugome utopljenika. Riječ po riječ i oni bi ludovali i bjesnili. To su bili divlji prizori davljenja, udaraca, odvratnih povika, sramotnih brutalnosti. Redovito su se Thérèse i Laurent čupali tako poslije jela. Zatvorili bi se u blagovaonicu da nitko ne čuje povike njihova očaja. Tu su se mogli proždirati do mile volje u kutu te vlažne sobe, u toj vrsti podruma koji je lampa osvijetljavala žučkastim svjetlom. Njihovi su glasovi zvučali oporo i suho u toj mirnoj prostoriji i ne bi prestali dok ne bi klonuli od umora. Tek poslije toga mogli su se odmarati nekoliko sati. S vremenom su im te svađe postale prava potreba, kao neko sredstvo za uspavlivanje.

Gospođa Raquin ih je slušala. Ona je neprestano bila tu u svom naslonjaču, s rukama na koljenima, uspravljene glave, nijema lica. Čula je sve. Njezino se mrtvo tijelo nije ni trznulo. Ali su joj se oči zapiljile u ubojice svom oštrinom i njezina je muka morala biti užasna. Doznala je svaku sitnicu koja se dogodila prije i poslije Camilleova ubojstva i postupno se uputila u gadosti i zločine onih koje je do jučer nazivala svojom dragom djetecom.

Prepirke supruga uputile su je u sve događaje i izredale pred njezinom zaplašenom dušom, jednu po jednu, sve epizode strašnog događaja. Što je više ulazila u tu krvavu kaljužu, njoj je bilo sve gore. Mislila je da se već dotakla dna rubova, a morala je uvijek silaziti još dublje. Svake bi večeri doznala po koju novu pojedinost. Odvratan događaj neprestano se ponavljao pred njom. Činilo joj se kao da se gubi u nekom strašnom snu kojemu nema kraja. Prvo priznanje bilo je vrlo grubo i sasvim ju je uništilo. No, još više je trpjela od tih ponavljanih udaraca, od tih sitnih činjenica koje su bijesni supruzi nabrajali i koje su obasjavale zločin nekom užasnom svjetlošću. Majka je dnevno barem jedanput slušala priču o ubojstvu svoga sina, a to je pričanje bilo svakog dana sve užasnije, sve življe i dopiralo je do njezina uha sve većom okrutnošću i jasnoćom.

Ponekad bi Thérèse spopalo grizodušje pred tom blijedom maskom preko koje su tiho tekle krupne suze. Pokazala bi Laurentu svoju tetku i preklinjala ga pogledom da šuti.

- Ostavi - viknuo bi on grubo. - Znaš da nas ona ne može izdati... Zar je meni bolje nego njoj?... I zar je nužno da se svladavamo kad smo dobili novce?

I prepirka bi se nastavila, opora i bučna, ubijajući iznova Camillea. Ni Thérèse ni Laurent nisu se usudili popustiti osjećaju milosrđa, što bi se kojiput pojavio, pa zatvoriti oduzetu u njezinu sobu i sačuvati je od pričanja o zločinu. Njihov je strah bio veći od njihova milosrđa i oni su nametnuli gospođi Raquin neizrecive patnje, jer im je trebala njezina prisutnost kako bi se obranili od svojih sablasti.

Sve su te prepirke bile slične i dovodile do istih optužaba. Čim bi se spomenulo Camilleovo ime i čim bi jedno od njih optužilo drugo za zločin, izbio bi bijes. Jedne večeri, tražeći izliku da se razbjesni, prigovori Laurent da je voda za piće mlaka. Reče da mu se mlaka voda gadi i da želi svježju vodu.

- Nisam mogla pribaviti leda - odvrati sporo Thérèse.

- Pa dobro, neću je piti - dobaci Laurent.

- Voda je odlična.

- Topla je i ima okus blata. Čovjek bi rekao da je iz rijeke.

Thérèse ponovi:

- Iz rijeke...

I zajeca. Prisjeti se zločina.

- Zašto sad plačeš? - upita je Laurent koji je slutio odgovor i problijedio.

- Plačem - zajeca mlada žena - plačem jer... ti dobro znaš... ah, Bože moj, ti si ga ubio.
- Lažeš! - vikne ubojica žestoko. - Priznaj da lažeš... Ako sam ga i bacio u Seinu, ti si me na to natjerala.

- Ja... zar ja?

- Jest, ti!... Nemoj se praviti nevještom. Nemoj me siliti da te natjeram da priznaš istinu. Potrebno mi je da priznaš svoj zločin i preuzmeš svoj dio odgovornosti kod ubojstva. To me umiruje, to mi daje utjehe.

- Pa nisam ja utopila Camillea.

- Jesi, tisuću puta, jesi, upravo ti!... Što se čudiš kao da si zaboravila? Čekaj! Sad ću te podsjetiti.

I digne se od stola, nagne prema mladoj ženi i vikne joj zažarenih obraza u lice:

- Ti si stajala na obali, sjećaš se, a ja sam ti šapnuo: "Bacit ću ga u rijeku." Ti si na to pristala, ti si ušla u barku... Sad valjda vidiš da si ga ubila zajedno sa mnom.

- Nije istina... Bila sam luda, ne znam što sam radila, no ja ga nikad nisam htjela ubiti. Ti si sam izvršio zločin.

To je poricanje mučilo Laurenta. Kako je rekao, njega je tješila pomisao da je imao sukrivca. Da se usudio, on bi pokušao dokazati sebi samomu da sav užas ubojstva pada na Thérèsu. Obuzimala ga je želja da istuče mladu ženu samo da bi je natjerao na priznanje da je ona više kriva.

Ushodao se uzduž i poprijeko po sobi, vičući i bjesneći, a dotle su ga slijedili uporni pogledi gospođe Raquin.

- Jadnica! Jadnica! - gundao je prigušeno. - Baš me hoće natjerati u ludilo... Zar nisi došla jedne večeri u moju sobu kao kakva prostitutka? Nisi li me opajala onim tvojim nježnoštimama kako bi me natjerala na odluku da te oslobodim muža? Ne, nije ti se sviđao, vonjao je po bolesnom djetetu, govorila si kad sam dolazio ovamo... Tomu su već tri godine... Zar sam ja ikad mislio na to? Zar sam ja bio nitkov? Živio sam mirno, kao pošten čovjek, ne čineći nikomu zla. Ne bih zgnječio ni muhu.

- Ti si sam ubio Camillea - ponovi Thérèse očajničkom tvrdoglavošću koja je Laurenta gonila u ludilo.

- Ne, nego ti, ti si ga ubila! - krikne on. - Vidiš, nemoj me goniti u očaj, to bi moglo završiti loše... Zar se ti, nesretnice, ničega ne sjećaš? Dala si mi se kao kakva djevojčura ondje u sobi svojega muža. Opila si me i zaludila. Priznaj da si sve proračunala, da si mrzila Camillea, da si ga odavno htjela ubiti. Ti si me po svoj prilici i uzela za ljubavnika da me nagovoriš protiv njega i da ga uništiš.

- Nije istina. Odvratno je to što govoriš... Nemaš pravo prekoravati me zbog moje slabosti. I ja mogu reći, baš kao i ti, da sam prije nego sam te upoznala bila čestita žena koja nije nikad nikome učinila ništa zlo. Ako sam ja tebe učinila ludim, ti si mene učinio još luđom. Čuj, nemojmo se prepirati, Laurente... Imaš i previše toga na glavi.

- Što bi ti meni mogla predbaciti?

- Ostavi, ništa... Ti me nisi oslobodio od mene same, ti si iskoristio moju osamljenost, tebi se svidjelo uništiti moj život... Sve ti praštam... Samo me nemoj optuživati da sam ubila Camillea. Drži svoj zločin za se i nemoj me još više plašiti.

Laurent je mahnuo rukom da udari Thérèsu po obrazu.

- Tuci me, radije me tuci - doda ona. - Manje ću trpjeti.

I namjesti mu obraz. On se svlada, primakne stolicu i sjedne do mlade žene.

- Slušaj - reče joj glasom u kojemu se osjećalo koliko se sili da bude miran. - Bijedno je od tebe što nećeš preuzeti svoj dio zločina, a znaš vrlo dobro da smo ga počinili zajedno. Znaš da si ti kriva baš kao i ja. Da si bila nevina, ne bi pristala da pođeš za mene. Sjeti se samo dviju godina nakon ubojstva. Hoćeš li dokaze? Otići ću i reći državnom odvjetniku i vidjet ćeš da ćemo biti oboje suđeni.

- Možda bi me ljudi i osudili, ali Camille zna dobro da si sve učinio ti... Mene on noću ne muči kao tebe.

- Mene Camille ostavlja u miru - reče Laurent blijed i drščući - ali tebi se prikazuje, to znam. Čuo sam te kako vičeš.

- Ne govori to! - povikne bijesno mlada žena. - Nisam ja vikala, samo neću da sablast dolazi. Razumijem ja tebe vrlo dobro. Ti bi htio da je odbiješ od sebe... Ja sam nevina... nevina sam!

Gledali su se zaprepašteno, skršeni od muke, u strahu da nisu i opet izazvali utopljenikov leš. Sve su njihove svađe završavale tako. Uvjeravali su se u svoju nevinost i nastojali se zavarati te otjerati ružne snove od sebe. Neprestano su se trudili zbaciti sa sebe svaku odgovornost za zločin, braniti se kao pred sudom nabacujući jedno na drugo najteže optužbe. Najčudnije je u svemu bilo što su se oboje sjećali svih pojedinosti ubojstva. Čitali su priznanja u svojim očima, dok su im usne sve poricale. To su bile same djetinjaste laži i smiješne tvrdnje i čitava je prepirka bila puna riječi dvoje jadnika koji su lagali da lažu, a nisu mogli sakriti da lažu. Redom su i naizmjenice preuzimali ulogu tužitelja, a kako proces koji su započinjali nije nikad doveo ni do kakva rezultata, počinjali su ga svake večeri iznova, nekom upravo okrutnom tvrdoglavošću. Znali su dobro da jedno drugome neće dokazati ništa, da neće moći razjasniti prošlost, a ipak su pokušali udovoljiti toj potrebi i vraćali se natrag, poticani bolom i užasom i već unaprijed pobijeđeni teškom istinom. Jedina im je korist od tih prepirki bila u tome što su podizali oluju riječi i krikova i tako bukom zaglušivali načas svoje strepnje.

Dok su se oni natezali i optuživali, bolesnica je upirala u njih svoje oči. Te bi oči zasjale žarkom radošću kad god bi Laurent zamahnuo glomaznom rukom prema Thérèsinoj glavi.

XXIX.

Započele su nove patnje: Thérèse, dotučena strahom, nije više znala gdje bi našla kakvu utješnu misao, pa je stala glasno oplakivati utopljenika pred Laurentom.

U njoj se dogodio neki nagli preokret. Njezini su prenapeti živci popustili, a opora i silovita narav se smekšala. Ona se raznježila već prvih dana braka, a ta se slabost sada vraćala kao neka potreba i kobna oporba. Dok se mlada žena borila svom svojom nervoznom energijom protiv Camilleove prikaze i dok je mjesecima živjela muklo razdražena, boreći se protiv svojih patnji i nastojeći ih izliječiti voljom svoga bića, ona bi odjednom osjetila takav umor da bi se samo savila kao pobijeđena. Tada bi opet postala ženom, štoviše djevojčicom koja nema više snage opirati se i držati na nogama pred svojim grozotama, pa se bacala u jadicovke, suze i plač, u nadi da će u tom naći olakšanje. Pokušavala se okoristiti slabostima tijela i duše koje su je obuzimale. Možda će utopljenik, koji nije uzmaknuo pred njezinim gnjevom, ustuknuti pred njezinim suzama. Tako je i grižnju savjesti osjećala sasvim proračunato, govoreći sebi da je to bez sumnje najbolje sredstvo da umiri i zadovolji Camillea. Poput nekih bogomoljki koje misle prevariti Boga i izmamiti od njega oprostjenje, ako mole usnama i pokazuju kajanje, Thérèse se ponižavala, udarala u grudi, tražila riječi pokajanja, ne osjećajući ipak u dnu svog srca ništa do strah i kukavičluk. Uostalom, osjećala je neko fizičko zadovoljstvo u klonuću i činjenici da se osjeća mekom i slomljenom te da se bez otpora podaje boli.

Upravo je zaokupila gospođu Raquin svojim plačljivim tužaljka. Oduzeta joj je postala dnevnom potrebom. Ona joj je služila kao neka vrsta molitve, kao neko klečalo pred kojim je bez ikakva straha mogla priznati svoje grijeha i tražiti oprostjenje. Čim bi osjetila potrebu plakati i rastresti se u jecanju, klekla bi pred nemoćnu staricu i vikala, uzdisala, glumila grizodušje, što ju je tješilo jer je postajala slabijom.

- Ja sam nesretnica - kukala je - ja i ne zaslužujem oprostjenje. Ja sam vas prevarila, ja sam gurnula u smrt vašega sina. Vi mi nećete nikad oprostiti... A ipak, kad biste dokučili moje grizodušje koje me razdire i kad biste znali koliko trpim, možda biste se smilovali... Ne, za mene nema oprostjenja. Htjela bih umrijeti tako do vaših nogu, shrvana bolom i sramotom.

Ona bi tako govorila čitave sate, prelazeći iz očaja u nadu, osuđujući se da bi opet sebi oprostila. Govorila bi glasom bolesne curice, čas isprekidanim, čas plačljivim. Legla bi na pod i opet se dizala pokoravajući se svim napadima poniznosti i ponosa, kajanja i uzbuđenja, koji bi joj prošli glavom. Štoviše, kojiput bi zaboravila da kleči pred gospođom Raquin i nastavila svoj monolog kao da sanja. A kad bi je njezine riječi sasvim zaglušile, ustala bi, zateturala i sišla u dućan, sada već mirna i bez straha da će pasti u nervozno jecanje pred kupcima. Kad bi je opet spopalo grizodušje, brzo bi se popela i klekla pred bolesnicu. Taj se prizor ponavljao i po deset puta dnevno.

Nikad nije Thérèse ni pomislila da njezine suze i njezino kajanje strašno muče njezinu tetku. Kad bi čovjek tražio muku za gospođu Raquin, sigurno ne bi mogao naći nešto strašnije od te komedije grizodušja koju je igrala njezina nećakinja. Oduzeta je žena sasvim dobro vidjela skriveni egoizam iza tih lažnih izljeva boli. Nju su ti dugački monolozi strahovito mučili jer ih je morala slušati svakog trenutka i tako joj se svakog trena odigravalo pred očima Camilleovo ubojstvo. Ona nije mogla oprostiti jer ju je cijelu ispunila

silna čežnja za osvetom, koju je njezina nemoć činila još žešćom, a opet je cijele dane morala slušati molbe za oprostjenjem i te ponizne vapaje. Ona bi i odgovorila, jer su je neke nećakinjine rečenice upravo izazivale da je odbije, ali je morala ostati nijema, puštajući Thérèsu da govori, nesposobna uostalom da je prekine. Ta nesposobnost da više i da začepi uši ispunjavala je bijednu staricu neizrecivom boli. Jedna za drugom ulazile su riječi mlade žene u njezinu dušu, polagano i plačljivo, kao neka dosadna pjesma. Neko vrijeme je mislila da su ubojice u svojoj vražjoj okrutnosti namjerno izmislili taj način mučenja. Jedino sredstvo obrane bilo joj je da zatvori oči čim bi njezina nećakinja klekla preda nju. Tako je barem nije vidjela, ako ju je čula.

Najzad je Thérèse počela grliti svoju tetku. Jednog dana, u jednom takvom napadaju kajanja, pomisli da je u očima oduzete opazila zraku samilosti. Bacila se na koljena i opet digla vičući kao izgubljena: "Vi mi praštate! Vi mi praštate!" I stala je cjelivati čelo i obraze bijedne starice, koja nije mogla izmaknuti glavu. Ledena koža, koju je tom prilikom osjetila Thérèse pod usnama izazvala je u njoj strašno gađenje. Pomislila je na trenutak da će to gađenje, poput suza i grizodušja, biti izvrsno sredstvo za umirenje živaca. Tako je, što iz kajanja, što iz potrebe - nastavila svakim danom ljubiti staricu.

- Kako ste vi dobri! - uzviknula bi ponekad. - Ganule su vas moje suze... Vaše oči pune milosrđa... Ja sam spašena...

I opet bi zasula nježnostima sirotu staricu, položila joj glavu u krilo, ljubila joj ruke, smijala se od sreće i pripijala uz bijednicu. Poslije nekog vremena počela je istinski vjerovati u uspješnost svoje komedije, zamišljala da joj je gospođa Raquin oprostila i nije više spominjala sreću koju je osjetila zato što je zadobila milost.

To je za oduzetu bilo previše. Samo što nije umrla od toga. Ona je od cjelova svoje nećakinje uvijek osjećala gađenje i bijes. To je bivalo ujutro, a navečer bi je taj osjećaj gađenja i bjesnila obuzimao kad bi je Laurent uzeo u ruke da je digne iz kreveta ili spremi na počinak. No morala je podnositi tu odvratnu nježnost jadnice koja je prevarila i ubila njezinoga sina. Štoviše, nije mogla ni obrisati poljupce što ih je nećakinja ostavljala na njezinim obrazima. Satima je i satima osjećala te poljupce kako pale lice. Postala je igračkom Camilleovih ubojica, lutkom koju su oni odijevali, okretali je lijevo i desno, i kojom su se služili već prema svojim potrebama i hirovima. Bila je nepokretna u njihovim rukama dok su joj grudi pucale i kidale se od svakog Thérèsinog i Laurentovog dodira. Nadasve ju je mučila poruka mlade žene koja je tvrdila da vidi u njezinim očima samilost dok ju je ona pogledima zapravo šibala. Često se iz petnih žila napinjala ne bi li istisnula krik prosvjeda, a oči bi joj pritom zasjale mržnjom. Ali Thérèse, koja je imala svoje razloge da dvadeset puta dnevno ponavlja kako joj je starica oprostila, udvostručila je svoje ljubavnosti i nije ništa htjela dvojiti. Bolesnica je naprosto prihvatila te oblike zahvalnosti i ljubavi koje je njezina duša odbijala. Otada je živjela nemoćna u svojoj gorčini gledajući pred sobom skrušenu nećakinju koja je nastojala svojom iznimnom nježnošću nadoknaditi sve ono što je nazivala nebeskom blagošću.

Kad bi Laurent bio prisutan, a njegova se žena bacila na koljena pred gospođom Raquin, on bi je grubo digao.

- Bez komedije! - viknuo bi. - Zar ja plačem? Zar se ja bacam na pod?... Sve činiš samo zato da me ljutiš.

Thérèsino grizodušje ljutilo ga je preko svake mjere. On je trpio još više otkako se njegova sudionica vukla oko njega usta nabranih na plač i očiju krvavih od suza. Sam pogled na tu živu žalost udvostručio je njegove patnje, povećao njegove boli. Osjećao je Thérèsu

kao vječiti prijekor koji mu šeta po kući. Osim toga, bojao se da će kajanje natjerati Thérèsu da jednog dana sve kaže. Volio bi da mu žena bude drska i da mu prijeti i ustrajno se brani od njegovih optužbi. No ona je promijenila taktiku. Dragovoljno je priznavala svoj dio krivice, optuživala se, pravila se skršenom i uništenom te tražila iskupljenje u poniznosti. Takvo je ponašanje nagonilo Laurenta u pravo bjesnilo. Njihove su svađe bile sve žešće i očajnije.

- Slušaj - govorila je Thérèse mužu. - Mi smo veliki grešnici i trebamo se pokajati ako hoćemo postići barem kakav mir... Evo, ja sam mnogo mirnija otkako plačem. Ugledaj se u mene. Priznajmo zajedno da smo pravedno kažnjeni jer smo zaista počinili užasan zločin.

- Gluposti! - odgovori grubo Laurent. - Govori što hoćeš. Ja znam da si vraški spretna i licemjerna. Plači ako te to rasterećuje, ali nemoj mi, molim te, razbijati glavu svojim suzama.

- Ti si zao. Odbijaš kajanje. Jadnik si jer si podlo izdao Camillea.

- Hoćeš reći da sam ja jedini kriv?

- Ne, ja to ne kažem. I ja sam kriva, više kriva nego ti. Trebala sam otrgnuti muža od tebe. Oh, ja sam upoznala sav užas svoga grijeha, ali barem nastojim da mi bude oprosteno. Meni će to i uspjeti, Laurente, dok ćeš ti i dalje provoditi očajan život... Ti si bez srca. Nikad nisi našoj starici rekao ni jedne sažalne riječi.

I opet bi stala ljubiti gospođu Raquin koja je zatvarala oči. Vrtjela se oko nje, dizala jastuk na koji je starica naslonila glavu i milovala je svim mogućim nježnostima. Laurent je bio izvan sebe.

- Ostavi je! - viknuo bi. - Zar ne vidiš da joj se gade sve te tvoje nježnosti? Ispljuskala bi te da može podignuti ruku.

Njega je postupno obuzimalo pravo bjesnilo od tih jednoličnih i plačljivih riječi njegove žene i od njezina novoga ponašanja. Dobro je vidio njezinu taktiku. Nije više htjela trpjeti zajedno s njim, htjela se odvojiti u svoju tugu s namjerom da izbjegne utopljenikovim zagrljajima. Ponekad bi mu se učinilo da je ona izabrala pravi put i da je suze liječe od svih tih strahota; zadržtao bi pri pomisli da će trpjeti sam, da će sam strahovati. O, i on bi želio da se može kajati i igrati barem komediju grizodušja, ali je ostao bez jecaja i potrebnih riječi. Zapadao je u bjesnilo, drmao Thérèsu kako bi je razljutio i povukao sa sobom u svoje ludilo, ali je mlada žena nastojala ostati mirnom, a na njegove bijesne krikove odgovarati samo plačljivom poniznošću i biti što poniznijom i pokajanijom, na što je on bivao sve suroviji. Da bi ga što više razdražila, Thérèse je svaki dan završavala uznošitom hvalom Camilleu, nabrajajući odlike svoje i Laurentove žrtve.

- Bio je dobar... Znam - upadao bi Laurent - hoćeš reći da je bio glup, je li...? Zar si već zaboravila? Govorila se da te svaka njegova riječ gnjavila i da on ne može otvoriti usta, a da ne izvali kakvu glupost.

- Ne gundaj... Treba ti još i to da koriš čovjeka kojega si ubio... Nimalo ne poznaš žensko srce, Laurente. Camille me je ljubio i ja sam ljubila njega.

- Ljubila si ga, hm, to si divno pronašla... Vjerojatno si me i uzela za ljubavnika samo zato što si ljubila svojega muža... Sjećam se dobro kad si mi se bacila na prsa i govorila kako ti je Camille odvratan i da ti prsti tonu u njegovo meso kao u glinu... A ja znam zašto si ljubila mene. Trebale su ti malo snažnije ruke od ruku onoga jadnika.

- Ljubila sam ga kao sestra. Bio je sin moje dobročiniteljice, nježan kao sve krhke naravi, otmjen, plemenit, uslužan, odan... A mi smo ga ubili, Bože, Bože!

Thérèse je plakala i sva se grčila od plača.

Gospođa Raquin dobacivala je oštre poglede. Vrijeđalo je što takva usta hvale njezina Camillea. Laurent se nije mogao usprotiviti toj bujici suza i šetao je nervoznim korakom tražeći kako da zagluši Thérèsinu grižnju savjesti.

Što god bi dobrog čuo o svojoj žrtvi, sve je to izazivalo u njemu neku tmurnu tjeskobu. Kojiput bi popuštao prodornim jecajima svoje žene i stvarno vjerovao u Camilleove vrline, a njegova se groza time samo udvostručila. No uvijek ga je nagonilo u bijes i silovitu surovost što je utopljenikova udovica neprestano uspoređivala svoga prvog i drugog muža, a uvijek u korist prvoga.

- Jest - vikala je - bio je bolji od tebe! Ja bih voljela da je on živ, a ti da si na njegovu mjestu u zemlji.

Laurent je najprije samo slijegao ramenima.

- Ti možeš govoriti što te volja - nastavila bi ona uzbuđujući se. - Ja ga nisam možda ljubila za njegova života, no sada ga se sjećam i ljubim ga... Ljubim ga, a tebe mrzim, neka znaš... tebe, jer si ubojica!

- Šuti! - zaurala Laurent.

- A on, on je sramotna žrtva, čestit čovjek kojega je ubio jedan nitkov. Ah, ne bojim te se... Ti znaš dobro da si jadnik, grub čovjek bez srca i bez duše. Kako da te ljubim kad si uprskan Camilleovom krvlju?... Camille mi je uvijek bio dobar i ja bih te mogla ubiti kad bih time oživjela Camillea i vratila sebi njegovu ljubav.

- Hoćeš li ušetjeti, nesretnice?

- Zašto da šutim? Ja govorim istinu. Tvojom bih krvi kupila oproštenje. Oh, koliko ja plačem i koliko trpim! Ja sam kriva što je taj zločinac ubio moga muža... Otići ću jedne noći i izljubiti zemlju u kojoj počiva. To će mi biti posljednji užitak.

Laurent, opijen i sav izbezumljen divljim slikama koje mu je Thérèse nanizala pred oči, baci se na nju, izvali je na pod, pod svoje koljeno, i zamahne šakom.

- A, tako! - viknula je ona. - Ubij me! Camille nije nikada digao ruke na mene, ali ti, ti si čudovište!

Laurent, gnjevan zbog njenih riječi, počeo je tući sa strašnim bijesom te uništavati njezino tijelo stisnutom pesnicom. Dvaput se bacio na nju kako bi je zadavio. Thérèse se malo smirila pod tim udarcima.

Osjećala je neki čudnovat užitak u tome što dobiva batine. Puštala je, davala i izazivala muža da je još jače tuče. U tome je nalazila lijek za svoje životne patnje. Kad bi je Laurent uvečer dobro istukao, ona je noću bolje spavala.

A gospođa Raquin je osjećala čudno zadovoljstvo kad god bi Laurent vucarao njezinu nećakinju po podu udarajući je nogama.

Život je ubojici postao odvratniji onoga dana kad je Thérèsu obuzela paklena misao da osjeća grizodušje i da na sav glas oplakuje Camillea. Od toga dana živio je nesretnik vječito sa svojom žrtvom. Svakog je sata morao slušati svoju ženu kako hvali i oplakuje prvoga muža. I najmanja je prilika postajala izlikom za razne prijekore. Camille je bio takav, Camille je bio onakav, Camille je radio ono, Camille je ljubio ono, Camille je ljubio tako. Uvijek Camille, uvijek te tužne fraze koje su oplakivale Camilleovu smrt.

Thérèse je upotrijebila svu svoju zlobu kako bi učinila Laurentove patnje još okrutnijim i spasila sebe.

Doticala se i najintimnijih detalja, nabrajala tisuću sitnica iz svoje mladosti, uz žalosne uzdahe, i tako uplitala uspomenu na utopljenika u svaki događaj dnevnog života.

Tako je leš, koji se u kući već javljao kao duh, bio u nju otvoreno uveden.

Sjedao je na stolice, sjedao za stol, pružao se po krevetu, služio se pokućstvom i predmetima oko sebe.

Laurent se nije mogao dohvatiti ni vilice, ni četke, ni bilo čega, a da ga Thérèse nije podsjetila da je Camille imao sve to već prije u svojim rukama.

Spoticao se o čovjeka kojega je ubio, te je i ubojica napokon počeo osjećati nešto neobično što ga je moralo natjerati u ludilo. Vječito uspoređivan s Camilleom i služeći se predmetima kojima se služio Camille, umislio je na kraju da je on Camille. Počeo se identificirati sa svojom žrtvom. Mozak mu se prenapeo i tada se bacio na ženu kako bi je ušutkao, kako više ne bi slušao riječi koje su ga gonile u ludilo. Sve su njihove svađe završavale udarcima.

XXX.

Konačno je gospođa Raquin odlučila umrijeti od gladi kako bi olakšala patnje koje su je mučile. Njezina je snaga bila iscrpljena, ona već odavno nije mogla podnositi mučilište koje joj je nametala neprekidna prisutnost ubojica i razmišljala je o tome kako bi u smrti potražila posljednju utjehu. Njezin je užas iz dana u dan rastao i obuzimao je kad god bi je Thérèse zagrlila, kad god bi je Laurent obuhvatio svojim rukama i ponio je kao dijete. Odlučila je pobjeći od tih nježnosti i zagrljaja, koji su joj se gadili. Kad već nije dovoljno živa da osveti svoga sina, željela je biti sasvim mrtva i u rukama ubojica ostaviti leš koji neće ništa osjećati i kojim će oni moći raditi što budu htjeli.

Dva dana odbijala je svaku hranu, stiskajući silom zube i izbacujući sve što bi joj ugurali u usta. Thérèse je očajavala. Plakala je u strahu od toga koliko će tek morati plakati i kajati se kad joj tetka ne bude živa. Dokazivala je tetki kako još uvijek mora živjeti. Plakala je i ljutila se otvarajući vilice uzetaj ženi, kao što se otvaraju vilice životinji koja se opire. Gospođa Raquin nije popuštala i ta je borba bila odvratna.

Laurent je ostajao po strani, savršeno ravnodušan. Čudio se ustrajnosti kojom je Thérèse nastojala spriječiti samoubojstvo nemoćne starice. Sada, kada je prisutnost stare žene postala sasvim beskorisnom, i on je želio njezinu smrt. On je sam ne bi ubio, ali kad već stara želi umrijeti, nije vidio potrebe spriječiti je u tome.

- Ostavi je! - viknuo bi svojoj ženi. - Bit će nam lakše... Bit ćemo možda sretniji kad je ne bude.

Te riječi, ponovljene više puta pred gospođom Raquin, izazvale su u njoj čudan osjećaj. Ona se pobojala da se ne ostvari Laurentova nada i da poslije njezine smrti supruzi ne budu uživali mir i sreću. Pomisli da je jadno umrijeti i da nema pravo otići dok ne vidi rasplet te kobne pustolovine. Tek tada će moći otići s ovoga svijeta i kazati Camilleu: "Osvećen si!" Misao na samoubojstvo postala joj je teškom kad se sjetila neizvjesnosti koju bi sa sobom ponijela u grob i da bi u tišini ledene zemlje spavala i bila mučena vječitom neizvjesnošću je li kazna stigla njezine krvnike. Da bi dakle usnula za sve vijeke mirno i spokojno, trebalo je da se zasiti vrelim okusom osvete, trebalo je da usne snom zadovoljne mržnje, snom koji će snivati kroz cijelu vječnost. I uzela je hranu koju joj je ponudila nećakinja i odlučila dalje živjeti.

Uostalom, znala je dobro da rasplet ne može biti daleko. Odnos među supruzima postajao je svakim danom sve napetiji i nepodnošljiviji. Bio je neminovan konačni slom. Thérèse i Laurent bili su jedno drugome sve ogavniji. Sad ih već nije samo noć mučila svojom samoćom, nego su im cijeli dani prolazili u neprekidnoj tjeskobi i strahovitim krizama. Sve im je postalo užas i patnja. Živjeli su u paklu i uzajamno se umorili; bilo im je gorko i okrutno sve što su radili i govorili. Jedno je drugo htjelo gurnuti u dno ponora što im se otvorio pred nogama, u koji su padali uvijek zajedno.

I jednom je i drugom dobro dolazila misao o rastavi. Oni su, svatko za sebe, sanjarili kako bi pobjegli, otišli na odmor, daleko od Prolaza du Pont-Neuf, čija im je vlaga i sumornost već dosadila. Ali nisu se usudili, nisu mogli ne ostati ondje i patiti te mučiti jedno drugo. Dijelila ih je i vezala istodobno neka odbojnost i neka privlačnost. Ponašali su se kao zavađene osobe koje se žele rastaviti, ali se opet vraćaju da bi se vrijeđale. Pored toga, i stvarne su zapreke smetale njihovom bijegu. Nisu znali kamo s nemoćnom staricom

i što kazati gostima četvrtkom. Ako pobjegnem, možda bi tkogod posumnjao. Činilo im se da će ih progoniti, da će ih giljotinirati. I ostajali su gdje su bili, živeći u užasu.

Kad Laurenta nije bilo kod kuće ni ujutro ni poslijepodne, Thérèse je uznemirena i smetena išla iz blagovaonice u dućan, ne znajući kako ispuniti unutrašnju prazninu. Kad bi plakala do nogu gospođe Raquin ili kad bi je muž tukao i psovao, ona se osjećala iskupljenom. Čim bi ostala sama u dućanu, naglo bi je obuzela groza i ona je zaplašenim pogledom promatrala ljude koji su išli prljavim i mračnim prolazom, postajala bi nasmrtno tužna na dnu te mračne rupe koja je odisala grobljem. Napokon je zamolila Suzannu da joj dođe praviti društvo, nadajući se da će je umiriti prijatnost toga sirotoga, nježnog i blijedog stvorenja.

Suzanne se radosno odazvala tom pozivu. Ona je voljela Thérèsu nekim prijateljstvom punim poštovanja i već joj je odavno željela doći pomoći dok njezin Olivier radi u uredu. Donijela je svoje vezivo i smjestila se iza pulta na praznome mjestu gospođe Raquin.

Thérèse je od toga dana zanemarila svoju tetku. Rjeđe se uspinjala kako bi plakala do njezinih nogu i ljubila njezino mrtvo lice. Sada je bila zaokupljena drugim. Sa zanimanjem je slušala polagano Suzannino pričanje o njezinom kućanstvu i banalnostima njezinoga jednoličnog života. Pritom je Thérèse zaboravljala na svoje nevolje. I sama se začudila koliko su je zanimala te gluposti, a poslije se tomu gorko smijala.

Polako je izgubila sve kupce. Otkako se tetka ukočila u svom naslonjaču, stao je dućan propadati i roba je bila izložena prašini i vlazi. Dućan se ispunio zadahom plijesni, sa stropa je visjela paučina. Pod se nije meo gotovo nikada. Uostalom, kupce je otjerao iz dućana samo Thérèsin čudan način primanja. Kad bi je Laurent istukao ili je potresla kakva kriza, a zvončić na vratima dućana zazvonio, ona bi sišla naglo, nemajući vremena da se počeslja i otare suze. Tada bi drsko poslužila. Štoviše, kojiput bi uštedjela trud da posluži kupca odgovarajući s drvenih stepenica da nema više određene robe. Takav lagodni način posluživanja nije mogao zadržati kupce. Male radnice iz kvarta, navikle na ljubaznosti gospođe Raquin, pobjegle su pred surovim i suludim Thérèsinim pogledima. Kad je još došla i Suzanne, bijeg kupaca bio je potpun. Mlade su se žene, da ih nitko ne smeta u razgovoru, tako ponašale te su otjerale i posljednje kupce. Trebalo je načeti glavnicu od četrdeset i nekoliko tisuća franaka.

Ponekad bi Thérèse izišla i ostajala čitavo popodne. Nitko nije znao kamo odlazi. Nije ona pozvala Suzannu k sebi samo zato da joj čini društvo, nego i zato da joj čuva dućan za vrijeme njezine odsutnosti. Kad bi se uvečer vraćala klonula i s podočnjacima od umora, nalazila je malu Olivierovu ženu iza pulta, spokojnu i nasmijanu, u istom položaju kako ju je ostavila prije pet sati.

Pet mjeseci poslije vjenčanja Thérèse se silno zaprepastila. Bila je trudna. Pomisao da će roditi Laurentovo dijete bila joj je odvratna, tako odvratna da ne bi mogla objasniti zašto. Bojala se naprosto da ne rodi utopljenika. Činilo joj se da u svojoj utrobi osjeća studen leša koji se raspada. Po svaku cijenu htjela se osloboditi toga djeteta od kojega ju je podilazila studen i koje više nije mogla nositi. Mužu nije rekla ništa, a kad je on jednog dana digao na nju nogu, ona je podmetnula svoj trbuh. Dala se prebiti na mrtvo ime. Sutradan je pobacila.

Laurent je, međutim, provodio užasan život. Dani su mu se činili nepodnošljivo dugi, a svaki mu je donosio iste tjeskobe, istu tešku dosadu koja ga je obuzimala uvijek u određene sate, nekom monotonom pravilnošću koja ga je satirala. Vukao se kroz život, svake večeri s užasom se sjećao proteklog dana i onoga što ga čeka sutra. Znao je da će mu od-

sad svi dani biti jednaki i svi mu donositi iste patnje. Tako je već unaprijed vidio mračne i nemilosrdne tjedne, mjesece, godine koji su se pružali pred njim, dolazili redom i rušili na njega. Kad je budućnost beznadna, sadašnjost je odvratno gorka. Laurent se više nije opirao, nego je omlitavio i prepustio se ništavilu koje je potpuno obuzelo njegovo biće. Nerad ga je ubijao. Od jutra, čim bi izišao ne znajući kamo bi pošao, obuzimalo ga je gađenje pri pomisli da će raditi isto ono što je radio jučer. Navraćao je u atelijer iz običaja. Ta prostorija sivih zidova, odakle nije vidio ništa do pustu četvorinu neba, ispunjavala ga je tugom i sumorom. Izvalio bi se na divan, obješenih ruku i teških misli. Nije se usudio ni taknuti kistove. Pokušao je nekoliko puta crtati i uvijek se na platnu nacerilo Camilleovo lice. Da ne bi poludio, bacio je naposljetku kutiju s bojama i odlučio ništa ne raditi. To ga je upravo satiralo.

Svakog se popodneva pitao sa strahom što će raditi. Pola sata stajao bi na pločniku Ulice Mazarine ne bi li se sjetio što će poduzeti. Nije mu se dalo u atelijer, pa se spustio ulicom Guénégaud i stao lutati obalama. Tako je do večeri lunjao sumanut i uvijek obuzet strahom kad bi pogledao na Seinu. Gdje god se nalazio, u atelijeru ili na ulici, uvijek su muke bile iste. Sutradan isto: proveo bi jutro na divanu, a popodne se vukao uzduž obale. Tako je to išlo mjesecima, a moglo je potrajati i godinama.

Ponekad se Laurentu činilo da je ubio Camillea zato da ne mora ništa raditi, zato ga je silno čudilo što sada ne radeći toliko trpi. Silio se da bude sretan. Uvjeravao se da ima krivo što trpi i da je idiot što ne zna spokojno uživati svoju sreću, no ta su se njegova razmišljanja rušila pred činjenicama. Zapravo, morao je priznati da mu nerad donosi najstrašnije tjeskobe i da sate i sate ne radeći ništa misli samo o svom očaju. Lijenost, taj okrutni način života, o kome je donedavno sanjao, bio mu je kazna. Na trenutke bi poželio kakav posao koji bi ga oslobodio njegovih misli, a onda bi opet sve pošlo po starome i on bi se rušio pod težinom kobi koja mu je vezala udove da ga što sigurnije slomi.

Jedinu je utjehu nalazio u tome da tuče Thérèsu. To mu je donekle olakšavalo patnje.

Najžešću muku, muku fizičku i moralnu, zadavao mu je Camilleov ugriz na vratu. Na trenutke je zamišljao da mu je ožiljak pokrio čitavo tijelo. Ako bi i na tren zaboravio prošlost, nekakav oštri ubod, koji je on u mašti zamišljao, podsjetio bi ga na dušu i tijelo. Nije mogao stati pred ogledalo, a da ne vidi fenomen koji je toliko puta promatrao i koji ga je uvijek ispunio užasom; od uzbuđenja krv mu je navirala u vrat i zacrvenjela ranu koja mu je počela paliti kožu. Ta živa rana na njegovu tijelu koja se budila, crvenjela i grizla ga pri najmanjem dodiru, mučila ga je do ludila. Naposljetku je stao vjerovati da mu je utopljenik svojim zubima zario pod kožu neku životinju koja ga sada proždire. Dio vrata na kojem se nalazila brazgotina kao da nije pripadao njegovom tijelu. To je već bilo kao neko tuđe meso, prilijepljeno na to mjesto kao otrovno meso koje je kvarilo njegove mišice. Tako je posvuda nosio sa sobom živu uspomenu na svoj zločin. Kad bi tukao Thérèsu, ona ga je uvijek nastojala ogrepsti na tome mjestu. Kojiput mu je tako zarila nokte u brazgotinu da je zaurao od bola. Ona je uvijek, kad bi ugledala ugriz, udarala u plač i jadikovke, samo da ga učini Laurentu još nepodnošljivijim. Ona mu se za sve surovosti osvećivala tako što ga je mučila tom brazgotinom.

Dok se brijao, toliko bi puta došao u napast da izreže to mjesto na vratu, kako bi uklonio znak utopljenikovih zubi. Kad bi pred ogledalom digao bradu i ugledao crvenu mrlju pod bijelom sapunicom, odjednom bi pobjesnio i prislonio britvu kako bi zasjekao u živo meso. No, ledeni metal na koži uvijek bi ga opametio. Osjetio bi strah i morao sjesti te pričekati da se smiri i obrije.

Navečer bi ga to stanje ostavljalo samo zato da bi opet mogao slijepo i naivno pobjesniti. Kad mu je dosadila svađa i tučnjava s Thérèsom, lupao je poput djeteta nogom u zidove i tražio da bilo što razbije. To ga je umirivalo. Naročito je zamrzio prugastog mačka Françoisisa koji bi se, čim bi Laurent ušao u sobu, smotao do nogu oduzete starice. Nije ga ubio samo zato što se nije usudio dohvatiti ga. Mačak ga je promatrao vražje svojim velikim okruglim očima. Uvijek su te oči, uperene u njega, morale mladog čovjeka i on se pitao što hoće te oči koje ga nikad ne ostavljaju. Dolazio je do posve apsurdnih misli. Kad bi kod stola, usred prepirke ili šutnje, okrenuo glavu i ugledao Françoisove oči, koje su ga nemilosrdno slijedile pogledom, problijedio bi i tek što nije doviknuo mačku: "Ta govori već jednom, što hoćeš!" Kad mu je mogao stati na nogu ili rep, činio je to s velikim veseljem, premda ga je mijaukanje jadne životinje ispunjalo silnim strahom, baš kao da je čuo bolni ljudski krik. Laurent se doista bojao Françoisisa. Otkako je mačak neprestano živio na koljenima nemoćne starice, kao na kuli neke neosvojive tvrđave, odakle je mogao bez smetnje upravljati svoje zelene oči na neprijatelja, Camilleov je ubojica smatrao da je ta razdražena životinja neobično slična oduzetoj starici. Govorio je sebi da je mačak, baš kao gospođa Raquin, znao svaku pojedinost o zločinu i da bi ga prijavio kad bi jednog dana progovorio.

Jedne večeri pogledao je François Laurenta tako da ovaj odluči maknuti ga s puta. Otvori širom veliki prozor blagovaonice i zgrabi mačka za kožu oko vrata. Gospođa Raquin je shvatila i dvije teške suze kliznule su joj niz obraze. Mačak se ukočio i propeo, nastojeći se okrenuti i ugristi Laurenta za ruku. No, ovaj je držao čvrsto. Zavitlao je mačka dva-tri puta, a onda ga svom snagom tresnuo o veliki crni zid suprotne kuće, François je udario snažno i slomljenih udova srušio se na stakleni krov u prolazu. Cijelu noć vukla se jadna životinja po žlijebu, sva slomljena prigušeno mijaučući. Te je noći gospođa Raquin oplakala Françoisisa kako je u svoje vrijeme oplakivala Camillea, a Thérèse je potresla strahovita živčana kriza. Mačak je potresno mijaukao pod prozorom.

Uskoro je Laurenta obuzeo novi nemir. Sa strahom je opazio neke promjene u držanju svoje žene.

Thérèse je postala mračna i šutljiva. Nije više obasipala gospođu Raquin ni kajanjem ni zahvalnim cjelovima. Opet je pred oduzetom imala izgled tvrde okrutnosti i ravnodušnog egoizma. Pokušala je kajanje, ali kad joj kajanje nije pomoglo, potražila je drugi način. Gledala je na nemoćnu staricu prezirno kao na neku beskorisnu stvar koja joj više ne može poslužiti. Brinula se oko nje tek toliko da starica ne umre od gladi. Izlazila je sve češće, četiri do pet puta tjedno.

Te su promjene iznenadile i silno uznemirile Laurenta. Mislio je da je to njezino grizodušje u vezi s kajanjem koje se i sada pojavljuje kod nje, samo u drugom obliku. Njega je to tiho kajanje uznemirivalo mnogo više od glasnog očajanja koje ga je prije dovodilo do bjesnila. Ništa mu više nije govorila, nije se više prepirala, kao da se povukla u sebe. On bi je više volio čuti kako prigovara, nego da se kreće oko njega kao neka nijema prijetnja. Pomišljao je da bi ona jednog dana mogla sebi za utjehu otići i sve ispričovijedati ispovjedniku ili istražnom sucu.

Česte Thérèsine izlaske shvatio je kao loše predznake. Bilo mu je sasvim jasno da traži povjerenika i sprema izdaju. Dvaput je pošao za njom da bi je slijedio, ali mu se izgubila na ulici. Onda ju je opet stao vrebati. Progonila ga je jedna misao: Thérèse će sve otkriti i zato joj treba začepiti usta, zaustaviti joj svako priznanje već u grlu.

XXXI.

Jednog jutra, umjesto u atelijer, Laurent je otišao u krčmu kod nekog trgovca vinom na uglu Ulice Guénéagaud, nasuprot Prolazu du Pont-Neuf. Odande je promatrao ljude koji su išli pločnikom Ulice Mazarine. Vrebao je na Thérèsu. Sinoć mu je žena rekla da će izići rano i vratiti se tek navečer.

Laurent je čekao više od pola sata. Znao je da mu žena uvijek odlazi Ulicom Mazarine. Na trenutak se ipak uznemirio da mu ne bi umaknula Ulicom de Seine. Padne mu na pamet da se vrati u prolaz i sakrije negdje u predvorju kuće. U takvom uzbuđenju opazi Thérèsu kako žurno izlazi iz prolaza. Bila je obučena u svijetlu haljinu i on opazi da se obukla kao prostitutka. Njihala se po pločniku upravo izazovno, gledala ljude, dizala prednji dio suknje tako visoko da su joj se vidjela koljena, cipele i bijele čarape. Krenula je Ulicom Mazarine, Laurent za njom.

Vrijeme je bilo ugodno i mlada je žena išla polagano, zabačene glave i kose rasute po leđima. Ljudi koji su je vidjeli sprijeda, okretali su se da je vide i otraga. Skrenula je Ulicom l'Ecole-de-Médecine. Laurent se uplaši. Znao je da se tu negdje blizu nalazi policijski komesarijat. Pomisli kako nema sumnje da ga žena ide prijaviti. Odluči se baciti na nju ako pristupi vratima komesarijata, moliti je, istući i prisiliti na šutnju. Na uglu jedne ulice opazi stražara i zadržće videći da ga je ona zaustavila. Skoči za neka vrata, u strahu da će ga smjesta uhvatiti ako se pokaže. Obuze ga smrtna muka. Dok mu je žena išla pločnikom punim sunca, dižući suknju nemarno i besramno, on je iza nje išao blijed, drščući i ponavljajući u sebi da je svemu kraj, da mu više nema spasa i da će ga sigurno giljotinirati. Svaki ga je korak primicao bliže kazni. Bio je uvjeren da je tako. Strah ga je slijepo uvjeravao, a činilo mu se da svaki pokret njegove žene to potvrđuje. Slijedio je ženu. Kada ona, tuda i on, kao što osuđeni idu na gubilište.

Kad su stigli na stari Trg Saint-Michel, Thérèse naglo skrenu prema jednoj kavani na uglu Ulice Monsieur-le-Prince. Sjela je u skupinu žena i studenata za stolom na pločniku, dala svima ruku i naručila pelinkovac.

Izgledala je jako dobre volje i upustila se u razgovor s nekim plavim mladićem koji ju je bez sumnje očekivao. Dvije su cure prišle stolu i promuklim glasom počele prijateljski drobiti. Oko nje su pušile nekakve žene, a ljudi su te žene grlili nasred ulice pred prolaznicima koji se nisu ni okretali. Psovke i raskalašeni smijeh dopru do Laurenta koji je stajao na drugoj strani u jednoj veži.

Kad je Thérèse ispila svoj pelinkovac, dignula se, uzela ruku mladiću i spustila se Ulicom de la Harpe. Laurent ih je slijedio do Ulice Saint-André-des-Arcs, gdje je opazio kako su ušli u jedan hotel. Stao je nasred ceste, podigao oči i zagledao se u fasadu kuće. Žena mu se pokazala samo na tren na jednom otvorenom prozoru drugoga kata. Zatim mu se učini da je razabrao kako su se mladićeve ruke ovile oko Thérèsinog struka. Prozor se potom muklom lupom zatvorio.

Laurent je shvatio. Nije više čekao, nego je mirno otišao, sretan.

- Svašta! - reče u sebi, silazeći prema obali - to je još bolje. Bar se nečim zanima... Barem ne misli na zlo... Ona je mnogo profinjenija od mene.

Čudilo ga samo to što njemu prvome nije palo na pamet baciti se u poroke. U tome bi našao lijeka svome strahovanju. Po svoj prilici, nije se tomu dosjetio zato što mu je tijelo sasvim klonulo i nije imao snage za takav život. Nevjera njegove žene ostavljala ga je potpuno hladnim i nije se uzbuđivao nad tim što je grli drugi. Naprotiv, to ga je veselilo. Činilo mu se kao da nije na djelu uhvatio svoju ženu, nego ženu nekog svog prijatelja pa se smijao šali koju je ta žena priredila mužu. Thérèse mu je postala tako stranom, te je više nije osjećao u svom srcu. Za jedan sat mira prodao bi je ili ostavio po sto puta.

Stao je lutati predavši se potpuno iznenadnoj ludoj sreći koja ga je obuzela. Gotovo je zahvaljivao ženi što je otišla ljubavniku, a ne policijskom komesaru. Postalo mu je jasno da je imao krivo kad se bojao svoje žene i da se i on, sa svoje strane, trebao baciti u razvrat naprosto zato da vidi hoće li ga to umiriti i prigušiti njegove crne misli.

Kad je uvečer stigao kući, odlučio je zatražiti od žene koju tisuću franaka i upotrijebiti sva sredstva da ih dobije. Pomislio je da blud stoji mnogo i ozbiljno stao zavidjeti bludnicama koje se mogu prodavati. Strpljivo je čekao Thérèsu, koja se još nije vratila, a kad je stigla, stao je glumiti ljubaznost i ni riječi nije spomenuo o tome kako ju je jutros uhodio. Thérèse je bila malo pripita, a iz njezinih se slabo zakopčanih haljina širio oštri vonj duhana i likera, zadah kakav se povlači po krčmama. Nespretna, bila je do kraja umorna, a imala je lice blijedo i kao obloženo mrljama. Posrtala je od sramotnoga dnevnog umora.

Večerali su tiho. Thérèse nije jela. Kad je došlo slatko, Laurent se nalaktio na stol i odlučno zatražio pet tisuća franaka.

- Ne dam - odgovori ona suho. - Da ti ostavim slobodne ruke, ti bi nas dotjerao na prosjački štap... Ti i ne znaš kako mi stojimo. Srljamo u bijedu.

- Možda - prihvati on mirno. - Meni je to sasvim svejedno. Hoću novac.

- Ne dam, tisuću puta ne dam!... Ti si ostavio mjesto, dućan ne ide kako bi trebalo i ne možemo živjeti samo od rente moga miraza. Svaki dan štipam od kapitala kako bih te hranila i da bi dobivao mjesečno stotinu franaka koje si mi oteo. No, nećeš dobiti više, nećeš! Sve ti je uzalud.

- Razmisli, Thérèse. Nemoj me odbijati. Rekao sam ti da trebam pet tisuća franaka i ti ćeš mi ih dati.

Takva tvrdoglavost dražila je Thérèsu i napokon joj dosadila.

- Znam ja tebe - reče - ti bi htio završiti kako si počeo... Izdržavamo te već četiri godine. Došao si k nama samo jesti i piti. Sjeo si nam za vrat. Dakako! Gospodin ništa ne radi, gospodin se priučio na život skrštenih ruku, a sve na moj račun... Ali nećeš više dobiti ništa, ni jednoga sua... Hoćeš li da ti kažem?... Eto, ti si obični...

Ona je izrekla tu riječ. Laurent se samo nasmijao i slegnuo ramenima odgovorivši joj:

- Bogami, naučila si lijepo riječi u društvu u kojem se sada krećeš.

To je bila jedina aluzija koju se usudio izreći o Thérèsinim ljubakanjima. Ona se naglo ispravi i reče zajedljivo:

- U svakom slučaju, nisu ubojice.

Laurent probljedi. Zašuti na trenutak, zagleda su u ženu i reče glasom koji je drhtao:

- Poslušaj me. Ne ljutimo se. Ne koristi ni tebi ni meni. Bilo bi pametno sporazumjeti se ako nećemo da nam se dogodi zlo... Tražio sam pet tisuća franaka jer ih silno trebam. Mogu ti reći: mislim ih upotrijebiti za osiguranje našega mira.

Tu se čudno osmjehne i nastavi:

- Razmisli, Thérèse. Reci i svoju posljednju.

- Promislila sam - odgovori mlada žena - rekla sam ti: nećeš dobiti ni sua.

Laurent naglo ustane. Gotovo je skočio. Ona se uplašila da će je tući, zgurila se i odlučila ne popustiti ni pod udarcima. Ali se Laurent nije približio ženi, nego se zadovoljio posve hladnom izjavom da mu je takav život dosadio i da će otići na komesarijat i otkriti sve.

- Ti me tjeraš u očaj - reče - činiš mi život nesnosnim. Hoću kraj... Sudit će nam i kazniti nas oboje. To je sve.

- Misliš li da se bojim? - poviče ona. - I meni je već dodijalo, baš kao i tebi. Ako ti ne odeš na policiju, otići ću sama. Mogu ja s tobom i na stratište. Nisam ja kukavica kao ti... Hajde, idemo zajedno do komesara.

Ona se digla i pošla ravno prema stepenicama.

- Tako je - promuca Laurent - idemo zajedno.

Kad su sišli u dućan, pogledali su se uznemireno i uplašeno. Učinilo im se kao da ih je netko pribio za tlo. Nekoliko trenutaka, koliko im je trebalo da prijeđu drvene stepenice, bilo je dosta da im u jasnom svjetlu prikaže sve posljedice priznanja. U isto vrijeme sjetili su se policajaca, zatvora, porote, giljotine. I kao da su u dnu bića osjetili svoj silni kuka-vičluk, došlo im je da se bace jedno pred drugim na koljena i da jedno drugoga preklinju da ostanu i ništa ne otkrivaju. Od straha i zabune ostali su dvije-tri minute nepomični i nijemi. Thérèse se prva odlučila progovoriti i popustiti.

- Na kraju - reče - ludo je što ti uskraćujem taj novac. Ti ćeš ga svakako prije ili poslije pojesti, zato je bolje da ti ga dadem odmah.

Nije ni pokušala prikriti svoj poraz. Sjela je za stol i potpisala ček na pet tisuća franaka što će ih Laurentu isplatiti banka. Te večeri nije više bilo govora o komesaru.

Laurent, kad je osjetio u džepu novac, počeo se opijati, posjećivati djevojčure te se bacio u sam vrtlog bučnoga ludog života. Boravio je izvan kuće, danju spavao, a noću se skitao i tražio jaka uzbuđenja nastojeći izbjeći zbilju. Uzalud. Sve dublje je tonuo. Dok je oko njega bučilo, on je čuo samo užasnu tišinu koja je bila u njemu. Dok ga je grčila bludnica i on praznio svoju čašu, osjećao je na dnu svoje omame neku tešku žalost. Nije više bio za blud i žderanje. Cijelo je njegovo biće ohlađeno. Sve mu se već unaprijed gadilo i nikako nije mogao podražiti svoja osjetila i svoj želudac. Silio se na razuzdanost i od toga samo još više trpio, i to je bilo sve. A kad se vratio kući i opet vidio gospođu Raquin i Thérèsu, opet su umjesto umora došle užasne krize straha. U takvom raspoloženju zaklinjao se da neće više izlaziti, da će ostati kod kuće sa svojim patnjama, da se na njih priuči i na kraju ih pobijedi.

Thérèse je također sve rjeđe izlazila. Mjesec dana provela je kao i Laurent na pločnicima i po kavanama. Uvečer bi došla samo na trenutak kako bi namirila gospođu Raquin, položila je u krevet i onda opet ostajala do sutra. Jednom su oboje izostali puna četiri dana. Thérèse je poslije toga osjetila silno gnušanje i shvatila da razuzdanošću ne može više postići nego komedijom grizodušja. Uzalud se povlačila po svim hotelima Latinske četvrti, uzalud vodila prljav i buran život. Živci su je izdali, a fizički joj užici nisu davali jak podražaj da joj pribave zaborav. Bila je poput onih pijanaca kojima spaljeno nepce ne osjeća žestinu i najjačih pića. Bez svakog je života sudjelovala u bludu i nalazila kod svojih ljubavnika samo dosadu i umor. Onda ih je napustila rekavši da joj ne trebaju. Prepustila se očajnoj lijenosti i zadržavala se kod kuće u nečistoj suknji, nepočesljana i neumivena, prljavih ruku. Potpuno se zapustila.

Kad su se ubojice našli opet licem u lice, umorni nakon što su iscrpili sva sredstva da pobjegnu jedno od drugoga, shvatili su da više nemaju snage za dalju borbu. Našli su se i opet u tamnom stanu prolaza i živjeli odsad kao zatočnici, pokušavajući se često opet spasiti, ali nesposobni da raskinu krvavu sponu koja ih je zauvijek svezala. Nastavili su prijašnji život, samo im se mržnja pretvorila u bijes.

Opet su otpočele večernje svađe. Po kući su cijeli dan odjekivali udarci i vika. Mržnji se pridružilo i nepovjerenje koje ih je dovodilo do ludila.

Jedno se bojalo drugoga. Prizori kao onaj nakon zatraženih pet tisuća franaka, ponavljali su se svaki dan, ujutro i navečer. Sasvim ih je obuzela fiksna ideja da će jedno drugo izdati. Svaka im je kretnja, svaka riječ, bila sumnjiva. Onda bi se tukli i zaklinjali. U bijesu bi vikali da će sve dojaviti komesaru i nervirali se do iznemoglosti, a onda bi drhtali, potom bi se pomirili i s gorkim suzama u očima obećavali jedno drugomu da će šutjeti. Trpjeli su užasno, a nisu imali smjelosti da se izliječe pritiskujući na ranu usijano željezo. Ako su jedno drugom i prijetili da će prijaviti zločin, činili su to samo zato da jedno drugo uplaši. Nikad oni ne bi imali snage progovoriti i potražiti mir u kazni.

Dvadeset puta našli su se zajedno pred vratima komesarijata. Jednom je Laurent htio prijaviti Thérèse, a drugi put Thérèse Laurenta. Ali uvijek su se sustigli na ulici i uvijek odlučili da će još počekati. Poslije svake takve krize bili su još sumnjičaviji i bješnji.

Uhodili su se od jutra do mraka. Laurent više nije izlazio iz stana u prolazu, a Thérèse ga nije puštala samog. Sumnja i strah od priznanja približili su ih jedno drugom i ujedinili u jednoj užasnoj prisnosti. Nikad, za cijeloga braka, nisu oni bili tako usko vezani jedno za drugo i nikad još nisu toliko trpjeli. Ali, uza sav strah koji su jedno drugome zadavali, nisu jedno drugo puštali s oka. Voljeli su i najveću bol nego se rastati, makar i na jedan sat. Kad bi se Thérèse spustila u dućan, Laurent bi je slijedio od straha da ne progovori s kojim kupcem. Kad bi Laurent stao na vrata promatrati ljude u prolazu, Thérèse bi stala uza nj kako bi vidjela govori li s kime. Četvrtkom uvečer, kad bi došli uzvanici, ubojice su se zaklinjali pogledima, slušali se sa strahom da ne bi sukriovac svojim započetim izrekama dao drugo značenje.

Takvo ratno stanje nije moglo dugo potrajati.

Thérèse i Laurent su došli dotle da se svatko za sebe počeo baviti mišlju da novim zločinom umakne posljedicama prvog zločina. Svakako, jedno od njih treba nestati kako bi se barem jedno moglo odmoriti. Ta ih je misao obuzela u isti tren oboje. Oboje su osjećali potrebu da se što prije rastanu i da taj rastanak bude zauvijek. Ubojstvo, koje im se tako nametalo, izgledalo im je prirodno, fatalno i kao posljedica Camilleova ubojstva. Nisu se više prepirali, nego odluku prihvatili kao jedinu moguću. Laurent je odlučio ubiti Thérèse jer mu je smetala: mogla bi ga jednom riječi upropastiti. Thérèse je odlučila ubiti Laurenta iz istih razloga.

Čvrsta odluka da počine novo ubojstvo malo ih je umirila. Stali su se pripremati. Radili su grozničavo i nepromišljeno.

Jedva su i pomišljali na sve moguće posljedice novog zločina. Osjećali su samo neumoljivu potrebu da ubiju, osjećali su tu potrebu kao bijesne životinje. Kako nisu bili otkriveni u prvom zločinu, dobro prikrivenom, mogli su biti giljotinirani za drugi koji nisu ni mislili sakriti.

Bilo je proturječja u njihovu ponašanju, što oni nisu osjećali. Razgovarali su vrlo jednostavno i povjeravali jedno drugom svoje snove. Ako im uspije pobjeći, ponijet će sa sobom sav novac i živjeti u inozemstvu. Thérèse je već prije kojih petnaest dana povukla iz

banke ono nekoliko tisuća franaka što joj je ostalo od miraza i spremila ih u pretinac za koji je Laurent znao.

Ni trenutak se nisu upitali što će biti s gospođom Raquin.

Laurent je prije nekoliko tjedana sreo jednoga prijatelja iz gimnazije, sada vježbenika kod glasovitog kemičara koji se mnogo bavio toksikologijom.

On mu je pokazao laboratorij, vidio je bočicu sa cijankalijem. Sjetio se da mu je vježbenik govorio o strahovitom djelovanju tog otrova koji smjesta ubija, a ostavlja malo traga.

Pomisli pritom da mu treba baš takav otrov. Sutradan je Laurentu uspjelo umaknuti od kuće. Posjetio je prijatelja i kad se on okrenuo ukrao mu bočicu.

Toga dana iskoristila je Thérèse Laurentovo izbivanje i dala naoštriti veliki kuhinjski nož kojim se razbija šećer, a bio je skroz nazubljen. Sakrila je nož u jedan ormar u blagovaonici.

XXXII.

Idućeg četvrtka bilo je primanje kod Raquinovih, kako su uzvanici i dalje zvali svoje domaćine, i bilo je osobito veselo, što je potrajalo do jedanaest i pol sati. Grivet je na odlasku izjavio da se još nikad nije tako dobro zabavljao.

Suzanne, koja je bila u blagoslovljenom stanju, pripovijedala je Thérèsi o svojim bolima i radostima. Thérèse se pretvarala da je sluša s velikim zanimanjem, ukočenih očiju i stisnutih usnica. Ponekad je sagibala glavu; tako su joj vjeđe bacale sjenu na cijelo lice. Laurent je dotle slušao Michauda i Oliviera. Ta gospoda nisu prestajala govoriti i Grivet bi jedva uspio ubaciti poneku riječ između dviju rečenica oca i sina. Uostalom, on ih je poštovao i smatrao da simpatično brbljaju. Te večeri, kako je zavladała priča umjesto igre, izjavi da ga pričanje bivšega policijskog komesara zabavlja gotovo kao igra domina. Michaud i Grivet već su četvrtu godinu dolazili k Raquinovima i nikad se nisu dosađivali. Nikad nisu posumnjali u dramu koja se odigravala u toj kući, tako tihoj i tako ugodnoj, već od prvog dana kad ih je stara gospođa Raquin počastila pozivom. Olivier je, šaleći se kao policajac, tvrdio da blagovaonica odiše čestitim ljudima. Grivet opet, da ne zaostane za njim, nazivao ju je hramom mira. U posljednje vrijeme morala je Thérèse dva do tri puta objasniti gostima modrice koje su joj naružile lice i pripovijedati im kako je pala niz stepenice. Nitko nije ni slutio da su to tragovi Laurentove pesnice. Bili su uvjereni da se u kući udomila sama ljubav i nježnost.

Bolesnica više nije pokušavala razotkriti besramnost koja se krila iza neugodne tišine tih mirnih večeri. Sluteći vrlo dobro krizu koja će jednog dana prije ili poslije izbiti, izazvana fatalnim slijedom događaja, ona je na kraju shvatila da joj nije potrebno miješati se u stvari. Povukla se i prepustila posljedicama ubojstva da one same ubiju ubojice. Samo je molila Nebo da joj dade doživjeti taj strahoviti rasplet koji je predvidjela. Posljednja joj je želja bila da uživa u strašnim mukama koje će uništiti Thérèsu i Laurenta.

Te večeri sjeo je do nje Grivet i dugo joj pričao, pitajući je kao obično. Kad je odbilo jedanaest i pol sati, uzvanici su se podizali.

- Kod vas je tako lijepo - reče Grivet - te nikome ne pada na pamet otići.

- Istina je - potvrdi Michaud - da nikada ovdje nisam pospan, premda običavam leći u devet sati.

Olivier je našao prikladnim našaliti se.

- To je posve jasno - reče i pokaže svoje žute zube. - Soba odiše čestitim ljudima, zato se u njoj i mi dobro osjećamo.

Grivet se naljuti što ga je Olivier pretekao i stane deklamirati:

- Ta je soba hram mira.

Za to je vrijeme vezala Suzanne vrpca svoga šešira i rekla Thérèsi:

- Doći ću sutra ujutro u devet.

- Nemojte! - odgovori brzo mlada žena - radije poslijepodne... Ujutro ću po svoj prilici izići.

Govorila je nekako čudnovato i zbunjeno. Ispratila je uzvanike do prolaza. Laurent je također sišao sa svjetiljkom u ruci. Kad su se opet našli nasamo, uzdahnuli su s olakša-

njem. Mora da ih je cijelu večer izjedala nestrpljivost. Izbjegavali su poglede i u šutnji se uspinjali stepenicama. Ruke su im grčevito drhtale i Laurent je morao staviti svjetiljku na stol da mu ne bi pala.

Prije no što će odnijeti gospođu Raquin u krevet, običavali su pospremiti blagovaonicu, pripremiti za noć slatku vodu i baviti se neko vrijeme oko bolesnice.

Kad su se tu večer popeli, sjeli su na tren uzbuđeni i blijedi.

- Zar nećemo leći? - upita Laurent kao da se trgnuo iza sna.

- Da, da, leći ćemo - odgovori Thérèse dršćući kao od velike studeni.

Ustane i dohvati vrč.

- Ostavi! - vikne joj muž nastojeći da mu glas bude što prirodniji. - Ja ću zasladiti vodu... Ostani ti kod tetke.

I uzme vrč iz ruku svoje žene i natoči čašu vode. Potom se okrene i isprazni u nju bočicu, bacivši pritom u čašu komadić šećera. Dotle se Thérèse sagnula kod ormara, uzela kuhinjski nož i trudila se staviti ga u veliki džep na svojoj haljini.

U istom trenutku onaj čudni osjećaj, koji nas upozorava na približavanje neke opasnosti, ponukao je Thérèse i Laurenta da se instinktivno okrenu. Samo su se pogledali. Thérèse je opazila u Laurentovim rukama bočicu, a Laurent je primijetio bljesak noža u naborima Thérèsine suknje. Promatrali su se tako nekoliko trenutaka, nijemi i hladni, muž do stola, a žena sagnuta kod ormara. Sve su razumjeli. Zaprepastili su se opazivši jedno kod drugoga svoju vlastitu ideju.

Gospođa Raquin je naglo osjetila da je rasplet blizu pa ih je promatrala ukočeno i oštro.

U jednom trenutku udariše Thérèse i Laurent u glasni plač. Duševna muka bacila ih je kao djecu u zagrljaj jedno drugomu. Učinilo im se kao da se nešto slatko i nježno budi u njihovim grudima. Plakali su bez riječi razmišljajući o prljavom životu koji su provodili i koji bi i dalje vodili kad bi bili dovoljno jadni da i dalje žive. Od samog sjećanja na prošlost bili su tako umorni, tako iznemogli da su osjetili beskrajnu potrebu za mirom i spokojem. Izmijenili su posljednji pogled, pogled oprostjenja pred tim nožem i tom čašom otrova. Thérèse je uzela čašu, ispila je do polovice i pružila Laurentu koji je iskapio do dna. Nije prošao ni trenutak i oni su pali jedno preko drugoga, našavši konačno nekakvu utjehu u smrti. Žena se usnama doticala muževljeva vrata i brazgotine koju su ostavili Camilleovi zubi. Leševi su ležali cijelu noć na podu blagovaonice, zgrčeni i obasjani žučkastim svjetlom što je na njih padalo ispod zaslona svjetiljke. Gotovo dvanaest sati, do sutra u podne, promatrala ih je do svojih nogu gospođa Raquin nezasićenim očima, ukočena i nijema, baš kao da ih hoće satrti svojim teškim pogledom.